

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

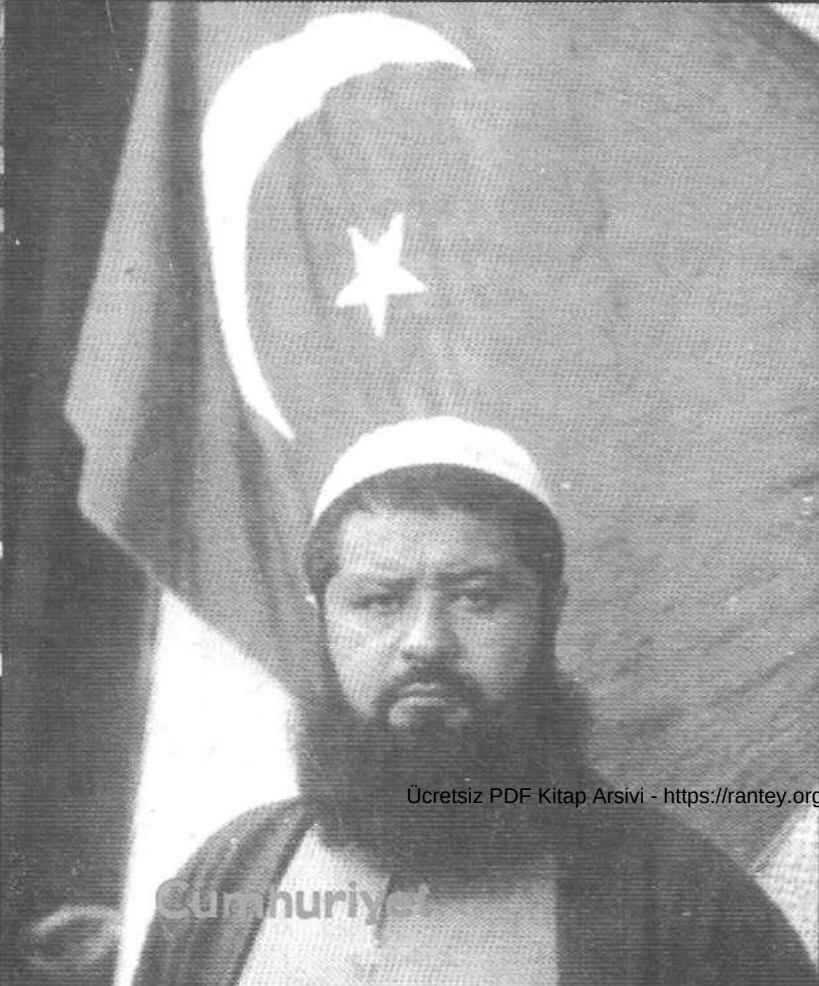
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İslamcılık Cereyanı -III

Tarık Zafer Tunaya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağanıdır. Parayla satılmaz.

<http://genclikcephesi.blogspot.com>

paylaşım:engine1

Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu'nun Derleme Kolu Yardımcısı (1933) ve uzmanı olarak çalışan M, Şakir Ülkütaşır, yazdığı "Atatürk ve Harf Devrimi" adlı çok ilgi çekici kitabı için şunları söylüyor:

"Cumhuriyet Türkiye'si, dil devrimine Alfabe devrimi, yani Latin aslından gelen yeni Türk harflerini kabul ve uygulamakla işe başlamış oldu. Yüzyıllardan beri kullamlagelefi Arap alfabesi, ancak bu dilin kendi özelliklerine göre kurulmuş olup, Türk fonetiğine hi^ uymayan bir yazı sistemi'di. Bu alfabe, kuruluşu bambaşka ulan Türkçe'nin ses varlıklarını doğru ve tam gösterecek zengin bir araç olamamıştı. Yazımının en önemli yönü, sözcükle ünlülerin (sesli) gösterilmesi idi; Arap alfabesiyle böyle bir yazım sağlanamıyordu. Bu nedenle bize ünlü harfleri gösteren, okunması, yazılması dilimizin yapısına uygun bir alfabe gerekti, işte Cumhuriyet, bu sorunu büyük ve başarılı bir devrimle gerçekleştirdi."

Sorunu, tarihsel kökeniyle birlikte anlatan bu kaynak kitabı, gelecek cuma günü yine gazeteniz Cumhuriyetle birlikte alacaksınız.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İSLAMCILIK CEREYANI

- 3 -

Dizgi - Baskı - Yayımlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Şubat 1998

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İSLAMCILIK CEREYANI

- 3 -

**İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca
Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler**

**Prof. Dr.
TARIK ZAFER TUNAYA**

**Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.**

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

III

1945-1950 DEVRESİ: ÇOK PARTİLİ REJİM İÇİNDE MUHAFAZAKÂR VE DİNCİ CEREYANLARIN SIYASI HAYATA KARIŞMALARı

1 - Din ve Siyaset	11
Yıpranan Tek Parti Rejimi	11
Parti Programlarında Din Meselesi	13
2- C.H.P'nin Değişen Tutumu	
1945'in Getirdikleri	16
1947 Kurultayı	18
3-D.P.'ye Gelince	21
4- 1945-1950 Devresinde Gelenekçi Fikirlerin Yasama Alanına Karışması	22
5- 1945-1950 Devresinde Gelenekçi Çevrelerin Belirttikleri Belli Başlı Meseleler:	24
C.H.P'nin Lâiklik Anlayışını Tenkit	25
Kur'an Diliyle İbadet - Kur'an Yazısı	29
Dil Devrimi	30
Din Eğitimi	31
Komünizm Meseleleri	33
İslamiyet ve Reform	35
Mezhep Çekişmeleri	37
İslâmiyette Sosyal ve Demokratik Düzen	38
Batılılaşma Meselesi	39
6- İslamcılık Cereyanının Bu Devre İçindeki Özellikleri	40
7- İktidar Partisi Olarak CHP'nin Gelenekçi	

Baskı Karşısındaki İcraatı	.42
(Türbelerin Açılması)	
8- Laik Devlete Yeni Bir Hücum: Ticâniler	.44

IV

1950-1960 DEVRESİ: LAİK İKTİDARIN GELENEKÇİ ÇEVRELERE DAYANMASI, KARŞILIKLI İSTİSMAR

1- Din ve Siyasi İktidar.	.47
Devrimlerin Parçalanması	
2- Yasama Alanında	.49
Arapça Ezan.	.50
"Sağ Cereyan Tehlikesi Yoktur!".	.51
Bütçeye İslâmeî Bakışlar.	.52
Dini ve Peygamberleri Kanun Yolu ile Korumak . . .53	
Devlete Resmi Din Teklifi.	.55

V

LAİK CUMHURİYETİN KARŞILAŞTIĞI YENİ GÜÇLÜKLER

1- Ticaniler.	.57
2- İki Olay.	.57
Malatya Suikastı	.57
"Büyük Cihad".	.58
3- Yeni Bir Nakşibendi Hareketi: Ulueami	
Olayı (1957).	.58
4- Nurcular.	.59
5- "Tutan-Tutmayan" Devrimler.	.66
"Devrim Yobazları".	.66

Ayırma Varış	68
"İrtica Yoktur Efendiler".	69
6- Milli İman Cephesi'nden Vatan Cephesi'ne.	70
Londra Uçak Kazasının Yorumları.	71

Vİ

27 MAYIS VE SONRASI

1- Milli Birlik Komitesi'nin Tutumu	73
2- Anayasa Hazırlıkları İçinde.	74
İstanbul Ön Tasarısı.	74
Prof. Başgil'in Tezi	77
Siyasal Bilgiler Tasarısı	78
3- Kurucu Meclis Devresi	79
1961 Anayasası	80
Temsilciler Meclisi'nde Laiklik Meseleleri	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

MÜŞAHEDELER VE TEZLER

İ

İSLAM DÜNYASINDAKİ REFORMCU	
GELİŞMELER VE TÜRKİYE	83

BİRİNCİ AYIRIM

İSLAM DÜNYASINDAKİ REFORMCU	
GELİŞMELER	84

1- İslâmiyetin karşılaştığı güç mesele	84
2- Reformcu Fikir Cereyanları	86
Arap Kolu (Vahabilik ve Selefiye).	88
Hint ve Pakistan Kolu	91
Özellikler.	92
3- Reform Hareketleri	93
İç ve Dış Engeller.	93
Cezayir Uleması Derneği ve Müslüman Kardeşler	95

İKİNCİ AYIRIM

... VE TÜRKİYE

1- Meşrutiyet İslamcıları	97
2- Cumhuriyet Rejimi İçinde Gelenekçi Çevre	99

II

İSLAMIN SİYASET PRENSİPLERİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

(İslâm Dünyasında ve Türkiye'de Varılan Sonuçlar)	105
1- Milliyetçilik (Milli Devlet) Meselesi	105
İslâm Dünyasında	
Meşrutiyet İslamcıları	107
Cumhuriyet Gelenekçileri	108
Türk Devriminin Davranışı	109
2- Demokrasi Meseleleri	110
İslâm Dünyasında	110
Meşrutiyet İslamcıları	112
Cumhuriyet Gelenekçileri	112
Türk Devriminin Davranışı	113

3-Laiklik Davası	116
İslâm Dünyasında Meşrutiyet İslamcıları	116
Cumhuriyet Gelenekçileri	116
Türk Devriminin Davranışı	119
4- Hilâfet Meselesi	121
İslâm Dünyasında	121
Meşrutiyet İslamcıları	122
Cumhuriyet Gelenekçileri	122
Türk Devriminin Davranışı	122
5-Ekonomik Mesele	123
İslâm Dünyasında	123
Meşrutiyet İslamcıları	125
Cumhuriyet Gelenekçileri	125
Türk Devriminin Davranışı	126
6- Komünizm Meselesi	126
İslâm Dünyasında	126
Meşrutiyet İslamcıları	127
Cumhuriyet Gelenekçileri	127
Türk Devriminin Davranışı	127
7- Feminizm Hareketleri (Kadının Toplum	
İçindeki Yeri).	128
İslâm Dünyasında	128
Meşrutiyet İslamcıları	130
Cumhuriyet Gelenekçileri	130
Türk Devriminin Davranışı	131
8- Son Görünüşler.	131

BİBLİYOGRAFYA

ALFABETİK FİHRİST	137
------------------------------------	------------

III

1945-1950 DEVRESİ: ÇOK PARTİLİ REJİM İÇİNDE MUHAFAZAKÂR VE DİNCİ CEREYANLARIN SİYASİ HAYATA KARIŞMALARI

1- Din ve Siyaset

Yıpranan tek parti rejimi

Cumhuriyet rejimi içinde 1945 yılına kadar, CHP'nin hâkimiyeti, fiili bir tek parti rejimi olarak devam edegelmiştir. Ne zaman partiler çoğalmışsa, muhafazakâr ve dinci fikirler ve temayüller saklandıkları yerden siyasi hayatın yüzüne çıkmışlardır. 1924 (Terakkiperverler) ve 1930 (Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası) denemeleri bunu göstermiştir. Bu yoldan ortaya çıkan cereyanlar Devletin varlığı için tehlike sayılmış ve çok partili rejim denemelerini akamete uğratmış, partilerin hayatına mal olmuştur.

1945 yılından itibaren Milli Kalkınma Partisinin kuruluşu ile (i 8 Temmuz 1945) açılan çok partili rejim cumhuriyet rejiminin en uzun devresidir ve 27 Mayıs hareketi ile açılan bir parantez müstesna, onaltıncı yılını doldurmuştur. Ve Türkiye'nin siyasi hayatına köklü değişimler getirmiştir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İlaik Fırkası, Cumhuriyet Fırkası (ve daha sonra Partisi) adlarıyla 1919'da memleketin kaderine hâkim olan CHP devrimci, geniş (gayri mütecanis yapılı) bir siyasi teşekküldü. 1945'te Genel Başkan ve Devlet Başkanı İnönü, Meclisi

açış nutkunda, muhalefet partilerinin çoğalmasının iyi karşılanacağını söylediği zaman, CHP'nin ardında çeyrek yüzyılı aşan bir mazi vardı. 1945 yılındaki siyasi bilançosunda görülen maddeler kabarık sayılabilirdi: İhmale uğramış bir kitleyi kalkındırmak için muhafazakâr çevrelerle savaşarak yapılmış olan devrimci hamleler, İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla ve bilhassa köyde hissedilen yüklemeler, liberal ve devletçi iniş çıkışlarla artan ekonomik çıkmazlar, Varlık Vergisi olayı, devletçilik politikasının uyandırdığı hoşnutsuzluklar. Bu hareketler tek parti rejiminin şartları içinde çalışan bir Meclisin koyduğu kanunlar yolu ile yukarıdan aşağı bir yönde gerçekleştirilmeye çalışılmıştı.

1945'ten önce, muhalefet kitlesi hazırды. 1945'te dünya şartlarının da yardımı ile CHP'ye karşı muhalefet başlamıştı. DP geniş hoşnutsuzluğu bir iptidai madde olarak kullanmasını bilmiş ve geniş bir kitle kendisini benimsemiştir. Tek parti iklimi değişince de, çeşitli fikir akımları, bu arada meşrutiyet İslamcılarını, değişik şartlar altında, devam ettirmek isteyen bir cereyan da ortaya çıkmıştır. Bu cereyan Türk Devrim hareketlerinin karşısında yer almış, muhafazakâr çevreleri dile getirmiş ve muhalefetin destekleyicisi olmuştur. Bu fikirler, iktidarların tereddütlü ve maksatlı tutumları ile siyasi hayattaki tesirlerini gitgide arttırmışlardır. Bu artma bilhassa DP iktidarının ekonomik bunalımı içinde, oy toplama politikasının gelişmesi ile orantılı olmuştur. Çok partili rejim, sosyal hayat içinde bastırılmış, fakat için için yaşamaya devam etmiş olan dinci cereyanları canlandırmıştır. Bunlar kendilerini meşrutiyetin İslamcı cereyanına bağlamışlardır.

1945 'ten günümüze kadar geçen onaltı yıllık çok partili siyasi hayat içinde dini meseleler ve olayların şu bakımdan özellikleri vardır: DP'nin iktidara geçiş tarihine değin (22 Mayıs 1950), CHP'nin tutumu ve siyasi olaylar henüz devrim kanunlarının tesiri altındadırlar. DP iktidarının başlangıcından itibaren ise devrimlerin zayıfladığı ve muhafazakâr kitlenin iç politika üzerindeki kuvvetinin arttığı görülmüştür. Oy pusulası bu değişik tutumların temelinde yatmaktadır.

Parti programlarında din meselesi

1945 Temmuz'undan itibaren DP'nin işbaşına geçmesi safhasına kadar, Türkiye'de 24 siyasi parti ve teşekkül kurulmuştur. Beş yıllık kısa bir dönem içinde kurulmuş olan bu teşekküllerin büyük bir kısmı din ve gelenek konuları, laiklik konuları hakkındaki tutumlarını programlarında belirtmişlerdir.

Bu devrenin siyasi hayatında ve muhafazakâr cereyanın ortaya çıkışma en önemli örnek Millet Partisi 'nin programından alınabilir. 1948 senesinde dini reform isteyen bir grup Demokrat Parti'den ayrılmış ve Millet Partisi'ni kurmuştur. Parti sosyal hayatta geleneklere ve örf ve âdeaa geniş önem verilmesine taraftardır. Partinin ana programının 7. maddesine göre, parti "içtimai nizamın teşekkülünde itikatların, ahlakın, geleneklerin, örf ve âdetin büyük hisselerini tanır. Bunlar sık sık değişmezler ve devletin nüfuzu dışında kalır." Ana programın 8. maddesine göre de, "Parti din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkardır." Ge-

ne partinin ana programının 12. maddesine göre, parti laikliği esas itibariyle kabul etmekle beraber din işlerinin ayrı bir teşkilat elinden idaresini, bu teşkilatın muhtar bir teşkilat olmasını istemektedir. Parti ayrıca ilk ve orta tedrisatta din dersleri konulmasını da uygun görmektedir. (1) Bu şekilde, Millet Partisi ana programı İkinci Meşrutiyet'in İslamcı cereyanını temsil etmemekle beraber, siyasi platforma girdiği zamanki havaya oranla daha İslami ve muhafazakâr bir görüşün örneğini vermektedir. Din işlerinin müstakil ve muhtar bir idarenin eline verilmesini istemek Türkiye'de o güne dek hâkim olan laik düzene aykındır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi hayatta ortaya çıkan bazı partiler de, etkili olmamakla beraber, muhafazakâr görüşün temsilcileri olmuşlardır. Bunlardan 1945 senesinde kurulmuş olan **Milli Kalkınma Partisi**, dış politika sahasında "İslam Birliği - Şark Federasyonu projesinin gerçekleşmesini istemiştir. (2) Parti tüzüğü'nün 19. maddesine göre maarifte her şey ahlak ve milli anane esasına göre ayarlanacaktır. (3) Parti idarecilerine göre Cumhuriyet Halk Partisi komünizme yakın esasları benimsemiş bulunmaktadır. 1946'da kurulmuş bulunan **Sosyal Adalet Partisi**'nin gayesi "Dünya Müslümanları Birliği'ni desteklemek" olacaktı. (4) Aynı yıl içinde kurulmuş bulunan Çiftçi ve Köylü Partisi de ananelere bağlılığını belirtmiştir. (5)

(1) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 719

(2) Nuri Demirağ, İ. İnönü'ye açık mektup (İstanbul 1949)

(3) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 644

(4) Tank Z. Tunaya: Aynı eser, s. 693

(5) Tarık /.. Tunaya: Aynı eser, s. 695

1946'da kurulmuş diğer bir parti olan "**Arıtma Koruma Partisi - ARK**"'da, dinci siyasi bir parti olduğunu tüzüğü-nün birinci maddesinde açıklamıştır. (1) 1946 yılında ku-rulmuş diğer bir siyasi parti de "**İslam Koruma Parti-si**"dir. Bu partinin adı parti olmakla beraber, kuruluş dilek-çesinde her türlü siyasi faaliyetten uzak olunduğu belirtil-miş ve gayenin sadece İslamın yükselmesi, kuvvet kazan-ması, dayanışması olduğu açıkça yazılmıştır. (2) 1947 se-nesinde kurulmuş olan **Türk Muhafazakâr Partisi** de bu devrenin İslamcı siyasi davranışlarına örnek olarak göste-rilebilir. Partinin programında ve gayelerinde İslami esas-lar hâkimdir. (3) 1949 yılında kurulan **Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi**'de münevver dindarlığı destek-leyeceğini, dini cemiyetlerin serbestliğini ve teşkilatlan-masını arzuladığını açık bir muhafazakârlıkla programında göstermiştir. (4) Bu devre içinde kurulmuş dinci partilerin çokluğu, çok partili hayata geçişin din istismarına ve yeni bir İslamcı cereyanın ortaya çıkışında rol oynadığını gös-termektedir.

Bu devrenin açıkça dinci ve muhafazakârlıklarını be-lirtmiş olan partileri yanında CHP'nin laik davasında tutu-mu gözden geçirilmiştir. DP'ye gelince, kuvvetli bir mu-halefet kitlesine dayanan bu parti, dayandığı kitlenin bas-kısı altında 1950'den itibaren uygulayacağı bir din politi-kasının ilk tohumlarını serpmiştir.

(1) Tarık Z. Tunaya: Aynı eser, s. 708

(2) Tarık Z. Tunaya: Aynı eser, s. 708

(3) Tarık Z. Tunaya: Aynı eser, s. 711. ayrıca bk. Kudüs Müftüsünün C. R. Atılhan'a gönderdiği mesajı (Tasvir, 13 Şubat 1948)

(4) Tarık Z. Tunaya: Aynı eser, s. 736

2- CHP'nin değişen tutumu 1945'in getirdikleri

İç politikanın değişen şartları içinde, iktidarda bulunan CHP, tüm olarak programını ve bu arada 6 Ok'un anlamlarını gözden geçirmek lüzumunu duymuştur. 1925 yılının Ziya Hocasını devrimci cephe adına tenkit eden Hamdullah Suphi, şimdi kendisi Ziya Hoca gibi konuşmaktadır. Parti içinde böyle bir değişimi haber veren olay 1945 yılında görülür. Daha sonra 1947 Kurultayı meseleyi esaslı şekilde ele almıştır.

1945 senesinde daha çok partili rejime geçilmeden, toplumda ilk defa bir dinde reform fikri ortaya atılmıştır. Bu fikir iktidar partisinin içinden gelmektedir. Parti içindeki bir grubun reform konusundaki teklifleri şöylece özetlenebilir:

1- Dünya işlerini din işlerinden tamamiyle ayırmış olan bir rejimde Diyanet İşleri Reisliği gibi bir teşkilatın yer alması,

2- Kur'an ve din tatbikatının öztürkçe olarak tanzim ve tertibi.

3- İbadet yerleri Türkün geleneğine uygun bir tarza konularak Halkevlerinin ibadet yeri, ibadet yerlerinin de Halkevine benzer bir şekilde ifrağı.

4- Ruhbanlığın icabı olan her şeyin silinmesi ve ezcümle, sarık, cübbe gibi din tatbikatında kullanılan her nevi kıyafetin ilgası.

5- İbadet usul ve zamanlarının tanzimi.

6- Diyanet İşleri Reisliği yerine, Dil Kurumu'na ben-

zer bir teşkilat ikame edilerek, din teşkilatının devlet bünyesinden çıkarılarak millete mal edilmesi.

Reformcuların bu teklifleri parti içinde karşıt düşünceleri davet etmiş ve bu görüşe karşı cephe almışlardır. Buna göre, devletin din işlerini yeni baştan ele alması doğru değildir. İtikat ve amel'e taallûk eden mesailin devle tarafından tanzimi de müdahale teşkil eder. Bu bakımdan dinde reform gerekli olmakla beraber bu bir din ıslahatı olarak değil, bir kültür işi olarak yapılması doğru olacaktır.

Parti içindeki bu iki karşıt görüşü tartışan CHP müstakil grubu, ikinci fikre yanaşmaktadır. Grubun din hakkındaki raporunda (1) itikat ve ibadeta taallûk eden hususların devletçe tanziminin, bir başka deyimle dini reform icrasının, laiklik esasına uygun düşmediği belirtilmektedir. Reforma din uleması kendi bilgi ve vicdanlarına dayanarak öneyak olabilirler. Ku'ranm öztürkçe olarak tanzim ve tertibi bir dil ve kültür işi olarak tetkik edilmelidir. İbadet yerlerinin tanzimi, ruhbanların kıyafeti, ibadet usul ve zamanının tesbiti gibi hususlar devlet işi olarak kabul edilemez.

Bu iki karşıt görüş, reformun gerekliliği üzerinde birleşmektedir. Ayrıldıkları nokta birinci fikrin reformu iktidar kudretiyle yapılabilecek bir iş olarak kabul etmesine karşılık, ikinci görüş tabii gelişime inanmaktadır. İktidarda bulunan bir parti içindeki bu iki görüş onun laiklik politikası üzerinde şüphesiz tesir edeceklerdi. Nitekim 1947 Kurultayı bu durumu bütün açıklığı ile ortaya çıkarmıştır.

(1) Bu rapor ve raporun tefsiri hakkında Reşit Ülker'in yazısı için bk. Vazife, 1957, sayı 40-s. 172.

1947 Kurultayı

Laiklik meselesi, CHP tüzük tadilatı sebebiyle 7. Kurultay'da üzerinde en çok tartışılan bir konu olmuştur. Bu Kurultay'da gelenekçi görüş devrimci bir parti içinde tekliflerini ortaya atmışlardır. Devrimci cephe ise, yeni tüzüğün laikliği tarif ve izah eden ifadesini korumuşlardır.

Gelenekçi cephe, açık olarak laikliğin reddiyesini yapmamıştır. Gayesi, uygulanmasını sert ve gerçek laikliğe aykırı bulduğu laikliği yumuşatmak ve gerçek olarak kabul ettiği anlama getirmektir.

Din sosyal bir kuvvettir, bu kuvvete itibar eden milletler daima kuvvetli ve payidar olmuşlardır. Halbuki toplumumuz dinin gelişimine lakayd kalmaktadır. İnsanlar arasındaki içtimai tesanüt ancak din ile mümkündür. (1) Öyleyse, ne yapmak gerektir? Gelenekçi cephe bu tekliflerini iki üç nokta altında toplamaktadır:

1- Din manevi bir gıdadır. (2) Bunun için toplum hayatında dine önem vermek gerekir. Bizde memleketin çoğunluğu tarafından benimsenmiş olan İslam dini, diğer dinlere nazaran aşağı durumdadır. İslamın dışındaki dinler lehine bir müsavatsızlık yaratılmıştır. (3)

2- Laiklik memleketimizde yanlış anlaşılmış ve uygulanmıştır. Gerçekte, laiklik eski ve Şark'ta da mevcut olan

(1) Abdülkadir Güncy'in konuşması, CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara 1948, s. 449

(2) Şükrü Nayman konuşması, aynı Tutanak s. 451

(3) Sinan Tekelioğlu'nun konuşması, aynı Tutanak s. 450-451

bir mefhumdur(1). Laiklik bizde, gençliğin dinden habersiz, maneviyatsız gelişmesini yaratmıştır. Devlet müdahalesini doğurmuştur(2). Dine önem vermemek şeklinde görülmüştür. Batı'da ise din baş köşeyi işgal etmekte, laik memleketlerde dahi din önem kazanmaktadır. Bu şekildeki fikirlerin beyanı hiçbir zaman irtica değildir. Memlekette irtica yoktur(3). Laikliği gerçek anlamına getirmek için, gençliğe manevi gıda vermeli, Şark'a ilgi göstermelidir(4). Şark'a dini ilgi "hayatımız iktizasıdır"(5). Bu şekilde, hem bir İslam bloku kurulabilecek ve hem de bir din olarak ortaya çıkan komünizm önlenecektir.

3- Devletimizin resmi teşkilatı içinde iki müessese vardı: Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf İdaresi. Bunların devlet teşkilatı içinde oluşu dertlerin başıdır. Dünyanın her yerinde dini inançlar müstakil teşkilatlarını kurmuşlardır. Türkiye'de ise bu imkân İslam dinine tanınmamıştır. Memleketin ihtiyacı olan gerçek din adamları mektepler ancak müstakil bir diyanet işleri teşkilatıyla mümkün olabilecektir. Bu bakımdan, Diyanet İşleri ya müstakil bir teşkilat olmalı(6), ya da kendisine maddi ve manevi imkânlar tanınmalıdır(7).

4- Din manevi bir gıda, kuvvet olarak kabul edilince, yeni neslin bu bakımdan kuvvetli yetiştirilmesi gereklidir.

(1) Hamdullah Suphi Tanrıöver'in konuşması, aynı Tutanak, s. 454-455; Yusuf Ziya Köşmen'in konuşması, aynı Tutanak, s. 4626

(2) Abdülkadir Güncü'nün konuşması, aynı Tutanak, s. 449

(3) Emin Karpuzoğlu'nun konuşması, aynı Tutanak s. 454

(4-5) Hamdullah Suphi Tanrıöver'in konuşması, aynı Tutanak,

(6) Sinan Tekelioğlu'nun teklifi, aynı Tutanak s. 450, s. 458

(7) Şükrü Nayman'ın teklifi, aynı Tutanak, s. 451; Abdülkadir Güney de aynı fikirdedir, aynı Tutanak, s. 449

Bunun için de, hususi din derslerine imkân tanımak, mekteplere din dersi koymak, üniversitede ilmi bakımdan dini tedrisat yapılmak şarttır(1). Maddeye tapan toplumu uyarmak, manevi ihtiyaçları tatmin etmek, ancak İslam dininin kabul ettiği ahlak kanunlarını öğrenmek, onları tedris etmekle mümkündür. Din derslerini öğretmek, vatanın ve milletin geleceğinin garanti edilmesi demektir. Toplum, ahlak terbiyesi olan din tedrisatını istemektedir(2).

Gelenekçi cephenin fikirleri bu şekilde ortaya çıkınca devrimciler cevaplarını bulmakta güçlük çekmemişlerdir.

Devrimci cephe, dinin kötü politikacılar elinde siyasete alet edildiği gerçeğini ortaya atmıştır(3). Türk ulusunun bekası ne dindedir, ne de imandadır. Türkün son kuvveti, kendi damarlarındaki asil kandadır. Din Türkün kendi vicdanıyla Allah arasındadır(4). Dünyanın hiçbir yerinde de, laiklik gelenekçi cephenin anladığı manayı almamıştır^). Din ile komünistliği önlemek birhayaldir. Komünizm bir din değildir. Komünizm, iktisadi bir doktrindir. Ona cevap vermenin, onu önlemenin yolu iktisadidir(6).

Bütün memleketlerde laiklik din düşmanlığı şeklinde başladığı halde bizde aynı durum görülmemiştir. Laiklik hareketinin başından beri memleketimizde din düşmanlığı ile

(1) Bu fikir Kurultay'da bütün gelenekçi cephe tarafından tekrarlanmıştır. Tutanağın şu sayfalarına bakılabilir: Vehbi Dayıbaş (s. 448), Abdülkadir Güney (s. 449), Sinan Tckclioğlu (s. 451-452), Hamdullah Suphi Tanrıöver(s. 456-457), Yusuf Ziya Kösemen (s. 462)

(2) Şükrü Nayman, aynı Tutanak, s. 451

(3) Ali Kıza F.sen'in beyanından, aynı Tutanak, s. 461

(4) Cemil Sait Barlas'ın konuşmasından, aynı Tutanak, s. 460

(5-6) Cemil Sait Barlas'ın konuşması, aynı Tutanak, s. 459 Tahsin Banguoğlu'nun konuşması, aynı Tutanak, s. 465

laiklik aynı anlama gelmemiştir. Laiklikten inaksal Alkili ile kulun karşılıklı münasebetlerin ferdi oluşudur(1). Şark'a dönüşten İslam birliğinden bahsedilmektedir, Cihan Harbi'nde bizi baltalayanlar Müslüman Araplar değil midir? Hıristiyan devletler birbirleriyle harp etmemekte midirler? Öyleyse dinin tesanüd unsuru olduğu düşüncesi nerededir. Akide, Türkün kendi benliğine ait bir meseledir. Onun için benliğimize, dilimize sahip olmak gereklidir(2). Mücadele hurafeye, örümcek kafaya, Kubilay'm kafasını mızrağa geçirenlere karşıdır. Laikliği umde alışın sebebi, "kara taassubun bir kene gibi milletin dimağına ve tefekkürüne yapışmasına son vermektir(3). "Ruhu alabildiğine Türk, düşüncesi alabildiğine Garpli bir millet olmayınca ayakta kalmamızın, yaşamamızın imkânı yoktur"(4). Gelenekçi görüşün fikirleri laiklik sınırını aşmakta, bütün sosyal hayatımızı dinle izah etmektedir(5).

7. Kurultay, gelenekçi cephenin tekliflerini reddetmek suretiyle devrimciliğini belirtmiştir.

3- DP'ye gelince...

Demokrat Parti de daha muhalefet saflarında iken 1949 senesinde topladığı ikinci büyük kurultayında İslamcı fikirler kendisini göstermiştir. Nitekim, partinin genel başkanı Celal Bayar söylevinde, laiklik ve dine hürmet esas-

(1) Behçet Kemal Çağlar'ın konuşması, aynı Tutanak, s. 463

(2) Cemil Sait Barlas'ı konuşması, aynı Tutanak, s. 460

(3-4) Behçet Kemal çağlar'ın konuşması, aynı Tutanak, s. 462-463

(5) Tahsin Banguoğlu'nun konuşması, aynı Tutanak, s. 465

larını birleştirmiş, Türk milletinin Müslüman olduğunu, Müslüman olarak Allah'ına kavuşacağını belirtmiştir. Bununla beraber dinin siyasete alet edilmesine muhalif olduğunu da ileri sürmüştür(1). Bu kurultayın enteresan bir olayı da, kurultayın üyelerinden birinin CHP'yi "irticayı kö-rükleyen kuvvet" olarak göstermesi olmuştur(2). Demokrat Parti'n in din ve İslamiyet konusundaki daha İslamcı davranışları 1950 yılından, iktidarı elde ettikten sonra gö-rülecektir.

4- 1945-1950 devresinde gelenekçi fikirlerin yasama alanına karışması

Türkiye'nin yasama alanı dışındaki siyasi hayata paralel olarak, devrin karakterlerine uygun olan İslamcı fikirler yasama alanında, TBMM'de kendilerini göstermişlerdir.

Yasama organında İslamcı görüşler özellikle Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi için yapılan bir tadil teklifinde ve Halife-Sultanların mallarıyla ilgili bir sual sebebiyle Osman Nuri Köni'nin beyanlarıyla ortaya çıkmıştır.

Osman Nuri Koni, Sultanların mülklerinin ne durumda bulunduğunu sormuş ve bu mülklerin hususi şahıslara satıldığını belirtmiş, bunların padişahlara ve onların ailelerine ait olduğunu belirtmiş, bu teokratik ve monarşik ailenin haklarını korumuştur(3).

(1) Nazmie Sevgen: Celal Bayar Diyor ki (İstanbul 1951) s. 352. Aynı konuda bk. İskenderun konuşması (Vatan, 9 Ocak 1949) ve Ankara konuşması (Vatan, 25 Nisan 1949)

(2) Tarık Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 653 Not. 31

(3) Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Devre VIII, İqt. 3 Cilt 18, s. 443

Gene Büyük Millet Meclisi 'nde Kuran'ın Türkçe okunup okunmaması konusunda ortaya çıkan bir münakaşada, İbrahim Arvas ve Necati Erdem gibi milletvekilleri Kuran'ın elli milyon Müslüman tarafından Arapça okunduğunu, tercümesi halinde değerinden kaybedeceğini, belirtmişlerdi¹⁾.

Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesini tadil hususundaki tartışmalar, bu devre içinde Büyük Millet Meclisi'nde din ve laiklik konusunun en çok tartışıldığı devreler olmuştur. Gerçekten, 1949 senesinde hükümet tarafından yapılan bir kanun teklifi, gerici hareketlerin çoğalması karşısında bunları önleyecek kudretten yoksun Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin tadilini ve maddeye daha sert şekil verilmesini istiyordu. Bu teklif Büyük Millet Meclisi'nde uzun boylu tartışılmış ve değişik görüşlerin ortaya çıkmasına sebeplerini toplayan maddenin hukuki yönü bakımından yapılan tenkitler bir yana, fikir cephesi de tenkit olunmuştur. Bu tenkitler, İslamcı görüşlerin örnekleridir. Osman Nuri Koni'ye göre, bu şekildeki kanun teklifleri "dini İslama tecavüz, laikliğe külliye muhaliftir", bu şekilde dinsizlik korunmaktadır, din propagandasına dinin diline, ifadesine karışılmaz²⁾. Sinan Tekelioğlu'na göre, laikliği korumak bahanesiyle girilen bu şekildeki kanunlar tamamen komünist kokusu vermektedir³⁾. Necati Erdem'e göre bu şekilde dinsizliğe imtiyaz tanınmış, laiklik perdesi altında dinsizlik korunmuş olmaktadır⁴⁾. Bu şe-

1) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 16, s. 450-451

2) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 20, s. 575

3) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 20, s. 579

4) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 20, s. 588, ayrıca bk. s. 668

kilde laiklik gerçekte tatbik edilmiş olmamakta ve bu perde altında dinsizlik yayılmaktadır. Böylece Türkiye'deki gidiş laikliğe tamamiyle aykırıdır. Oysa demokratik rejimlerde devlet dine karışamaz. Şu halde din hürriyetini bu şekilde sınırlandıran kanunlar demokrasiye de aykırıdır, vicdan hürriyetine de.

İslamcı görüşlerin yasama alanına girmesi bu devrede mümkün olmuştur. Daha ilerde görüleceği gibi İslami (teokratik) devlet esaslarının müdafaa edildiğine, laikliğin tamamen reddedildiğine bu devre içinde rastlanmayacaktır.

5- 1945-1950.devresinde Gelenekçi çevrelerin belirtileri belli başlı meseleler

1945-1950 seneleri arasında, 1923-1945 seneleri arasında devrimleri koruyucu davranış bütün sapmalara rağmen gene de kuvvetini korumuştur. Bu sebeptendir ki laikliğe aykırıgidişi destekleyen, daha doğrusu böyle bir gidişi canlandırmaya çalışan fikirler azdır(1). İslamcılık cereyanının savunması belli bir kaç noktaya has kalmış, genişleyememiştir. Ayrıca, İkinci Meşrutiyet devresinin İslamcı fikirlerine yeni bir görüş eklenmiş değildir. Aksine İkinci Meşrutiyetin İslamcı fikirleri çok daha az bir kuvvetle ve bilgi ile tekrarlanmıştır. Yapılan fikir çalışması devrimin yarattığı bazı yeni durumların gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesinden ibaret kalmıştır. Bunların başında, okullarda din dersi okutulmaması ve Arapça ezan yasağı gelir.

(1) Aynı fikir için bk. Rusto: Politics and İslam in Turkey.

CHP'nin laiklik anlayışını tenkit

Bu devrede rastlanan tek tük İslamcı fikirlere göre, Halk Partisi uygulamakta olduğu laiklik görüşü ile Türk halkının duygularını hiçe saymakta, kendi siyasi isteklerini topluma kabul ettirmek endişesiyle hareket etmektedir. Davranışları vicdan hürriyetine aykırıdır. Türk halkı yüzde yüz Müslümandır. Laiklik bu hisse aykırı düşen, "tenakuzlar" içinde yüzen bir kuraldır. Laiklik kuralı Türk'ün Müslümanlığı tanımamaya kadar götürülmüştür. Türk İslamlığı o derece benimsemiştir ki Türk'e yaklaşmanın tek yolu, onun vicdanına girebilmekle mümkündür. Demokrat Parti işte bunu benimsemiş ve yapmıştır. Halk Partisi'nin seçeceği en iyi yol dine hiç karışmamaktır. Bunun aksine hareket etmek için Halk Partisi'nin hiçbir yetkisi yoktur. Parti içinde din işleri ile ilgilenenler dine önem vermeyen, "frenkmeşreplerdir." Bu yola girmedeği takdirde Halk Partisi yıkılacaktır).

Bu görüş, dinin siyasi hayat içindeki rolünü ve oy üzerindeki tesirini İslamcı bir kalemle ortaya koymaktadır.

Aynı görüşe dayanan açıklamaları daha da derinleştirmek mümkündür: Dine hücum edebilmek için, bugünün ilmi esaslarını bilmek gereklidir. Bugünün ilmi ise, dinsizliği değil, dinin gerçekliğini ispat eder. Dinsizlik ilim önünde "izmihlal" etmiştir(2). Türkler için din ve millet sevgisi birbirine karışmış, tekleşmiş vaziyettir. Din sevgisi Türkün diğer sevgilerine de hız vermekte, kaynak olmaktadır(3).

(1) Halk Partisi'nin din siyaseti (Selamet, 21 Kasım 1947 No: 27), S. 15

(2) Lecomte Du Nouy: Dinsizliğin ilim huzurunda izmihlali (Selamet, 28 Kasım 1947, No: 28) s. 12

(3) Vatan sevgisi ve din sevgisi (Selamet, 5 Aralık 1947, No: 29), s. 3

Hac da dini bir vazifedir ve vatani vazifesinden kaçınmayan Türk bu dini vazifesinden de kaçmmayacaktır(1). Türkiye'de, dini unutturmak şeklindeki laiklik, devrim yobazlığıdır ve artık ölmek üzeredir.

Bugünkü haliyle Türkiye dini bakımdan perişandır. Din adamı kıtlığı vardır. Laiklik bu değildir. Laiklik dini inkâr değildir. Laik memleketlerde de üniversitelerde din fakülteleri vardır(2). En büyük ilim müesseselerinin temeli dine dayanır. Gençliğin ahlakını namusunu korumak için, bu nesli din ile ilgili bir hale getirmek şarttır(3).

Cumhuriyet Halk Partisi, dinin toplum üzerindeki etkisini anlamamış, din derslerine önem vermemek suretiyle yirmi sene müddetle milli vicdanı ezmiştir(4). Laiklik yanlış ve lüzumsuz kısıtlamalar şeklinde anlaşılmıştır. Laiklik gerçek anlamında bir vicdan, din hürriyetidir, bu esaslar ise İslamiyetin temelinde vardır(5). Bu esaslara aykırı olarak, Cumhuriyet Halk Partisi laikliği dinden tamamen elini çekmek, dini konularla meşgul olmamak ve meşgul olanlara mani olmak şeklinde anlamıştır. Bu tutumu toplumda bir maneviyat ve ahlak buhranı doğurmuştur(6).

(1) Aynı yazı, s. 3

(2) Hamdullah Suphi Tanrıöver: Türkiye'de Din Meselesi (Selamet, 5 Aralık 1947, No: 29) s. 3

(3) aynı yazı, s. 4, 5, 16.

(4) Eşrefedip: Onlar için hidayet kapıları kapalıdır (Sebilürreşat, Haziran 1948, No: 3) s. 34

(5) Yusuf Ziya Kösemen: Millet Hâkimiyeti - Ahlak hâkimiyeti (Sebilürreşat, No: 5 1948), s. 73

(6) Yusuf Ziya Kösemen: Laikliğin yanlış tatbikinden doğan manevi ve ahlaki buhran cemiyette ahlaksızlık doğurmuştur (Sebilürreşat, No: 6. 1948) s. 88; Yirmi sene süren Komünizm umdeleri (Sebilürreşat, No: 17, 1948), s. 264

Cumhuriyet rejimi boyunca, Meşrutiyetten kalma fikirleri zaman zaman belirten Sebilürreşat ailesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin din siyasetinden bazı sonuçlar çıkarmıştır: Bu Partinin tuttuğu yol komünizme giden bir yoldur. Cumhuriyet Halk Partisi yirmi sene müddetle, bilerek veya bilmiyerek komünizm umdelerine hizmet etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ecdadın dünya ve din işleri arasında kurduğu düzeni bozmuş, laiklik perdesi altında maneviyatı yok etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin bu hareketi siyasî bir irticadır(1).

Sebilürreşat, devrin Cumhurbaşkanı İnönü'den, partisinin din konusundaki tutumunu değiştirmesini istemektedir. Cumhuriyet Halk Partisi halkın sempatisini kazanmak, iktidarını korumak istiyorsa dinsizlik anlamına gelen lâiklik tatbikatından vazgeçmelidir. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi dine önem verip ona döndüğü anda küvet kazanabilecektir. Hükümetler millî seviyeyi korumak bakımından halkın manevî ihtiyaçlarından elini çekemez(2). Bu ifadeler, siyasî gruplar üzerinde din yoluyla yapılan baskının örneğidir.

(1) Yirmi sene süren Komünizm umdeleri (Sebilürreşat, No. 17, 1948) s. 264.

Hüseyin Saruhan: Komünizme karşı duracak ancak İslamiyet kalesidir. (Sebilürreşat, no: 9, 1948), s. 142

(2) Cevat Rifat Atilhan: Din davamız (Sebilürreşat, No. 10, 1948), s. 155; Hüseyin Saruhan; Lâik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Sebilürreşat, No. 18, 1948), s. 286 Siyasî İrtica (Sebilürreşat, No. 19, 1948), s. 304

Cumhurbaşkanımızdan bir istirhamımız var: (Sebilürreşat, No. 6, 1948), s. 86.

Yusuf Ziya Kösemen: Hükümet halkın manevi ihtiyaçlarından elini çekemez (Sebilürreşat, No. 8, 1948), s. 120.

Cumhuriyet rejiminin İslamcılar, 1949 senesinde Şemsettin Günaltay'ın başvekilliğe getirilişinden ümitlenmişlerdir. Günaltay, "medreseden yetişmiş bir İslam bilgini" olarak takdim edilmiştir. Fakat, ilk hükümet programı Türkiye'nin dinî hayatında bir değişiklik bekleyenler tarafından hayal kırıklığı ile karşılanmıştır. Cemil Sait Barlas, Tahsin Banoğlugibi "din düşmanları" yine Kabinededir. Günaltay hükümet programında, devrimlerin o güne kadar olduğu gibi bütün şiddetiyle korunacağını belirtmiştir. Bu ifade, Cumhuriyet Halk Partisi'nin dinsizlik şeklindeki laiklik ve devrimcilik anlayışının Günaltay zamanında da devam edeceğinin delilidir(1). İslamcılar, 1950 seçimlerine yakın bir tarihte, Cumhuriyet Halk Partisi hakkındaki fikirlerini kesin olarak açıklamışlardır. Bu parti, din derslerine müsaade etmesine, türbeleri açmasına rağmen dini tutumu ile Müslüman Türk halkını üzmüş,bağırma hançer saplamıştır. Müslüman toplumla bağdaşmasına imkân yoktur(2). Bu cereyan o tarihte mevcut diğer partileri de eleştirmiş ve dini tutumları bakımından değerlendirmiştir. Demokrat Parti, Halk Partisi'ne nispetle dini konularda daha serbest bir tutum takip edecek yolda görülmektedir. Bununla beraber, bu partinin de din siyaseti kesin olarak belli değildir. Parti Başkanı Celal Bayar, bu konuda kesin konuşmamaktadır(3). Halbuki Demokrat Parti dini tutumunu açık ve seçik biçimde ortaya koymak, toplumun inancını kazanmak zorunluğunda-

(1-2) Eşref Edip: Günaltay'ın Başbakanlığı ve Akisleri (Sebilürreşat, Ne. 29, 1949), s. 57.

(3) Demokrat Parti'nin Din Siyaseti (Sebilürreşat, No. 27, 1949), s. 27.

dır (1). Millet Partisi'ne gelince Müslüman toplumun benimseyeceği bir din tutumunun savunuculuğunu yapmaktadır. Millet Partisi, Türkiye'yi gerçek laikliğe kavuşturacak, dinsiz gidişi önleyecek bir partidir(2).

Görüldüğü üzere, İslamcı cereyan, 1945 yılından sonra Halk Partisi'nin devrimci saydığı davranışlarını dinsizlik olarak isimlendirmiş, dinin toplum üzerindeki baskısından faydalanarak siyasi bir sonuca varmak istemiştir. Bu davranış, ceza hükümlerinin sertliği karşısında kesin olarak belirememekle beraber gene de, ilk filizlerini vermiştir. 1950'den sonra Halk Partisi'nin yıpratılması için yapılan hareketler daha açık olarak ortaya çıkacaktır. Demokrat Parti'nin Arapça ezan yasağını kaldırmasından sonra da bu partiye karşı beslenen emniyetsizlik silinecektir.

Kur'an diliyle ibadet - Kur'an yazısı

İslamcı cereyan bütün bu devre içinde Kur'an diliyle ibadet meselesi üzerinde de önemle durmuştur. Kur'an diliyle ibadetin engellenmesi, laikliğe aykırı gidişin en büyük örneği olarak gösterilmiştir(3). Gerçek laiklik, devletin din konularındaki tarafsızlığı olduğuna göre herkes istediği dilde ibadet etmekle serbest olabilmelidir(4). Bunun aksi, ibadetlere kanunun müdahalesi şeklinde anlaşılmak gerekir. İslamın izzet ve şerefini korumak isteyenler, serbest ibadete

(1-2) Aynı yazı.

(3-4) İbadetlere kanun müdahale edebilir mi? (Sebilürreşat No. 4, 1948), s. 60.

... 1 v. m 1. [i,bununİşİfl<J>bflgöstermelidirlerl).Kur'andi-
h i .1.1.1,1,-11. H halkın ı neır i toplumun kalbine hançer sok-
nuuklan lmk,sı/,dıtı(2). Hiç bir kuvvetin millet vicdanı ile bu
k, lkl, ll «y n amaya hakkı yoktur(3).

I lalkm Kur'an diliyle ibadet etmesinin yanında, Arap
harflerinin kaldırılması da tenkit konusu olmuştur. Prof.
Başgil, bu hareketi "memleketin tefekkür hayatına indiril-
len" ağır bir darbe olarak isimlendirmiştir. Arap harfleri-
nin kaldırılması ile, Türk ilim ve din hayatı ruhsuz, köksüz
bir hal almıştır. Bunun için eski harflerin de öğretilmesinin
kabulü gereklidir(4).

Dil Devrimi

İslamcı cereyan, "uydurma dil" olarak isimlendirdiği
öztürkçeyi, öztürkçecilik hareketini de ağır bir tenkide tâ-
bi tutmuştur. O kadar ki, öztürkçecilik hareketi bir soysuz-
laşma hareketidir. Gayesi, Türk milletinin tarihi kaynakla-
rını söndürmektir. Bu şekilde bir dil devrimi olamaz, bu ha-
reketin de gayesi dilimiz üzerindeki Arap etkisini silmek,
dine karşı bir davranışta bulunmaktır. Uydurma dili yara-
tanlar, "dilimize düşman olanlar, kimi politika hacıyatma-
zı, kimi mektep kaçkını, diplomasız kiralık âlimdir"(5).

(1) Eşref Edip: Davamız İslamın İzzet ve Şerefi Davasıdır (Sebilürreşat, No. 5, 1948), s. 66.

(2) Artık yeter efendiler (Sebilürreşat, No. 17, 1948), s. 262.

(3) Ali Fuat Başgil: Memleket tefekkür hayatına indirilen ağır darbe (Se-
bilürreşat, No. 15, 1948), 238 - 230.

(4) Ali Fuat Başgil: Uydurma dil faciası (Sebilürreşat, No. 12, 1948), s.
171, 183.

(5) Aynı yazı, s. 221.

Bunlar "milli vahdetin temelini sarsıp, Türkçeye ihanet etmişlerdir"(1).

Din Eğitimi

İslamcı cereyanın bu devre içinde en çok üzerinde durduğu konu din eğitimi konusudur. Türk Devriminin en büyük hatası bu noktada olmuştur. Devrim, İlmîye sınıfına inanmamış, onun değerini küçümsemiştir. Gerçekte ise İlmîye sınıfı, İstiklal Harbi'nde büyük yararlıklar göstermiştir. Bu sınıf, mütevazî bir sınıftır(2). Medreseler yıllar yılı en üstün birer ilim merkezi ödevini görmüşlerdir. Medrese zihniyetini önlemek gayesiyle din dersi veren mektepler açmamak düşüncesi bâtıl bir düşüncedir. Medrese zihniyetinin din mekteplerinde yer edişi, toplumumuzun dini düşüncesinin gelişimi bakımından önemli bir rol oynayacaktır(3).

İslamcı görüş, din okullarının, fakültelerinin açılması meselesini de laiklik prensibi açısından belirtmiştir. Türk halkının Müslüman olduğu kabul edildikten sonra, ona dinini öğretmek, din müesseselerini yaşatmak, İmam Hatip Okulları açmak, İlahiyat Fakültesi kurmak tabii birer gerektir. Bunlar laikliğe aykırı değildir. Laiklik bunları yapmaya mani değildir. Laiklik diye memleketin din hayatını körleten ifratlar esas laikliğe aykırıdır. Halkın önienmesi-

(1) Aynı yazı, s. 221.

(2) Eşref Edip: din mektepleri Diyanet işleri Riyaseli'ne bağlanmalıdır (Sebilürreşat. No. 2, 1948), s. 25.

(3) Eşref Edip: Onlar için hidayet kapıları kapalıdır (Sebilürreşat, No. 3, 1948)- s. 37.

ni istediği de bu ifrat hareketlerdir(1). Din tedrisatı yapılmasına, din müesseselerine bağlmaya, din adamlarının "terfih" edilmesine memleketin ihtiyacı vardır(2). Bunlar da birer ihtisas işidir. Hükümet ihtisasa hürmet göstererek, işi bu mütehasısların ellerine vermelidir(3).

İslamcı cereyan 1947 yılından sonra, İslamcılık cereyanının başarı kazanmağa başladığını iddiaya girişmiştir. Akifin onikinci ölüm yıldönümünde, onun idealleri gerçekleştirmek üzeredir. Bütün İslam âlemi ilerlemek, birleşmek istiklalini kazanmak yolundadır. Memleket içinde İslamı unutturmak siyaseti yere serilmiştir. Artık memlekette bir İslam inkılabı yapılmaktadır. Bütün Türk milleti Akif'in yolundan yürümektedir(4).

İslamcı cereyan, din hürriyeti alanında bir gelişmenin ortaya çıktığını kabul etmekle beraber, gene de uzun yıllar din dersleri okutturulmamasının, din mektepleri açılmasının sonuçlarını tartışırken Halk Partisi'nin bu konudaki davranışını "samimiyetsizlikle" isimlendirmektedir(5). Halk Partisi din derslerini okullara koymakla beraber gerek takip ettiği metod ve gerekse okutulanlar bakımından, din dersi okutuyorum diye gene de dinsizlik yolunu seçmiştir^). İkinci bir hatası da, din derslerinin okutulmasını ve din mekteplerinin idaresini Diyanet İşleri Riyaseti'ne ver-

(1) Ömer Rıza Doğrul: Kurultayda Din Davası (Selamet, 19 Aralık 1947, sayı 31), s. 2.

(2-3) Aynı yazı, s. 16.

(4) Ömer Rıza Doğrul: Âkifin Davası (Selamet, 26 Aralık 1947, sayı 32), s. 2.

(5) Din ve ahlak dersleri (Sebilürreşat, No. 5, 1948), s. 75.

(6) Aynı yazı.

mevişidir. Bu hareket tarzı bu iktidarın hâlâ dini teşekkül-
lere ve din adamlarına inanmadığını gösterir(1). Bu hizme-
tin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması, toplumda bir gü-
vensizlik yaratacaktır. Çünkü, Milli Eğitim Bakanlığı Tev-
hid-i Tedrisat Kanununun kabulünden sonraki davranışla-
rı ile toplumun infialini kazanmıştır(2). Bakanlığın gerçek
din adamı yetiştirilebilen tek eğitim müessesesi olan med-
reseleri kapatışı bunun delili ve sebebidir(3) Diyanet İşle-
ri Reisliği'ne din eğitimi konusunda yetki vermemek için
ileri sürülen, bu teşekkülün skolastik zihniyette olduğu id-
diası ise tamamiyle yanlıştır(4).

Cumhuriyet Halk Partisi bu davranışı ile devletin laik-
liğini bir kere daha çiğnemiştir. Din eğitimi devletle ver-
mekle laik olmadığını bir kere daha göstermiştir(5). Halk
Partisi sırf rey kazanmak amacı ile din eğitimi konusunda
"taviz vermiş" olmaktadır(6).

Komünizm meseleleri

İslamcı cereyana göre, Komünizm bir ülkeye yerleş-

(1) Eşref Kdip: Din mektepleri Diyanet İşleri Riyaseti'ne bağlanmalıdır (Se-
bilürreşat, No. 2, 1948), s. 25; Din öğretimi ve din müesseseleri hakkında (Sela-
met, 27 Şubat 1948, No. 41), s. 4.

(2) Din öğreliimi ve din müesseseleri hakkında (Selamet, 27 Şubat 1948,
No. 41), s. 5.

(3) Aynı yazı.

(4) Gökmen'le mülakat (Selamet, 12 Mart 1948, No. 43), s. 5; Ömer Rıza
Doğrul: Skolastik devri ebediyyen kapanmıştır (Selamet, 12 Mart 1948 No. 43),
s. 2)

(5) Eşref Edip: Onlar için hidayet kapıları kapalıdır (Sebilürreşat, No. 3,
1948), s. 34; Din ve ahlak dersleri (Sebilürreşat, No. 5, 1948), s. 75.

(6) Din mektepleri diyanet işleri riyasetine bağlanmalıdır Sebilürreşat, No.
2, mayıs 1948), s. 39

bilmek, orayı hâkimiyeti altına alabilmek için milliyet ve din duygularını yok etmek yolunu tutmaktadır. Bu şekilde manevi değerlerini kaybeden kitleleri komünist yapmak kolaylaşacaktır(1). Nitekim Türkiye'deki din düşmanları, yıllar yılı komünizm prensiplerinin yurttan gerçekleşmesine sebep olmuşlardır(2). Masonlar ve dinsizler yurdumuzda komünizmi gerçekleştirmek için çeşitli çabalar göstermişler, eğitim müesseselerine bile komünizm esaslarını sokmuşlardır(3). Şu bir gerçektir ki din düşmanlığı komünizm yoludur(4). Dinde reform yapacağımız iddialarıyla, Kur'anın hükümlerini bertaraf etmek modası komünizme götüren bir akımdır(5).

Bugün dünyada hatırı sayılır bir kuvvet kazanmış bulunan komünizme karşı duracak tek engel İslamiyet kalesidir. Çünkü dinsizler komünizmle mücadele edemezler, mücadele kuvvetini ancak İslamiyete inanmış olanlar kendilerinde bulabilmektedirler(6). Komünizmle mücadele ederken, sadece iktisadi tedbirlere başvurmakla yetinmek, komünizmi sırf iktisadi doktrin olarak kabul etmek çok büyük yanlış olur. Halbuki komünistliğin bir saldırgan, milli ve dini şuuru yıkıcı tarafı vardır. Bunun içindir ki, din ko-

(1) Komünistlikle mücadele (Selamet, 9 Ocak 1948, sayı 14), s. 2

(2) 20 sene süren komünizm umdeleri (Sebilürreşat, No. 17, s. 264

(3) Din düşmanı komünizm ile mücadele için manevi enerji lazım (Sebilürreşat, No: 2, 1948), s. 29

(4) Kızıl tehlike Hz. Muhammed'in bayrağı altında değil Saraçoğlu'nun bayrağı altındadır (Sebilürreşat, No. 3, 1948), s. 40; Din aleyhtarlığı komünizm yoludur (Sebilürreşat, No. 6, 1948, s. 89

(5) Eşref Edip: İnkılap ve din (Sebilürreşat, No. 15, 1948), s. 227

(6) Hüseyin Saruhan: Komünizme karşı duracak ancak İslamiyet kalesidir (Sebilürreşat, No. 9, 1948), s. 142

münizmle mücadele, ona karşı mukavemet için gerekli en büyük kaynaktır. Din sayesinde komünizm yere serilecek ve yenilecektir(1). İslamiyet, hürriyet, hak, aile ve cemiyet hayatı gibi değerleri inkâr eden komünizme düşmandır. Bir Müslüman komünist olamaz(2).

İslamiyet ve reform

İkinci meşrutiyet devresi içinde gördüğümüz bir İslamcı fikri bu devrede de aynen bulmak mümkündür. İslamiyet asla ileriliği önleyici bir yapıda değildir. İslamiyet, "tam manası ile bir teceddüt ve terakki dinidir"(3). İslam dini, esasları baki kalmak şartıyla, "şer'i hükümler" de bile yenilikçidir. Bu gerçeğin aksini Avrupalı İslam düşmanları ve sömürgeciler ortaya atmışlardır. Zaten "terakki" denilen şey "izafi" bir mefhumdur ve dünyada hiçbir şey mutlak olarak terakki etmez. Böyle olunca da İslamın terakkiye engel olduğu söylenemez(4). Bir toplumun gerçek gelişimi madde ve zevk gelişimi değildir. Ancak iman ve tapınma ile birlikte maddeten gelişen bir toplum gerçekten gelişmiş demektir. Önemli olan, ahlak ve karakter gelişimidir. Hodbinliğin, ihtiraten gelişen bir toplum gerçekten gelişmiş demektir. Ahlak ve karakter gelişimi önemlidir. Hodbinliğin, ihtirasın, faziletsizliğin yer ettiği bir toplumda gelişme ola-

(1) Komünistlikle mücadele (Selamet, 9 Ocak 1948), sayı 34), s.2

(2) Ömer Rıza Doğrul: Komünizm, insanlık için en büyük felakettir, Selamet, 26 Mart 1948, sayı 45), s. 2

(3) Ahmet Haindi Akseki: İslamiyet ve terakki (Selamet, 6 Şubat 1948, sayı 38), s. 7

(4) Aynı yazı, s. 6

maz. Hak ve vazifenin, diğerkâmlık ve sorumluluk duygularının yer ettiği bir toplumda gerçekleşebilir. Bunlar da Müslümanlığın savunduğu değerlerdir. Öyleyse İslamiyet gelişime mani olmak şöyle dursun, aksine gelişimi sağlayan bir dindir(1). Bu sebeptendir ki İslamiyette içtihad büyük bir önem verilmiş ve içtihad dinin kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir(2).

Bunun içindir ki dinde reform yapılamaz. İslamiyette bugün de İctihad Kapısı kapanmamıştır. Ama bu içtihadı yapmak için de gerçekleşmesi gereken birtakım şartlar vardır. Dinde devrim yapmak iddiası dinin kendisine olduğu kadar ilme de aykırıdır. Kur'anın hükümlerini bertaraf ederek yapılacak bir devrim, içtihad değil komünizmdir(3).

İslamiyet devamlı olarak ilme insani ve toplumsal gereklere önem vermiş, bu şekilde en yüksek medeniyetin temellerini atmıştır(4). İslamiyet, "ilim, sanat, ticaret, ziraat, ahlak, fazilet, aile ve cemiyet hakkındaki telakkileriyle en büyük inkılabı başarmıştır" (5). Bütün ilmi hareketler hep İslam memleketlerinde gelişmişlerdir. Medreseler ilim ve irfan merkezi haline gelmiştir. Bütün bu gerçekler, İslamiyetin terakkiye (gelişime) engel olmadığını göstermek-

(1) Aynı yazı, s. 6

(2) Aynı yazı, s. 7

(3) Eşref Edip: İnkılap ve din (Sebilürreşat, No. 15, 1948), s. 227

(4) Ahmet Hamdi Akseki: İslamiyet ve terakki (Selamet, 6 Şubat 1943, No. 38), s. 38, s. 7; Dünya emniyetini İslam kanunlarına inandığı gün bulmuş olacaktır (Sebilürreşat, sayı 17, 1948), s. 286

(5) Zeki Ali: İslam Medeniyeti (Selamet, 6 Şubat 1948, No. 38) s. 10-11, Ahmet Hamdi Akseki: Aynı yazı (Selamet, 13 Şubat 1948, No. 39), s. 4

tedir. Aksi bir iddia, "bâtıl itikattır"(1). Avrupa birçok ilmi ve teknik şeyleri İslamdan öğrenmiştir.

İslamiyet felsefeye ve ilme bu derece önem verirken Hıristiyanlık ilim ve felsefeyi engellemiş cezalandırmıştır. Müslümanlığın gelişim devresi Batı'nın "tereddi", soysuzlaşma devresidir. Tarih olayları bu gerçeğin delilleridir.

İslam memleketleri medeniyetin en yüksek derecesine çıktıktan sonra neden bir gerilemeye uğramıştır? Bunun sebebi Batı'dır. "Müslümanların son yüzyıllarda uğradıkları gerileme ve zaaf ancak İslamın bu asil ve hayat verici ruhundan, bu ilim ve ışık ruhundan yine Avrupalıların muhtelif şekil ve surette yaptıkları tazyik ve tesir ile uzaklaşmış olmasından ileri gelmiştir"(2).

Mezhep çekişmeleri

Türk milleti yüzde yüz Müslüman bir millettir, bunun içindir ki Alevilik, Şiilik gibi İslamlığa sonradan sokulan ve İslam birliğini bozan cereyanları kabul etmez. Aksine hareket bazı siyasi gayelerle bu birliği bozmak amacını taşır. Ali-Muaviye kavgası dini değil, siyasi bir kavgadır. Dine uygun değildir. Bu siyasi kavgayı yenilemek milli men-

(1) Ahmet Hamdi Akseki: Aynı yazı Selamet, 20 Şubat 1948, No. 48), s. 6-7; Hakkı Şenkan: Müslümanlık faziletli bir medeniyettir (Sebilürreçat, sayı 20, 19489, s. 315

(2) Ahmet Hamdi Akseki: Aynı yazı (Selamet, 20 Şubat 1948, No. 40), s. 6-7

faatlere de aykırıdır(1). Bugün islam âlemi, "yeni bir asrı saadet yaşamak üzeredir". İslam birliği ülküsü, bütün islam memleketlerinde hâkim bir düşünce haline gelmiştir!^). Bu ülküyü, çeşitli mezhep kavgalarıyla zedelememek gereklidir. İslamiyetin karşılaştığı tehlikeler müşterektir. Bu tehlikelere karşı İslam dünyasının da müşterek hareket etmesi gereklidir. Bu tehlikelerin başında da Filistin'deki Siyonist tehlikesi gelmektedir(3). Bunun karşısında İslam kardeşliğinin ifadesi olan İslam birliğini gerçekleştirmek gereklidir. Bunun gerçekleşmesine kimse mani olamayacaktır.

İslamiyette Sosyal ve Demokratik Düzen

İslamiyet, kardeşlik, ırk, renk, sınıf farkı tanımamak esaslarına dayanan bir dindir ve ahlaki demokrasinin esaslarını ortaya koymuştur. Kur'an Müslümanlığın anayasasıdır. Bu kitapta akla aykırı hiçbir şey yoktur. İnsanı daima daha ileriye götürme kuvvetine sahiptir. Akla önem verir,

• (1) Ömer Rıza Doğrul: İslam birliğini ve Türk birliğini bozmaya uğraşan neşriyate karşı (Selamet, 9 Ocak 1943, No. 34, s. 6-7)

(2) Ömer Rıza Doğrul: İslam Birliği cereyanı bütün İslam Birliğini kapladı (Selamet, 16 Ocak 1948, No. 35), s. 4-5

(3) Sebilürreşad mecmuasının 1946 senesinin koleksiyonu Filistin meselesinin tefsirleriyle doludur. Muhtelif yazılarda ileri sürülen, Filistin meselesinin İslamın müşterek meselesi olduğu, Siyonizm ve Masonluk tehlikesinin İslamla ilgili yeryüzünden kaldırmak gayesini güttüğü, mukaddes topraklardan Yahudileri sürüp çıkarmanın bütün İslamlar için dini bir vazife olduğu likridir. Raif Oğan ve Cevat Rifat Atilhan'ın muhtelif yazılan bu noktalara dokunmaktadır.

bütün insanlık âleminin birliğini tamr(1). Din ile maddi hayat en güzel uygunluğunu İslamiyette bulur. Ruhani ihtiyaçlar kadar maddi ihtiyaçlar da İslamca düzenlenmiştir. Diğer dinlerden farklı olarak gerçekleşmesi imkânı olmayan bir düzen Müslümanlığa da yabancısıdır(2). Kardeşlik, insanlar arasında birlik, adalet, vicdan hürriyeti hep İslamın kabul ve emrettiği prensiplerdir(3).

İslam dini bu prensipleri ile dünyevi ve uhrevi bütün saadetleri tekeffül etmektedir(4). Bu dünyevi nizam ondört yüzyıl önce demokratik bir cumhuriyet olarak düzenlenmişti(5). Din ile dünya işleri birdir, aksini iddia "son" yirmi senenin modasıdır!... Cahilane ve garazkârane" bir iddiadır. İslamda bu iki düzen birbirine sıkı sıkıya bağlıdır(6).

Batılılaşma Meselesi

Bu devre içinde, memleketimizde tazminattan beri ge-

(1) Hakkı Şenkan: Müslümanlık faziletli bir medeniyettir Sebilürreşat, sayı 20, 1948), s. 315; Yusuf Ziya Kösemen: Millet hakikati ahlak hakikati (Sebilürreşat sayı 5, 1948), s. 73; Ömer Rıza Doğru: İslam Peygamberi Hazretci Muhammed Mustafa'nın kurduğu içtimai nizam (Selamet, 23 Ocak 1948, No. 36), s. 6-7

(2) Ömer Rıza Doğru: Aynı yazı s. 7; Hüseyin Saruhan: Laik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Sebilürreşat, sayı 18, 1948), s. 286, "ecdad din ile dünya işlerini en uygun ve güzel şekilde düzenlemişti. Cumhuriyet Halk Partisi Laiklik perdesi altında bu düzeni bozmuş ve memleketin manevi hayatında düzensizlik yaratmıştır."

(3) Yusuf Ziya Kösemenoğlu: Laikliğin yanlış tatbikinden doğan manevi ve ahlaki buhran cemiyette ahlaksızlık doğurur (Sebilürreşat, sayı 6, 1948), s. 88

(4) Ömer Rıza Doğru: Aynı yazı, s. 7

(5) Ömer Rıza Doğru: Aynı yazı, s. 7; Sözü'n Özü (Sebilürreşat, sayı 5, 1948), s. 68

(6) Hüseyin Saruhan: Laik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Sebilürreşat, sayı 18, 1948), s. 286; Eşref Edip: Din mektepleri Diyanet işleri Riyasetine bağlanmalıdır (Sebilürreşat sayı 2, Mayıs 1948), s. 25

len batılılaşma hareketlerinin bir yorumu da, bilhassa 1948 senesinden sonra yeniden çıkmaya başlayan Sebilürreşat mecmuasında yapılmıştır. İkinci Meşrutiyetin İslamcı fikirlerini aynen tekrarlayan bu mecmua, batılılaşma konusunda da eski görüşleri yeniden ileriye sürmüştür.

"Garplılaşma" sadece teknik alanda yapılmalıdır. Doğunun kültür, maneviyat ve ahlakîyat alanlarında batılılaşmaya ihtiyaçları yoktur. Aksine Doğu, bu manevi değerler bakımından Batıya üstündür(1). Halbuki Tazminat'tan beri olagelen batılılaşma hareketlerinde yanlış yol tutulmuş ve batılılaşmak için Hristiyanlaşmanın şart olduğu zannedilmiştir^). Bu Doğunun Batı medeniyeti içinde erimesi felaketine sebep olmuştur. Tanzimatın gayesi tamamıyla Hristiyanlaşmaktır. İslamiyetin eski parlaklığını kaybetmesi de gerçek ruhunu kaybedip Hristiyanların baskısı altında kalmaları sebebiyledir(3). Avrupa Osmanlı devletini ve İslam medeniyetini çökertmiştir(4).

6- İslamcılık cereyanının bu devre içindeki özellikleri

Bu devre gerek İslamcı fikirler ve gerekse olaylar bakımından verimsiz bir devredir. 1923-1945 seneleri arasındaki, devrimci davranışları koruyan ceza hükümlerinin ve

(1) Eşref Edip: İnkılap ve din (Sebilürreşat, sayı 15, 1948), s. 227

(2) Eşref Edip: Garplılaşma hareketinde Hristiyanlaşma da var mıdır? Sebilürreşat, sayı 10, 1948), s. 146

(3) Ahmet Hamdi Akşkili: İslamiyet ve terakki (Selamet, 20 Şubat 1948, No. 40), s. 7

(4) Eşref Edip: Tanzimat hareketi (Sebilürreşat, 1948, s. 106,124,140,203

canlı devrimci tutumun etkisi kısmen bu devre içinde de görülür. Bu bakımdan, toplumda var olan gerici cereyanlar kendilerini cesaretle ortaya atamamıştır. Buna karşılık demokratik çok partili hayata geçiş, oy endişesini doğurmuş, yukarıdan aşağı doğru bir dini duygulan okşama taktiğine bağlanan dine dönüş fikri yayılmaya başlamıştır. 1948 yılından sonra, gerek iktidar, gerek muhalefet partileri içinde ortaya İslamcı gruplar çıkmıştır.

İslamcı cereyan, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin yirmi yıllık laiklik anlayışını açık ve kâfi görmeyerek kınamaktadır. Şöyle ki memlekete yer eden laiklik gerçek laiklik olmayıp dinsizliktir. Tatbikat daima dinsizliği hazırlamak gayesini gütmüştür. Laikliğe aykırı olarak, dini konulara el atmıştır. Din tedrisatını esas Kur'an diliyle ibadeti, dini toplulukların kurulmasını engellemiştir. İslamcı cereyanın bu devre içinde üzerinde durduğu meseleler bunlardır. Bunun dışında İslamiyetin gelişime engel olmadığı, İslamm yüceliği, fazileti gibi meseleler de üzerinde durulmuş konulardır.

İkinci Meşrutiyet devresinden farklı olarak Türk milletini kurtarmak meselesi Osmanlılığı kurtarmak problemi gibi ortaya çıkmamıştır. Belki de ceza hükümlerinin tehdidi ile devletin İslami esaslara göre düzenlenmesi fikri ileri sürülmemiştir. Sadece İslamiyetten uzaklaşmanın toplumda maneviyat buhranı doğurduğu ileri sürülen düşünceler arasındadır. İslamiyetin etik kurallarından uzaklaşıldığı, bunun ahlaksızlık, komünistlik, dinsizlik doğurduğu kabul edilmiştir. İslamın siyasi prensipleri ise söz konusu edilmemiştir.

Yukarıda belirtilen tezler dışında, bu devre, fikri gelişim bakımından İkinci Meşrutiyet devresine nispetle hiçbir yenilik getirmemiştir. İslamiyet, batılılaşma, manevi yükselme konularındaki fikirler hep aynı kalmışlardır ve Meşrutiyetteki samimilik, ciddilik ve bilgiyle savunulmuşlardır. Yalnız Arapça ibadetin, Arap harfleri ile eğitimin, laik rejimin getirdiği yenilikler aynı İslamcı görüş tarafından yorumlanmaktadır.

1945-1950 arasında beliren bu görüşler ve fikirler daha sonrasını hazırlamış, İslamcı fikirlerin ve buna dayanan olayların bütün gücüyle çıkmaları bakımından uygun ortam yaratmışlardır.^özellikle iktidarı eline geçiren siyasi grup üzerinde tesirlerini göstermişlerdir, bu grup iktidarı korumak bakımından dinin ve İslamcılarının önemli kudretini hissetmiştir. Din duygularını istismar etmenin oy toplamak bakımından etkili olabileceği, bir siyaset gerçeği sayılmıştır.

7- İktidar Partisi olarak CHP'nin gelenekçi baskı karşısındaki icraatı

CHP'yi 1946'da harekete getiren ve laiklik prensibini gözden geçirmeye zorlayan muhafazakâr baskı, samimi aydınlardan gerçek yobazlara kadar, çeşitli unsurları ve bu unsurların iddialarını kapsamıştır. Devrimlerin çeyrek yüzyıllık ömrüne rağmen, memlekette muhafazakâr bir kitlenin varlığı ortaya çıkmıştır. Seçmenlik ehliyeti, eşitlik ve genellikle prensiplerine dayanınca, kadın erkek, köylü kentli, bilgili bilgisiz, fakir zengin ayrımları oy vermede rol oynamadığına göre bu geniş kitlenin oyları iktidarı tayin edece-

ğinden, baskı karşısında direnme iktidarda kalmanın şartı sayılamazdı.

CHP'yi program değişmelerine zorlayan şartları, yeni kurulan partiler hazır bulmuşlar ve programlarına koymak zorunda kalmışlardır. Bu suretle her yeni program muhafazakâr baskıdan, derece farkı ile birer parça taşımıştır. Üzerinde bilhassa durulan noktalar, okullarda din dersleri verilmesi ve imam hatip okulları açılması olmuştur. Müsterek baskı karşısında CHP içinde yeni bir taktiğin tespiti kabule mazhar olmuştur. 1948 yılında taktik ilk meyvelerini vermeye başlamıştır. Hacca gideceklerle ilk defa döviz müsaadesi verilmesi ve vizelerinin yapılışı hareket noktası olmuştur. 1946'da parti grubunda kurulmuş olan komisyonun hazırladığı esaslara uygun olarak, 1 Şubat 1949'da ilkokul programlarına ihtiyari din dersleri konmuştur. Gene 1949 yılı başında, imam-hatip kursları açılmıştır. Kursların amacı ehliyetli din adamları yetiştirmektir. Ortaokul seviyesinde idiler. İlk olarak 8 ilde açılan kurslar sonraları imam-hatip okulları haline getirilmiştir. CHP iktidarının son aylarında, 1950'nin birinci yarısı içinde bazı önemli olaylara şahit olunur: 1 - Din adamlarının idaresi tekrar Diyanet İşleri Reisliğine verilmiştir (Mart) 2- Meşrutiyet İslamcılarının tanınmış siması Başvekil Şemsettin Günaltay, buhranlı bir safhada okuduğu hükümet programında İlahiyat Fakültesi açılacağını bildirmiştir. Ankara Üniversitesi Senatosu 7 Ocak 1949 toplantısında fakültenin açılış kararını vermiştir. 3- CHP iktidarının üzerinde hayli tartışılan bir hareketi de 1925 tarihli tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına dair kanunun birinci maddesinin değiştirilmesi ol-

muştur. Değiştirilen kanun, açılacak türbelerin listesini hazırlamayı Milli Eğitim Bakanlığı'na listenin tasvibini de Bakanlar Kurulu'na vermiştir. Mart ayında çıkarılan kararname ile de 19 türbe açılmıştır! 1).

Türkiye'nin siyasi hayatı, oy ile kitle inançlarını okşamak olayları arasındaki nispete büyük bir yer vermişti. Bundan böyle radikal ve devrimci hamlelere girişmek zorlaşmıştır. CHP de yeni şartlar karşısında muhafazakâr çevresinin baskısına cevap vermek durumunda idi.

8- Laik devlete yeni bir hücum: Ticaniler

Ticanilik bir tarikat olarak 1930 yılında Türkiye'ye intikal etmiştir(2). Tarikatın genel başkanı Pir'i Kemal Pıllavoğlu'dur. Kendisine Efendi, Hazret sıfatları verilir.

Ticaniliği Türkiye şartlarına adapte ettiği söylenen Ta-

(1) Bu konuyla ilgili vekiller heyeti kararı 30 Mart 1950 tarihli (No. 3/10990). (Resmî Gazetede No. 7487). Hazırlıkları bittikçe ilişik listede yazılı 19 türbenin umuma açılmasını bildirmektedir:

1- Ankara'da Hacı Bayram türbesi; 2- Bilecik - Söğütte Ertuğrul Türbesi; 3- Bolu - Göynük'te Akşemsettin Türbesi; 4- Bursa'da Osman Gazi Türbesi, 5- Bursa'da Orhan Gazi Türbesi, 6- Bursa'da Çelebi Mehmet (Yeşil Türbe) Türbesi, 7- Çanakkale - Gelibolu - Bolayır'da Gazi Süleyman Paşa Türbesi, 8- İstanbul'da Fatih Mehmet Türbesi, 9- İstanbul'da Yavuz Selim Türbesi 10- İstanbul'da Kanuni Süleyman Türbesi, 11- İstanbul'da ikinci Sultan Mahmut Türbesi, 12- İstanbul'da Mustafa Reşit Paşa Türbesi, 13- İstanbul'da Barbaros Hayrettin Türbesi, 14- İstanbul'da Mimar Sinan Türbesi, 15- İstanbul'da Gazi Osman Paşa Türbesi, 16- Kırşehir'de Aşık Paşa Türbesi, 17- Konya'da Selçuk Sultanları Türbesi, 18- Konya Akşehir'de Nasrettin Hoca Türbesi, 19- Urfa - Caber Kalesi'nde Süleyman Şah Türbesi.

(2) Bu tarikat 1155 tarihinde Fas'ın Teycan kasabasında doğmuş olan Ahmet Teycani tarafından 1216 yılında kurulmuştur. Kurucusunun adına izafeten tarikatın adı Tıcani olmuştur. Nakşi, Kadiri tarikatlarıyla karışık faaliyette bulunmuştur. Merkezi Fas'tır. Senegal, Hicaz, Medine, Mısır, Trablusgarp'ta yayılmıştır. Türkiye'ye intikali 1930 yılındadır. Ayrıca bk. G. H. Bousquet: L'Islam Maghrébin, s. 156, 157. - Jean-Paul Roux: L'Islam en Occident, S. 241, 242, 276, 277.

rikat Şeyhi Kemal Pilavoğlu'nu(1), **Halifeler, Müritler ve Muhip**'ler takip eder. Ayrıca tarikatın aksiyon adamları olarak **fedai ve kahramanları** vardır. Şeyhe mutlak itaat şarttır. Sır ifşa edenler, Şeyh veya Halifesi tarafından **dil orucu** cezasına çarptırılır ve tayin edilen süre boyunca dil-siz gibi hareket ederler.

Cumhuriyet rejiminin karşısına, silahlı **Nakşibendi**'lerden sonra, 1949 yılında da **Ticani**'ler çıkmış ve Ankara (Çubuk ilçesi) ve Çorum'da (Şabanözü İlçesi) yayılmaya başlamıştır.

Ticani'ler de laik Cumhuriyetin temellerine saldırmışlardır. Tarikatın gayesi "Tanrı emirlerini yerine getirip, peygamberin ahlakını temsil etmek" şeklinde özetlenmekle beraber asıl gayenin teokratik ve tarikatçı bir devlet sistemi olduğu anlaşılmaktadır: Atatürk devrimlerini benimsemek, laikliği şiddetle reddetmek, şeriatı esas almak, hareketleri destekleyen fikri temeller olmuştur.

Tarikat olarak, İslam amel ve akideleri içinde Ticaniliğin doktrinal yerini tayin etmek belli bir konudan uzaklaştırıcı bir inceleme olur. Ne var ki, Ticani'ler, İslam camiası içindeki yerleri ne olursa olsun, Türkiye Cumhuriyeti karşısındaki iddiaları ve davranışları bakımından, geri çevrelere kolaylıkla bağlanabilirler.

Ticani inancına göre, heykel puttur. Dinde heykelleri kırmak gerek. Türk kadınları Holivut artistleri gibi, "açık, saçık" gezinmemelidir. Türk Devrimi ve eserleri dinsizlikten başka bir şey değildir. Osmanlı Halifelliğini inkâr eden devrimin lideri

(1) 1323 yılında Ankara'da doğmuş olan Kemal Pilavoğlu, 1930 yılında Abdülkadir Medeni isimli bir Ticani'den, tarikatın Türkiye'de kurulması için ruhsat almıştır. Kendisine irşat müsaadesi verilmiştir. Belli başlı kitapları şunlardır: Komünizme Hücum, Din Rehberi, Saad Kelime-i Hazreti Ali (1949), Muhammed Aleyhisselam'ın ahlakı ve âdetleri (1945), İbretler ve Hikmetler (1949), İlacılara Armağan, Arafat Duası, Kırk İrka-i Şerif Şerhi, Hadisi Şerif, Hazreti Muhammed'in Hayatı, Hak ve Bâtıl Dinler, (henüz bastırılmamıştır).

(Atatürk) "mel'undur" ve dinsizdir. Devrim "bizi putperest" yapmıştır. "Hükümet dinimizi tanımazsa, isyan haktır."

Bu tertip bir zihniyetin gelişebilmesi için elverişli havayı, 1945'ten beri başlamış olan çok parti sistemi hazırlamıştır. Köy köy, abone kaydı için dolaşan Ticani'ler şartları istismar etmişlerdir. Hürriyet, Türk Devrimi düşmanlığının da serbestçe açığa vurulması yönünde yorumlanmıştır.

Nitekim, Uzunköprü'de, Atatürk heykeline karşı bir imam "... Asmadığı hoca kalmadı. Orosu çoğaldı. Türk kızları tiyatrodan oynayamaz" diye bağırıştır. Ticani'ler 1941 'de kabul edilen Türkçe Ezan Kanunu'nu 1946'da tenkide başlamışlardır. Çeşitli yerlerde, ana yollarda, adliye koridorlarında tekbir getirmeye başlamışlardır. Nihayet 1949 Şubatında TBMM dinleyiciler kısmında, birTicani yüksek sesle Arapça ezan okumuştur.

Ticaniler, CHP iktidarı zamanındaki gösterilerine, DP iktidarının ilk yıllarında da devam etmişlerdir.

Görülüyor ki, doktrinal karakteri ne olursa olsun, laik devlete hücum edenler hemen daima aynı iddiaları süngü olarak kullanmışlardır.

1945-1950 devresi kendisini Meşrutiyet İslamcılarının mirasçısı sayan sistemsiz fikirlerin muhafazakâr bir kitleyi temsil ettikleri iddiasına şahit olmuştur. Bu cereyan laik ve devrimci Cumhuriyet hükümetlerinden, uyuşuk ve baskı altında kaldığı zamanların intikamını alma yoluna gitmiştir. Bu cereyan içinde samimi muhafazakârların sesleri duyulamaz olmuştur. CHP, bu baskı karşısında devrimci tutumunu tadil etmiştir. Yeni kurulan partiler muhafazakâr çevrelerin desteğini aramışlardır. DP bu desteğe bilhassa sahip olmuştur, vaatleri ve müstakbel iktidar politikasının dinamiklerini bu muhafazakâr karışıklık içinde bulmuştur.

IV

1950-1960 DEVRESİ: LAİK İKTİDARIN GELENEKÇİ ÇEVRELERE DAYANMASI, KARŞILIKLI İSTİSMAR

1 - Din ve Siyasi İktidar

14 Mayıs 1950 seçimi, yalnız DP için değil, laiklik ve devrimcilik prensiplerinden hoşnut olmayan kişiler ve çevreler için yeni bir devrin başlangıcı sayılmıştır. 1908 Meşrutiyetinde halkın Kanunu Esasi'den beklediği mucize gibi, muhafazakâr çevreler 1950 seçimini İslamın bir zaferi olarak karşılamışlardır.

Devrimlerin parçalanması

Fikir, özlem ve istek çeşitliliği bakımından karmakarışık bir kitleye dayanarak, onun dile getiricisi olduğunu, isteklerini gerçekleştireceğini vaadederek işbaşına geçen DP, İslamcı fikirlerin bol bol açıklandığı bir siyasi hayat içinde iktidar programını çizmek zorunda idi. Muhafazakâr çevreler birer siyasi kuvvet olduklarını, 1946'dan 14 Mayıs 1950 seçimine kadar, ispat etmişlerdi.

Açış merasimini Adnan Menderes, ilk hükümetinin programında yapmıştı. 29 Mayıs 1950'de TBMM'de okuduğu programında Türk Devrimi ele alınıyordu. Zamanın başvekiline göre, inkılaplar, **millele malolmuş ve olmamış**

şeklinde aynılabilirdi(1). Yeni yorum, Türk inkılabım birbütün olmaktan çıkarıyordu. İdeolojik prensipler ve uygulamaları bakımından, 29 Mayıs'tan itibaren, **devrim yok devrimler vardı. Bunlar arasından, TBMM ne hâkim olan parti çoğunlukları (ki seçim sistemi Meclis üzerinde böyle bir hâkimiyet kurulmasına müsaitti), tutmuş - tutmamış diyerek devrimi parçalayabilecekler, devrimlerin bir kısmı ilga edilebilecekti(1).**

DP, Atatürkçü tanınan lidere sahip olduğundan, gerilik istismarcıları tarafından tutulmamıştır. Fakat gelişmeler, gericilerin haksız olduklarını göstermiştir.

Ezanı tekrar Arapçaya çeviren kanun DP'ye "İslamiyetin kurtarıcısı" unvanını vermiştir. Açılan türbelere, bir yenisinin, İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesi'nin eklenmesi de bu yolda atılmış adımlardan birisidir. Kendisini iktidara getirenlere DP çok şeyler borçlanmıştı.

Siyasi hayatta görülen yenilikler arasında İslamcılığın gölgesi altında fevkalade bol bir yayın zikreder. Bu konuda çıkmaya başlayan gazete, dergi, kitap ve broşürün sayı itibariyle tespiti çok ilgi çekici bir inceleme olacaktır. Yayın alanında, "27 senelik zulüm" idaresinden bahseden yazıların, Atatürk'e kadar uzanan hatıraların bilhassa müşahedecilerin gözlerinden kaçmasına imkân yoktur. Laikliğe,

(1) İlk Menderes hükümetinin programı bk. Mustafa Doğan: Adnan Menderes'in konuşmaları, (İstanbul, 1957), s. 15; TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX, c. 1 S.

demokrasinin şartı ve eski müesseselerin yıkılışı sebebi olduğu için, hücumların en şiddetlisi yapılmıştır. Saltanat ve Hilafet müesseselerini laiklik ve milli hâkimiyet prensipleri adına yıkmış olan CHP, 1950'ye kadar uğradığı hücumların en ağırına maruz kalmıştır: **Dinsiz parti**. Böylelikle Türkiye'nin siyasi hayatında partileri ve kişileri dinli ve dinsiz olmak üzere ayırma temayülü belirlemiştir.

DP'nin gericiliğe yüz verme politikası ekonomik başarısızlıklarının bir sonucudur. Devrim aleyhtarı tutumu, hürriyetleri, ortadan kaldırmaya demokrasiyi zedelemesi, aydın kitlenin desteğini kaybettirmiştir. Fakat baş hesabı ile "aritmetik" bir demokrasi anlayışı DP iktidarını muhafaza şartı sayılmıştır. Bunun için de toplumun din duygusunu kullanmak yoluna gitmiştir. CHP'nin laik devrimci tutumundan yakınan çevreler DP'yi kolaylıkla tutmuşlardır.

DP'nin muhafazakâr kitleye gösterdiği sempati karşılıksız kalmamıştır. Kendisine **Dini Kurtaran Parti** adı verilmiştir. Diğer partiler bu arada MP, ikinci planda kalmıştır. Sırf muhafazakâr kitleyi temsil etmek üzere kurulmuş olan bir parti, İslam Demokrat Partisi, bir müddet sonra kapatılmıştır. Büyük Doğu Cemiyeti de aynı akıbete uğratılmıştır. Bu partilerin İslamcı görüşleri yanında Mason ve Siyonizm düşmanlıklarını da hatırlamak gerekir.

2- Yasama Alanında

On senelik DP iktidarı içinde, TBMM siyasi hayatta beliren şekilleriyle, İslamcı fikirlerin savunuldukları bir yer olmuştur.

Arapça Ezan

Bu alanda en belirli taktik, laikliğı kabul etmekle beraber, Türkiye'deki uygulamasını tenkittir. Bu teze göre Türkiye'de gerçek laiklik yoktur. Türkiye'de "Devlete bağlı din sistemi" vardır. Bu sistem demokrasiye, laikliğe ve İslamiyete aykırıdır. Müşahede, Prof. Başgil'e aittir ve laikliğe hücum eden çevrenin parolası olmuştur.(1) Bu tez ilk defa, Arapça ezan yasağının kaldırılması sebebiyle ortaya atılmıştır. Tarih 14 Haziran 1950'dir. Teklif: Arapça ezanı yasak eden Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesindeki son cümleinin kaldırılmasıdır. Hükümet, teklif sahibi iki milletvekili ile (İsmail Berkok ve Ahmet Gürkan) aynı kanaattedir: Arapça ezanın yasak edilmesi Müslümanların istedikleri gibi ibadet etmelerine engel olduğundan, vicdan hürriyetine, aykırıdır. Şu halde laikliğe de aykırıdır ve huzursuzluk doğurmaktadır.

Müslüman çoğunluğunun isteğine uygun olarak ezan Arapça okunabilmelidir. Eskinin etkilerinden kurtulmak için bu yola gidildiği gerekçesi yerinde değildir(2). Sabık iktidar (CHP), laikliğı din düşmanlığı şeklinde getirdiğinden Arapça ezanı da yasak etmiştir(3). DP Arapça ezanı mümkün kılmak zorundadır. Çünkü seçmen DP'yi seçmekle bu isteğini belirtmiştir. Milli irade DP'ye Arapça ezanı serbest bırakmak borcunu yüklemiştir.

(1) Ali Fuat Başgil; Din ve Laiklik, s. 14:15-150.

(2) TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX: C. 1. Olağanüstü toplantı, S. sayısı 3, s. 2

(3) Ahmet Gürkan'ın tasarı gerekçesi. Aynı Tutanak Dergisi, S. sayısı 3, s. 2

Ezan konusu DP'nin ilk tavizi olmuş ve kanun teklifçisi İsmail Berkok ve müzakereler sırasında Talat Vasfi Öz'ün de belirttikleri gibi halkın dini hisleri daha o zamandan milli menfaatlere üstün görülmüştür(1). Dini hissiyatın siyasi alandaki tesiri ile CHP de grup olarak bu konuda muhalefet etmemiş ve kanunu kabul etmiştir(2).

"Sağ cereyan tehlikesi yoktur!"

İslamcı cereyan, yasama organındaki direncini Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesini tadil ile ilgili göstermiştir. Laikliğe aykırı cemiyetleri ve propagandayı cezalandıran 163. maddeyi bulanık kavramlardan kurtarmak için 1950 yılında hükümet tarafından bir kanun teklifi yapılmıştır(1). Meclisteki tartışmalar sırasında çeşitli milletvekilleri cezaları arttıran ve maddenin tatbik alanını genişleten kanun teklifini tenkit etmişlerdir. Bu baskı karşısında hükümet projenin bu maddeye ait kısmını geri almıştır. İleri sürülen tenkitler, bilhassa şu noktalar üzerindedir: Aynı kanun teklifi ile komünizmi de tecrim eden 141. madde cezası da sertleşmekte ve genişletilmektedir. Osman Bölükbaşı'ya göre bu kanun komünizm ile irticayı aynı seviyede

(1) Aynı Tutanak Dergisi, s. 182-183

(2) Aynı Tutanak Dergisi, s. 182

(3) Ceza Kanunu'nun 163. maddesi devletin laik, temel düzenini korumaktır. Devletin sosyal, iktisadi, hukuki ve siyasi temel nizamlarını dini esas ve inançlara uydurmak maksadıyla dini propaganda yapanlar veya cemiyet kuranlar cezalandırılmaktadır. Madde ceza kanununda 1949 yılında yapılan tadille bugünkü şeklini almış bulunmaktadır. - Ayrıca bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s: 550-552

tutmaktadır. Gerçekte ise komünizm daha tehlikelidir(1). İrticayı cezalandırmak için yapıldığı ileri sürülen kanunlar komünizmi destekler, körükler mahiyettedir(2). Komünizmi ve irticayı cezalandırır mahiyette kanunları birlikte yapmak eski iktidarın taktiğidir. Bu şekilde komünizme taviz verilmek istenmiştir(3). Devrin Başbakanı da bu inançları desteklemiş ve kanun teklifini geri almıştır(4).

İslamcı cereyan laikliği ve devrimleri koruyan Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin 1949 yılında aldığı sert biçimine de karşı gelmişlerdir. Bu maddenin değiştirilmesini isteyen, yumuşatılmasını ileri süren Ahmet Gürkan'm teklifinde, gerekçe, bu maddenin vicdan hürriyetine aykırılığı, eski iktidarın dine ve dindarlara karşı bir gidiş tutturduğu şeklindedir(5).

Bütçeye İslamcı bakışlar

1951 yılı bütçe görüşmelerinde Şevket Ustaoğlu bütçede Diyanet İşleri Riyaseti'ne daha çok para verilmesini isterken, Batı hukukunun çürüklüğünü ileri sürmüştür. Oysa ki Müslümanlık bir bütündür. Sadece ahkam ve ibadetten ibaret değildir. "Aleşümül" bir medeniyettir. Onun büyük bir hukuk ilmi, usul-ü fıkıhı vardır. Hükümet bu meseleyi ele almalıdır(6).

(1) TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX, 1952, cilt. 10, s. 136

(2) Süreyya Endik'in konuşmasından, bk. Aynı Tutanak Dergisi, s. 1 49

(3) İbrahim Kirazoğlu'nun konuşmasından, Aynı Tutanak Dergisi, s. 177

(4) Aynı Tutanak Dergisi, s. 181

(5) TBMM tutanak Dergisi, Devre IX, 1952, cilt, 22, s. sayısı 163, s. 10

(6) TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX, topl, 1, cilt 5, 1951, s. 449-450

Yasama organında İslamcı cereyanın en geniş savunucugunu, 1956 bütçe tartışmaları sırasında Abdullah Aytemiz ve Ömer Bilen yapmışlardır. Abdullah Aytemiz'e göre laiklik ile İslam din ve hukukunda kabul olunan esaslar aynıdır. İslam çocuklarının İslam kaideleri ilmini öğrenmeleri gereklidir. Taaddüdü Zevcatm kaldırılması metres müessesesini yaratmıştır. Masonluğun açılması devrimlere ihanettir. Batıda dine daha çok önem verilmektedir. Din ihtisas ilim işidir, dini bilmeyenlerin bu konuda konuşmaları suçtur.

DP, tüzüğünün 14. maddesine göre okullara din dersi koymaya mecburdur. Şer'i cezaların korkutucu etkisi yeni ceza sisteminde yoktur. Bu yolda ilerlediği için DP tebrik edilmelidir. Özellikle Menderes'in Konya nutku tam bir Müslüman sözüdür(1). Ömer Bilen'e göre de Atatürk sadece devletin siyasi yapısını değiştirmiştir. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" vecizesinden maksut ise Müslüman gençlerin kendi dinlerinin esaslarını bilmeleridir. Bunun için de İslamiyetin memlekette bütün kudretiyle hâkim olması şarttır(2).

Dini ve peygamberleri kanun yolu ile korumak

Son yıllar içinde yapılan bir kanun teklifi de İslamcı cereyanın meclis kürsüsünden resmi geçit yapmasına sebep olmuştur. Münip Hayri Ürgüplü tarafından yapılan teklif, Ceza Kanunu'nun 175. maddesinin değiştirilmesine ait-

(1) TBMM Tutanak Dergisi, Devre X, cilt. 10, 1956, s. 480-483

(2) TBMM Tutanak Dergisi, Devre X. 1956, Cilt 10, s. 484-486 - Tank Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 190, not 114

ti. Bu teklif ile Ceza Kanunu'nun din hürriyetini koruyan ana hükümlerinin ruhuna aykırı olarak dinin kendisi ve peygamber, cezanın koruyucu hükümleri altına alınmak isteniyordu. Bu kanun teklifini savunanlar ve kanun teki ilcisi, uzun müddet din derslerinden uzak kalan gençlerin moralini sarstığı, en yüksek maarifin din olduğu iddiasında bulunmuşlardı⁽¹⁾. 11. devre mebusları "peygamberi tebcifetmektedirler"(2). Türkler bütün harpleri din sayesinde kazanmışlardır. Allah'ın ve Kur'anın iradesini bütün olarak kabul etmek gereklidir(3). Din hiçbir zaman gelişimi önleyici değildir, devrimciliğin tek yolu dini inkâr olmuştur(4). Türkiye'nin yüzde doksan dokuzu Müslümandır ve onlar bu kanunu destekleyeceklerdir. Laiklik bir züppelikten başka bir şey değildir(5). Bu kanunun kabulü ile bütün İslam alemi peşimizden gelecektir(6). Türkiye dini korumakla komünizme ve dış tehlikeye karşı da kendini korumuş olacaktır⁽⁷⁾. Menderes'in de belirttiği gibi Türkiye dinden ayrılamaz. Yeni eğitim sistemimiz sadece maddeye önem vermiştir, din yardımıyla sosyal temellerin kuvvetlendirilmesi gereklidir(8). Bütün bu inançlara rağmen, devrimci çoğunluk kanunun komisyona iadesine karar vermiş ve teklif bir daha ele alınmamıştır.

(1) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, 1957, Cilt 11, s. 113

(2) Ayni Ceride, s. U4 3e32

(3) Gazi Yiğitbaşı'nın konuşması, aynı ceride, s. 116

(4) Ayni konuşma, s. 117

(5) Mustafa Runyun'un konuşması. Ayni ceride, s. I 19

(6) Ayni konuşma, s. 120

(7) Mehmet Güçbilmez'in konuşması. Ayni ceride, s. 121

(8) Ayni Ceride, S. sayısı 68, s. 8

Devlete resmi din teklifi

Nihayet Fahri Ağaoğlu en büyük cüreti göstermiş ve İslam dininin resmi devlet dini olarak kabul edilmesi için bir kanun teklifi yapmıştır(1). Teklif sahibine göre Türkiye laik bir İslam devleti olmalıdır. Belirli bir devrede yapılmış her şeyi devrim olarak kabul ederek muhafaza etmek anlamında devrimcilik olamaz. Türkiye'nin İslamiyeti kabul ediş, laikliğe ve devrimlere aykırı değildir. Teklif, Mecliste görüşülmemiştir.

(1) Bk. Çetin Özek, Neden geriye? (Vatan, 4 Ekim 1959) - Tank Z. Tuna-ya: Aynı Eser, s. 189-190.

V LAİK CUMHURİYETİN KARŞILAŞTIĞI YENİ GÜÇLÜKLER

Laikliği tehlikeye düşüren hareketler bazen tek bazen de kolektif olarak 1950-1960 devresinde de devam edegelmiş, prensip sürekli tartışmaların konusu olmuştur.

1- Ticani'ler

1946'da faaliyete geçen ve TBMM içinde Arapça ezan olayını çıkaran Ticani'ler(1), bu devrenin ilk irtica gösterisini yapmışlardır. Ana caddelerde, mahkeme salonlarında tekbir getirme, tarikat beyannamesi dağıtma, ayinler tertip etme faaliyetine bir yenisi eklenmiştir: Atatürk'ün heykellerini kırmak. Bu çeşit faaliyet 1951 yılında sıklaşmıştır(2). Bu münasebetle çıkarılan Atatürk Kanunu gereğince (25 Temmuz 1951) Kemal Pilavoğlu mahkemeye verilmiş ve onbeş yıl ağır hapse mahkûm edilmiştir. Tarikat, bu tarihten sonra açık faaliyetlerini durdurmuştur.

2- İki olay

Malatya Suikastı

Olay 1952 Kasımında cereyan etmiştir. Bu tarihte Va-

(1,2) bk.s.220 - TicaniTerin çıkardıkları vakalar hakkında şu bilgiyi edinebildik: 1946'da 20 olay, 1947'de 7 olay, 1948'de 8 olay, 1949'da 9 olay, 1950'de 5 olay, 1951'de 2 olay kaydedilmiştir.

tan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman Malatya'da bir lise talebesi tarafından tabanca ile yaralanmıştır. Suikastın sebebi Yahudi düşmanlığı ve bizzat Yalman'ın fikirlerine karşı duyulan kızgınlık olarak açıklanmıştır. Suikast failinin bu davranışı, aynı zamanda İslam Demokrat Partisi programının, Yahudi aleyhtarlığına yer vermiş olan 19. maddesine de uygun düşmekteydi.

Bazı yabancı yazarlar, bu harekette İsrail'deki Yahudi hâkimiyetini protesto mahiyeti görmüşlerdir(1).

"Büyük Cihad"

Malatya suikastı günlerinde, bir DP mebusu, **Hasan Fehmi Ustaoglu** "Büyük Cihad" dergisinde laik devlet düzenine karşı hıncını belirtmiş ve şu hükme varmıştır: Türk milleti, Atatürk devrimlerine borçlu sayılamazdı(2). Umu mi efkârda hayli tepki uyandıran bu yazı, devrimci çevreler tarafından şiddetle protesto edilmiştir.

3 - Yeni bir Nakşibendi hareketi: Ulucami Olayı

Gericiliğe müsamahalı bir iklim 1957 yılında Bursa'da meyvesini vermiştir. 1956-1957 yı İlan içinde, bilhassa Tavşanh'dan Bursa'ya yerleşmiş olan birçok kimse, 1957 Temmuz ayında Ulu Cami'de bir cuma namazı gösterileri için fırsat bilmişlerdir. İçlerinden birisi beline kılıç takarak, hut-

(1) DankwartA. Rustow: Politics and islam in Turkey 1920-1955, (N. Frye: islam and the :cst, 1957, Mouton), s. 99

(2) Bu makale için bk. Büyük Cihad 3 Ekim 1952.

beye çıkan imama saldırmıştır. Kılıcı ile imamı ve bir polisi yaralamış, minbere çıkarak kendisini Mehdi ilan etmiştir. Olay şehirde büyük panik yaratmış ve bastırılmıştır. Olay Nakşibendi hareketlerinin özelliklerini taşımaktadır.

4 -Nurcular

Laik Cumhuriyet'e Nakşibendi ve Ticani hücumlarının yanı sıra, Nurcuların hareketleri de aynı safta yer almışlardır.

Hareketin başında 31 Mart Vak'asının kahramanlarından, Volkan yazarı ve İttihatı Muhammedi Fırkası kurucularından **Bediüzzeman Saidi Kürdi** bulunmaktadır(1).

Nurcuların lideri Cumhuriyet rejimi boyunca, doğru köye izafeten **Saidi Nursi** adını almıştır(2). TBMM devresinde kendini unutturmamış ve o devrenin şartları içinde kendisinden bahsettirmiş olan Saidi Nursi, 1923'ten itibaren din ve itikat meseleleriyle meşgul olmuş, fakat hiçbir zaman laik Cumhuriyet rejimini tesvip etmemiştir. 1945'ten itibaren Nurculuk hareketinin "Üstad"ı sayılmıştır.

DP'nin dini hisleri oy toplama bahasına istismar politikası Nurculuk hareketlerinin ve gösterilerinin geniş bir müsamaha iklimi içinde serbestçe cereyanını ve gelişmesini sağlamıştır. Hükümet erkânı, Emirdağ ilçesinde "Üstad" ile buluşmuşlar, devrin Başbakanı Menderes 19 ekim

(1) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 261 ve müt.

(2) Saidi Nursi'nin 1293 (1875)'te Siirt'in Nuris köyünde doğduğu çeşitli biyografilerinde belirtilmiştir. Ayrıca Bk. Eşref Edib; Risalei Nur (1952-1371), s. 17 - Sait Özdemir ve Tahsin Tola: Bediüzzeman Saidi Nursi, Nurculuğun toplu bir şekilde özetlenmesi hususunda Dr. Çetin Özek'in şu çok değerli eserinden faydalandık: Türk Hukukunda Laiklik (istanbul, 1962), s. 126-140 ,

İlmi ilmi ilciyi ziyaret ettiği zaman, Nurcular kendisi-
ni H U M . m içinde I lilalet ve Saltanatı temsil eden iki tuğralı
ıl baytağı açarak karşılamışlardır. Daha sonra, Saidi
Nursi memleket içinde seyahatlere çıkarılmıştır.

Kendi deyimince kültürünü KürdistanTn yüksek dağ-
larına borçlu olan ve kusurlarının "ümmilik ve acemiliği-
ne" bağışlanmasını isteyen(1) SaidiNursi'nin hayatını tah-
lil eden gelenekçi yazarlara göre, Nurculuk bir "ekoF'dür.
Okuma yazma bilmeyen Saidi Nursi'nin kâtiplerine yazdır-
dığı ilhamlara dayanan eserleri "Risalei Nur" başlığı altın-
da toplanmıştır. Rivayetlere göre "otuzbeş sene bir gazete-
yi eline almamış" ve "en sevmediği şey siyaset" olan Nur-
cuların lideri, siyasi hayat içinde gayet hareketli bir rol oy-
namıştır.

Nurculuk doktrini hakkında henüz bir etüt yapılmış de-
ğildir. İlk bakışta komünizm ve masonluk düşmanı olduğu
iddiasına dayanır. Risalei Nur'un ise bir üniversite olduğu,
Nur talebelerinin altıyüz bini aştığı, gayesinin de "İmanı
kurtarmak, kalplere ilahi irfanı yerleştirmek" ve "katiyen
siyasetle uğraşmamaktan ibaret" olduğu söylenir(2).

Şu kadar var ki, Nurcular bütün bu terimleri değişik
anlamlarda kabul etmiş ve yorumlamışlardır. Böylece dok-
trinlerinin anahatlarını ortaya çıkarmak mümkündür.

Önce İstiklal Savaşı'nı ele almak gerekir. İstiklal Sa-
vaşı, özellikle Saidi Nursi ve taraftarlarına göre, yeni, mil-

(1) Bediüzzeman Saidi Kürdinin fihristci maksadı ve efkârının programı-
dır (Volkan, 11 Mart 1225).

(2) Eşref Edib: Risalei Nur Müellifi Bediüzzeman Said Nur (İst., 1952-
1371), s. 13,33.

li, Batı medeniyetine dayanan bir Türkiye'nin kurulması için girişilmiş bir hareket değildi. İstiklal Savaşı'nın gayesi Saltanat ve Hilafeti, başka bir deyimle Müslümanlığı kurtarmak, "gâvurları atmak"tı(1). Oysa, Mustafa Kemal ve arkadaşları bunu yapmamışlardır. Saltanat ve hilafeti, daha doğrusu teokrasiyi reddeden bir yapı vücade getirmişlerdir. Bu Türkiye Cumhuriyeti'dir(2).

Böylece Nurcular Türkiye Cumhuriyeti'ni değerlendireceklerdir. Nurculara göre Türkiye Cumhuriyeti bir "**askeri istibdat ve sapıklık**"tır (istibdatı askeriye ve dalalet)(3).

Nasıl vücut bulmuştur, sorusuna verilen Nurcu cevap da şudur: Kur'anla mürtedane (Müslümanlığı hiçe sayar) bir şekilde savaşarak, "bize hücum etmek için" girişilmiş bir zındık hilesidir. Mutlak istibdada **Cumhuriyet**, mutlak din sapıklığına **rejim**, mutlak sefahata **medeniyet**, keyfi cebre **kanun** adı verilerek kurulmuştur(4). Şu halde, Nurculara göre, Türkiye Devleti, değil yalnız İslam dinine, aynı zamanda ahlaka da aykırı bir yapıdır. Öyle bir yapı ki "camileri mihrapsız, köyleri imamsız, şeyhleri hırkasız, müritleri başsız" bırakmıştır(5).

Oysa bu devlet bir teokrasi olmalıydı ve olmalıdır. Nurcuların vazifesi böyle bir teokratik rejimi gerçekleştirmek olacaktır. Bu rejimin bazı şartları, hiç olmazsa, bugün sağlanmalıdır. Mesela: Devletin resmi dini olmalı, hükümet

(1) Saidi Nursi: Hutuvat-ı Sitte ve tuluat (İstanbul, taş basması tarihsiz), s. 10 ve müt.

(2) Saidi Nursi: Münazarat (tarihsiz), s. 17.

(3) Saidi Nursi Risale-i Nur Sönmez, (İstanbul 1961), s. 21.

(4) Saidi Nursi, Risale-i Nur Sönmez (İstanbul 1956), s. 21.

(5) Mehmet Kayalar: Nurdan Kıvılcımlar (İstanbul 1958), s. 13.

şeriatın koruyuculuğunu yapmalıdır. Anayasası Kur'an olmalıdır. Nurculara göre, milli hâkimiyet prensibinin anayasaya temel olması bir şartla değer kazanabilir; dinin resmen korunmasını teminat altına alırsa... Milli hâkimiyet prensibi dini bir anlama sahip kılındığı takdirde ki Türk milletinin haysiyetini rencide etmez. Devletin idaresi ise, bir Ulema Heyeti'ne tevdi edilmelidir. Saidi Nursi, istiklal Savaşı yıllarındaki teklifini tazeleyecektir(1). Bu heyetin adı Meclisi Mebusanı Mukaddes'tir ve şeriatı temel edinmiş bir devletin idaresini üzerine alacaktır(2).

Nurcular, 1924 Anayasası'nda yapılmış olan laiklik tadilatını gayet ağır tenkitlere maruz bırakmışlardır. Ve bunu "birkaç kişinin toplandığı bir Meclis'in eseri saymışlardır. Türkiye Cumhuriyeti anayasası, bu suretle, şeriat esaslarına aykırıdır(3).

İslamda reform, bir bakıma şeriat aleyhtarlığıdır. Bu açıdan bakılınca, sosyal alanda (hukuk düzeni dahil) yapılmış olan yenilikler, şeriata tamamen aykırıdır. Ceza Kanunu ile getirilen yenilikler bu arada sayılabilir. Bu alanda, Nurcular, ilk islam esaslarına dönmek arzusundadırlar. Hırsızın eli kesilmeli, mahkemeler şer'ileşmeli, hükümler din adına verilme] idir(4). Bu noktada, Vahabi'leri hatırlatan bir görüş vardır.

Nurcular milliyet meselesine de temas etmişlerdir. Milliyet tamamen dini bir bağıdır, "gerçek milliyet İslamiyet-

(1) Saidi Nursi: Hutbe-i Şamiye (Antalya 1957), s. 80.

(2) Saidi Nursi: Mesnevi-i Nuriye (İstanbul 1958), s. 80.

(3) Saidi Nursi: Miinazarat, s. 18.

(4) Saidi Nursi: Hutbe-i Şamiye, s. 71.

tir"(1). İslam Birliği de, geniş bir ümmet halinde, bu yoldan gerçekleşebilir ve gelişmelidir.

Saidi Nursi, Meşrutiyet yıllarındaki fikirlerine dönerek, Cumhuriyet Türkiye'si içinde gerçekleştirilmelerini istemektedir. Büyük bir açıklık ve kolaylıkla Osmanlılık'tan bahsedilebilmektedir. Osmanlılık, Nurcu İttihadı İslam sınırları içinde Türkiye'nin ve Türklerin siyasi şekli olarak gösterilmiştir.

Bu görüşler "siyasetten nefret ettikleri" söylenen Nurcuların görüşleridir ve tamamen **siyasidirler**. Pek tabii olarak, dini bir fikir ve yorum halitası içinden çıkarılmışlardır. Aslında laik bir devlet yapısının baştan aşağı değiştirilmesi sonucuna varırlar.

Nurcuların sosyal ve siyasal tekliflerini gerçekleştirecek en yüksek organ bir öğretim müessesesidir ve adı "**Medresetüzzehra**"dır(2). Kahire'deki **Camiülezhher**'in kardeşi olacaktır. Öğretim dili şu formüle dayanır: "Lisanı Arap vacip, Kürt caiz, Türk lazım"(3). İstanbul Üniversitesi'nde bir **Nur Medresesi** açılmalıdır.

Görülüyor ki, Nurcular sadece devletin şekliyle yetinmeyerek, toplum içinde fertlerin yaşama tarzlarına da karışmak, ferdi ve sosyal hayatı kendi idiaiarına (İslamcı esaslara) göre düzenlemek istegindedirler. Nurcu görüşlere aykırı hareket edenler "Allah, mazi, ahlak, vatan, millet düşmanları"dırlar. Bu ruhsuz, döneke ve sapık insanlarla savaşmak, Nurcuların "mission"udur. Batılılaşma meselesi de

(1) Saidi Nursi: **Münazarat**, s. 90-100.

(2) Saidi Nursi: **Münazarat**, s. 109.

(3) Saidi Nursi: **Hanımlar Rehberi** (İstanbul 1958), s. 5-6.

bü acıdan görölmüştür. Batı müesseseleri külliyyen Müslümanlığa aykındır(1). Türk Devrimi'nin gerçekleştirdiği hareketler, mesela şapka giyimi, çarşafın terkedilmesi bu arada sayılabilir. Şapka giyimi, bir öz meselesidir ve "yüz veçhile" İslam geleneklerine aykırıdır. Çarşaf, kadın için bir "kale ve siper"dir(2). Kısa etekli kadınlar, iman ehline saldıran "kebair taşıyıcılaradır. Çıplak bacaklar, cehennemde odun haline geleceklerdir(3). Bu tarz giyinenler Müslümanlığı reddeden kimselerdir. Çok kadınla evlenmeye de müsaade edilmelidir. Zira bir erkek inhisar altına alınamayacağına göre, birkaç kadınla evlenebilir. Bu bir hürriyet meselesidir. Aile, şer'i esaslara göre kurulmalıdır. Zira, metres müessesinin, fuhşun alıp yürüyüşü, boşanmaların çoğalması aileyi hep sefih Batı düzenine uydurmamızdan doğmaktadır(4).

Nurculuk, dini fikir ve yorumları içinde, siyasi ve sosyal planda uygulanmasını istediği fikirlere de yer vermiştir. Kısaca, Nurcular toplumun bütün hayatına karışmak ve düzenlemek iddiasındadırlar. Özetlediğimiz fikirleri insicamlı bir şekilde takdim etmemişlerdir. Fakat, Risalei Nur külliyyatı içine serpiştirilmiş olan ve bazı mensuplar tarafından ele alınmış olan görüşlerin gerçekleşmesini istemektedirler. Nakşibendiler gibi silahlı, Ticaniler gibi saldırgan faaliyetlerde bulunmamışlardır. Bazı Nurcuların tehdit yollarına başvurmalarına rağmen cereyan daha ziyade

(1) Saidi Nursi: Mektuba! (Ankara 1958), s. 403.

(2) Saidi Nursi: 24 İem'a (Hanımlar Rehberi), s. 24, 27

(3) Saidi Nursi: Gençlik Rehberi (İstanbul 1951), s. 14-15.

(4) Saidi Nursi: Hanımlar Rehberi, s. 24.

pasif mukavemet metotlarını, "ekoP'ün mensuplarını arttırma, bunları bir lider etrafında toplama ve bol yayın yollarını tercih etmişlerdir. DP'nin siyasi tutumu, Türk "Gandi"si olarak tanıtılan Saidi Nursi'nin tesir alanını genişletmiştir. TBMM'de Nurcu zümre arasından mebuslar girmiştir. "Ezanı Muhammedi'yi geri getiren" DP'yi, Nurcular ideallerinin gerçekleştiricisi olarak sayıp övmüşlerdir. Nurcu liderin bir gezi esnasında ölümünden sonra cereyanın faaliyeti bir duralama safhasına girmiştir.

Bugün için Saidi Nursi'nin yerine geçen liderin kim olduğunu tespiti imkân yoktur. Yalnız cereyanın bir heyet tarafından idare edildiği söylenebilir(1).

Fakat her şeyden önce, Nurcular Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Devrimi'nin temel prensipi olan laikliğin karşısında cephe almışlardır. Bu bakımdan Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi gereğince takip edilmektedirler. Kaldı ki, görüşleri Türk Devrimi'nin bütün halinde reddine kadar varmaktadır ve İslamcılık cereyanını gerçek şeklinde, inhiraflardan kurtararak, temsil ettikleri iddiasındadırlar.

Siyasi hayatın gayet canlı olduğu bir devrede Türk Devrimi'ni toptan inkâr edici faaliyet ve görüşler, tabii olarak halk efkârını meşgul etmiş ve devrime bağlı çevreler tarafından protesto edilmiştir. Nitekim Saidi Nursi'nin 1960 yılı kışında çıktığı yurt gezisinin bir merhalesini de İstanbul teşkil etmişti. Bu kuvvet gösterisine karşı, İstanbul Üniversitesi bahçesinde gençlik bir protesto mitingi tertiplemiş-

(1) Bu heyetin Zübeyir Gündüzalp, Tahir Mutlu, Sait Özdemir ve Mehmet Kayalar'dan müteşkil olduğu rivayet edilmektedir. Görüleceği gibi, sözü geçen üyeler, bu alandaki yazılan ile tanınmış kimselerdir.

tir. 9 Ocak 1960 tarihinde yapılmış olan bu toplantıyı, DP iktidarı polis kuvvetinin zoru ile dağıtmıştır.

5 - "Tutan - Tutmayan" Devrimler

Din meseleleri siyasi bir aktüalite olarak umumi efkârı işgal ederken, gençlere verdiği konferansları geliştirerek yayımlayan **Prof. Başgil**, laiklik esaslarını toplu bir tahli-le tabii tutmuş ve gelenekçi görüşlerin ilmi bir sentezini hazırlamak gayesini gütmüştür. Profesör Başgil, fikir hayatının değişik bir safhasında, Türkiye'de din-devlet ayrılığının savunucusu olmuştur. Teklif ettiği İslahat üç safhada gerçekleşmeliydi: 1- Diyanet teşkilatına hiç olmazsa üniversite kadar muhtariyet verilmelidir; 2- Bu muhtariyet tanzim edilmelidir; 3- "Yüksek İslam İlimleri Külliyesi" kurulmalıdır. Prof. Başgil, tekliflerini "Diyanet İşleri Teşkilatı Kanun Tasarısı" ile daha pratik bir şekle sokmuştur(1).

"Devrim Yobazları"

Nurcular laik hukuk düzenini için için yıkmak faaliyetinde yalnız kalmamışlardır. 1960 yılının Mayıs sonlarına kadar, Türk Devrimi'nin eseri Cumhuriyet'in dinsizliği ve din düşmanlığı iki bakımdan ele alınmıştır. Evvela, 1923'ten 1950'ye kadar, CHP'nin din politikası daha şiddetli bir şekilde tenkit edilmiş, ikinci olarak da laiklik prensibinin yetersizliği ileri sürülerek "zamanın icaplarına uydurulması"

(1) Ali Fuat Başgil: Din ve Laiklik (İstanbul 1955).

istenmiş ve teklifler yapılmıştır. Bu tarz hücumlar ve tenkitleri sadece İslamcı bir cephenin yaptığı söylenemez. Devrime karşı ne kadar küllenmiş, için için gelişmiş, kabarmış husumet ve hınç varsa, hepsi bu "cihad" ta yer almış ve geniş bir edebiyatla açıklanmıştır. Kitap, broşür, dergi ve gazete, olarak çok bol ve çeşitli yayınların hepsini gözden geçirmeye imkân yoktur (1). Bununla beraber işledikleri temalar hemen hemen aynıdır ve günün olaylarına göre ifade edilmiş şekilleri hariç, yenilikten yoksundurlar.

1923'ten itibaren yapılmış olan devrimci hareketler, CHP'nin iktidar kadrosu içinde, bir kere daha ele alınmış ve yapımcılarına yeni bir ad takılmıştır: **Devrim yobazları** (2). Devrimciler kötü ve acemi taklitçiler ve Batı hayranlarıdır. Siyonistlerin, komünistlerin ve Masonların tesiri altında kalmışlardır. Laiklik ve devrimcilik nedir bilmezler (3).

İslamcı diyebileceğimiz görüşler, aynı zamanda milliyetçi-ırkçı-Turancı bilinen bir çevrenin de katılımı ile, bazı meseleleri, devrimci hareketlerin tenkidi gayesi ile ele almıştır: Yılbaşını kutlama Müsümanlığa aykırı bir Batı adettir. Latin harflerinin benimsenişi (harf devrimi) "İncil dilinin kabulüdür." (4)

(1) Bu çevrenin yayım organı olan dergilerin belli başlıları şunlardır: Scbilürreşad. Hür Adam, Feüh, Serdengeçti, islamiyet.

(2) Devrim yobazları, (Hür Adam, No. 30,30 Mayıs 1958) s. 15. Eşref Edip: Din ve Laiklik (Scbilürreşat, No. 78, 1950).

(3) Atilhan: Sömürgeci garp (Hür Adam No. 290-31 Ocak 1958)- Sabri Aytemiz: Batı dünyası ve Türkiye (Hür Adam No. 313)

(4) İzzet Mühiirdaroğlu: İncil dilini milete maledilen İnkılap mı? (Scbilürreşad. No. 83-1950). s. 124. RaifOgan: Latin alfabesi ve uydurma dil (SebilürreşadNo. 85- 1950), s. 47

Ayırırna varış . • ' .

İlk DP hükümet programında yer etmiş bir ayırırn çevreyi derinliğine ilgilendirmiştir: Tutmuş ve tutmamış inkılaplar meselesi. Mesela Bey, Paşa gibi unvanların kaldırılması tutmayan devrimlerdendir (1). Şapka ya da bere giyilmesinin "inkılapla alakası yoktur" (2). Bunlar milli vicdana muhaliftir, benimsenmemiştir, jandarma zoru ile başırlamaz.

Bazı meseleler ise, devrimle değil, dinle ilgilidir. Kadınların örtünmesi İslami bir meseledir (3). Çarşafı savaşı, Türk kadının haysiyetine yöneltilmiş bir tecavüzdür (4). Kur'an Türkçe'ye çevrilemez ve Türkçe yazılamaz. Bu hem imkânsız hem de dine aykırıdır (5).

Öğretim alanına gelince, hümanizma bu alana giremez. Aksine okullarda Arapça okutulmalı ve din dersleri verilmelidir (6).

(1) Eşref Edip: Millete mal olmuş inkılaplar (Sebilürreşad, No. 80-1950)

(2) Demokrasinin feyizleri (Sebilürreşad, No. 87 - 1950 s. 189 - No. 90 - 1950, s. 240).

(3) Sait Özdemir: İslamda kadının mevkii (Hür Adam No. 290 - 31 Ocak 1958), s. 2 - 4 - Galip Girgin, Peyami Safaya mektup (Hür Adam, No. 322 - 1958) s. 8

(4) Necip Kunt: Çarşaf Meselesi (Hür Adam, No. 322 - 26 Eylül 1958) s.2

(5) Bu konu üzerinde sayısız yazılar yazılmıştır. Başlıcaları: Türkçe Kur'an okunamaz (İstanbul, 1958) Bu kitapta, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu - Ömer Nasuh Bilmen - Hasan Basri Çantay - Ali Fuat Başgil - İsmail Hami Danişmend - Şeref Güzelyazıcı - Fikri Aksay - Ahmet Aydın - Fikri Yavuz'un yazıları vardır. Ayrıca bk. Fetih sayı, 40 (10 Ekim 1958) - 47 (24 Ekim 1958) - Ömer Özbaşına göre Kur'anın latin alfabesi ile Türkçe yazılmasını isteyenler Atatürk inkılaplarına karşı gelmektedirler. (Hür Adam, No. 326 s. 3)

(6) Raif Oğan: Latin alfabesi ve uydurma dil (Sebilürreşad, No. 85 - 1950) s. 47 - mekteplerde din dersi (Sebilürreşad No. 51 - 1950) - Serengeçti: Hezeyanlar (Hür Adam, No. 321-1958. s.3)

Bu çevre umumi hayata da karışır: Camilerin k.üşinin da kulüplerin açılması, danslı çaylar Batılılaşmanın, devrimciliğin kötü tezahürleridir.

"İrtica Yoktur efendiler"

Bu fikirleri savunanlara mürteci denmesini, "irtica yaygarası" çıkarılmasını da bu çevre mensupları sinirli bir üslûpla reddetmektedirler, irtica diye bağırırlar asker kaçaklarıdır, "tabanlarına memleket toprağı bulaşmamış fitne fesatçılardır." Bunlar mukaddesata tekme vururlar (1). Bu fikirler, 1950-60 devresinde sırf islamcı bir açıdan ziyade gelenekçi görüşlerin ifadeleri olmuştur.

Bu çevre mensupları, Batı Medeniyeti karşısında, islam medeniyetinin özelliklerini ve faziletlerini belirtmek istegindedirler. Ne var ki, gerçeğin unutulması için, "çeyrek asır (CHP devresi) yetmiştir (2). Her tarafı bir maneviyat ve medeniyet düşmanlığı kaplamıştır. Komünizm de bu yoldan girer. Ama onu nasıl önleyeceğiz? Bu düşünülmemiştir. Komünizmle savaşta, zafere ulaştıracak olan iktisadi kalkınma değil, manevi değerlerdir (3).

Islamcı-gelenekçi çevre siyasi hayatta bazı değişiklikler istemiş, bunların kanun yolu ile, teşrii hayata karışarak yapılmasını ileri sürmüştür.

(1) Ali Fuat Başgil: İrtica yoktur efendiler (Sebilürreşad, Nisan 1952, No. 124), s. 371.

(2) 27 seneden beri milletimizin imanına hücum edenler artık hortlamıyacaklardır (Fetih, Haziran 1958, no. 37).

(3) Ali Fuat Başgil: Maneviyata muhtacız (Sebilürreşad, Nisan 1952, No. 124), z. 379.

Siyasi hayata karışmanın çeşitli şekilleri arasında en fazla başvurulan, günün siyasi olaylarını iktidar lehine fakat dini bir meşruluk tanıyarak, yorumlamak olmuştur.

DP iktidarı bu suretle bir övme edebiyatının mihveri olmuştur. Slogan şeklindeki vasıflandırmalardan bazdan dikkate değer. DP iman ve itikat cephesinin partisidir. (1) Memleket semalarını Arapça ezanla donatan iktidardır (2). Elli yıldır baskı altında olan Müslümanlık DP sayesinde kurtulmuştur. Asıl inkılap işte budur ve demokrasi inkılabıdır (3).

6- "Milli İman Cephesi'nden "Vatan Cephesi'ne

Bu vecizelerden ise siyasi bir sonuç çıkarmak gerekir. DP'nin iktidardan düşeceğini söylemek gaflet olur. Müslüman Türk milleti DP'yi iktidardan düşürmeyecektir. Şu halde maneviyat düşmanlarını da (CHP'yi) iktidara getirmeyecektir. (4) CHP'yi bir daha hortlamamak üzere, düşüren seçmenler kitlesi "milli iman cephesi" onu tekrar yere serecektir. Milli İman Cephesi "bir avuç solcuya" iktidar vermeyecektir (5).

Gelenekçilerin Milli İman Cephesi, siyasi şartlara uyarak Vatan Cephesi olabilir (6). Şöyle ki, CHP her zaman "karşı taraftır. Her zaman tetiktedir, pusudadır. Öyleyse, CHP'yi bir daha iktidara getirmemek için ne yapmalı? (7)

(1) Asil Türk milletinin evladlarına halisane tavsiyemiz (Sebilürreşat, Nisan 1952 No. 124) s. 375.

(2) Sinan Omur: Milli iman cephesi 1961 'de Halk Partisi'ni bir daha hortlamamak üzere yere serecektir (Hür Adam, 25 Ağustos 1959, No. 395). s. 1

(3) Asil Türk Milletinin evladlarına halisane tavsiyemiz (Sebilürreşat, Nisan 1952, No. 124) s. 375

(4) 27 seneden beri milletimizin imanına hücum edenler hortlamıyacaklardır (Fetih No. 37, Haziran 1958) s. 1

(5) Z. Nur: Vatan Cephesi Kurulabilir mi (Hür Adam, No. 326, 7 Kasım 1958), s. 1

(7) Cevat Rifat Atilhan: Karşı taraf (Hür Adam 7 Nisan 1959, No. 357) s. 1.

Bu tehlikeyi, bir Hür Adam yazarına göre, Menderes'in açtığı bayrak altındaki, imanlı bir **Vatan Cephesi** önleyebilir (1). Aynı yazar, Ziya Gökalp'in üçlü formülünü tekleştirerek vasıtayı keşfettiğine kanidir: Başvekilin şahsında Türkçülük, İslamcılık, Garpcılık tevhide (birliğe) gitmektedir. Bu tevhide de "Vatan Cephesi" sağlayacaktır(2).

Londra uçak kazasının yorumları

Din duygularını istismar eden bir iktidar partisinin gelenekçi kitle oylarını nasıl kazanabileceğini ve siyasetin din alanına girmesine karşılık, dinin de nasıl siyasete alet olabileceği 1960 yılında elle tutulacak kadar şekillenmiştir, esasında açıklanmıştır(3).

Din adına hareket edenler, İslamcı iddialarda bulunanlar daha fazla taviz istemişlerdir. 1960 yılında vuku bulan Londra uçak kazası derhal İslamcı yorumlarla donatılmıştır. Menderes, "Allah'ın şanı ulûhiyeti sayesinde" kurtulmuştur. Bunu yasama alanında tespit etmek gerekir. "İlahi kurtuluşun lûtfuna hürmeten" anayasaya "Türk milletinin dini, İslamdır" kaydını koymak gerekir(4). Bunun yanında, mukaddesata küfredenler için cezai müeyyideler konmalıdır.

Karşılıklı taviz yolu 27 Mayıs ihtilaline kadar sürüp gelmiştir.

(1-2) Z. Nur: Vatan Cephesi Kurulabilir mi? (Hür Adam, 7 Kasım 1958, No. 326), s. 1

(3-4) İlahi kurtuluşun lûtfuna hürmeten: (Hür Adam, Mart 1959, No. 348)
- Bu konuda bk. Tarık Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 188.

VI 27 MAYIS VE SONRASI

1- Milli Birlik Komitesi rnh tutumu

27 Mayıs 1960 Hareketi, Milli Birlik Komitesi'nin "Direktifleri"rie hâkim "ana fikir"e göre "Atatürk inkılaplarına müstenit tarafsız ve faziletli bir idare kurmak" esasında açıklanmıştır(1).

Türk Devrimine dönüş onun salim tohumlarını geliştirmek, durdurulmuş olan gelişmeyi yeniden devam ettirmek anlamındadır. Milli Birlik hükümetleri de bu direktifler kadrosu içinde çalışmalarını programlaştırmışlar ve din meselelerini gerçekçi bir açıdan görmüşlerdir. Atatürk devrimine dönüş, her şeyden önce din istismarına dayanan oy toplama politikasına veda etmek demektir.(2) 1961 genel seçimine katılmadan önce partilerin istismar edilemeyecek belli prensipler üzerinde anlaşmaları için düzenlenmiş olan "Yuvarlak Masa Toplantısı" bu amacı sağlamak isteğinden doğmuştur.

27 Mayıs'tan bu yana (1961 Haziranının son günlerine kadar) Milli Birlik Komitesi din istismarcılığı politikasına karşı, devrimci tutumunu bütün kesinliği ile muhafaza etmiştir. Bu davranış, 27 Mayıs hareketini basit bir hükümet

(1) TC MBK Direktifi ve Temel Görüşleri (Ankara 1960). "1 Ana fikir: Türkiye'yi ve Türk milletini bir bütün olarak ele almak, Atatürk inkılaplarına müstenit tarafsız faziletli bir idare kurmak.

(2) Dr. Salahattin Tansel: 27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler (İstanbul 1960) Ord. Prof. Enver Ziya Karal: 27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu (İstanbul 1960).

darbesi olmaktan çıkaracak kadar önemlidir(1). Milli Birlik Komitesi daima yobazlığa karşı cephe almıştır. Nurculuk hareketleri ciddiyetle takip edilmiştir. Devlet ve hükümet başkanı, mezhep ayrılıklarının doğurabileceği tehlikelere çeşitli beyanlarında işaret etmiştir.

2- Anayasa hazırlıkları içinde...

İstanbul ön tasarısı

27 Mayıs 1960 sabahı, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından teşkil ve Ankara'ya davet edilen Anayasa Komisyonu üyelerine, Devlet Başkanı Cemal Gürsel yeni bir anayasaya ihtiyaç olduğunu belirttikten sonra, bu anayasanın her şeyden önce din istismarını önleyecek hükümleri ihtiva etmesi gerektiğini ilave etmiştir. 1 Haziranda başlayan çalışmalarda bu esas daima göz önünde bulundurulmuştur.

İstanbul ön tasarısı, din meselesini devlete hayli ödevler yükleyerek ele alınmıştır. Evvela ön tasan, 1. maddesi ile Türk devletinin "demokratik, sosyal ve laik bir cumhuriyet" olduğunu kabul etmiştir. Geniş bir "Temel Haklar ve Vazifeler" kısmına sahip olan İstanbul ön tasarısı (Madde 4 - 48. Ayrıca Siyasi hak ve münasebetler bölümü de buna ilave edilmelidir. Madde 49 - 57) laiklik davasını, din ve vicdan hürriyetleri ve teminatı kadrosu içinde ele almıştır.

Önce, eşitlik maddesinde "vicdani, dini inanç, kanaat

(1) Anayasa hazırlamak üzere kurulan Komisyonun 28 Mayıs Beyannamesi - ismet Giritli: 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete (İstanbul 1961), s. 16 - Ser-ver Feridun: Anayasalar ve Siyasal Belgeler (İstanbul 1962), s. 66-67.

ve düşünce" eşitliği tanınmıştır (Madde 8). Eşitlik, VKda ni, dini inanç, kanaat ve düşünce hürriyeti ile tamamlanmıştır (madde 11). Herhangi bir temel hürriyet gibi, hangi sebeple olursa olsun bu hak ve hürriyetin, kanun koyucu tarafından "özüne dokunulamayacağı" bir Anayasa kuralı yapılmıştır. (Madde 7).

Din hürriyeti, İstanbul Ön Tasarısında hayli tafsilatlı bir şekilde düzenleme yoluna gidilmiştir. Sekiz fıkralık bu uzun maddenin (1) kapsadığı başlıca esaslar şöyle özetle-

(1) Maddenin metni:

MADDE 12 - Genel ahlaka ve kamu düzenine aykırı olmamak şartıyla, ibadet ve dini ayinler serbesttir.

Hiçbir kişi, zümre, grup, siyasi parti ve kamu teşkilatının herhangi bir parçası veya mensubu, dini ibadet ve ayin serbestliğini bozamaz, önleyemez veya kişileri ibadet veya ayinlere katılmaya zorlayamaz.

Devlet, Anayasa esaslarına uygun olmak şartıyla, halkın çoğunluğunun veya gerekli görürse, azınlıkta olan din veya mezhep mensuplarının din ihtiyaçlarını veya din eğitim öğretimini sağlayacak kamu hizmetleri koyar ve gereken teşkilatı kurar.

Ergin kişiler ve küçüklerin kanuni temsilcileri kendiliğinden istemedikçe, kimse din eğitim ve öğrenimine tabi tutulamaz.

Hiç kimse dini inançlarını doğrudan veya dolayısıyla açıklamaya davet edilemez veya zorlanamaz. Resmi belgelerde kişilerin din ve mezhebini gösteren herhangi bir kayıt veya işaret kullanılamaz.

Herhangi bir dinin teşkilatı veya mensupları, toplum veya Devlet ve diğer kamu tüzel kişileri üzerinde kendi inancı yönünde maddi veya manevi bir tesirde bulunmaya kalkışamaz; kişiler veya toplum üzerinde baskı yapamaz; başkalarının yaşayış ve inanış tarzını denetici davranışlarda bulunamaz ve böyle bir denetlemeyi isteyemez.

Siyasi veya şahsi nüfuz veya menfaat sağlama maksadıyla dini ve dini duygulan veya her ne maksatla olursa olsun dince kutsal tanınan şeyleri istismar etmek veya kötüye kullanmak yasaktır. Bu yasağa aykırı hareket eden veya böyle bir tutumu teşvik eden kişiler özel kanuna göre cezalandırılır ve siyasi partiler ve teşekküller Anayasa Mahkemesince, dernekler yetkili mahkemece temelli kapatılır.

(2) Prof. Bahri Savcı'nın Anayasa Öntasarısı hakkındaki muhalefet raporu, s. 4-5.

nebilir: 1 - Genel ahlak ve kamu düzenine aykırı olmamak şartıyla ibadet ve dini ayin serbestliği, 2 - Devletin halk çoğunluk ve azınlığının mensup olduğu din ve mezhep teşkilatı kurabileceği, 3 - Dini inançların açıklanmaya zorlanamaması ve resmi belgelere din ve mezhep kaydı konulmaması; 4 - Din çevreleri ve teşkilatı yolu ile Devlet ve diğer kamu tüzel kişileri üzerinde tesir ve baskı yapılamaması; 5 - Siyasi veya şahsi çıkar için din ve dini duyguların istismar edilemeyeceği.

Bizzat Komisyon üyeleri arasında bu madde tenkit edilmiştir. Prof. Bahri Savcı'ya göre, maddenin 1. fıkrası, 1. Maddedeki laiklik esasına aykırıdır. (Prof. Savcı'nın de-yimi ile mütezaddır). Yalnız metinle değil, Tanzimattan beri devam eden sosyal yapıdaki tarihi gelişimle de tezada düşmektedir. Devlet eliyle din eğitimi, profesöre göre, gerici-likle savaşta müspet bilim eğitimi geliştirmektir. Devle-tin din ve mezhep ihtiyaçlarına cevap vermesi ise dini, doğ-rudan doğruya siyasetin içine atmak demektir.

Prof. Lütfi Duran, 3. fıkrayı sert bir tenkide tabi tut-muştur. Devletin dini mahiyette kamu hizmetleri kurup iş-letmesi, laiklikle asla bağdaşamaz. Prof. Duran'a göre la-ik Devlet, "vatandaşların yalnız dünya işleriyle meşgul ola-bilir ve onlardan aldığı vergileri münhasıran bu işlere tah-sis ve sarf edebilir. Ahret işleri kamu hizmetlerine konu ola-maz" (1).

(1) İstanbul Üniversitesi İdare Hukuku Profesörü, Dr. Lütfi Duran'ın Ana-yasa ön Tasarısı hakkındaki muhalefet raporu s. 13.

Anayasa Ön Tasarısında 12. maddenin bu muhtevayı kazanması, hiç şüphesiz, 1945'ten beri gitgide genişleyen ve gelenekçi çevrelere, oy toplama taktiği ile, tavizci bir davranışla yaklaşma, onların tesiri altında kalma olayının doğurmuş olduğu bir tepki olmuştur. 12. Madde, din işlerinin Devlet kontrolü altına alınması, "Şeriatçı" çevrelerin kendi gelişmelerinde serbest bırakılmaması ve toplumu baskı altına almaması cereyanının bir ifadesi sayılabilir. Bu maddenin laikliğe uygun düşmediğini ileri sürenler, belli ve denenmiş şartlar içinde, siyasi iktidarların yeniden "eski ve geri gelmesi istenmeyen" duruma düşebilecekleri endişesinden hareket etmiş olabilirler. Bununla beraber, maddenin mucip sebepleri mevcut olmadığından metnin ruhuna nüfuz edilmesi zorlaşmaktadır.

Prof. Başgil'in tezi

Anayasa Ön Tasarısını hazırlamakla ödevli Komisyon geniş bir anket düzenlemiştir. Ankete cevap vermeyen Prof. Başgil fikirlerini basında yayınlamayı uygun bulmuştur. Bu fikirler gelenekçi çevrenin görüşlerini ve isteklerini temsil etmektedir. Profesör Başgil, 1952 yılından itibaren ileri sürmüş olduğu din ve laiklikle ilgili tezlerini 1960 yılında aynı ana hatlara dayamıştır. Şöyle ki: "Devlet ve din, her biri kendi sahasında muhtar ve müstakildir." Toplum içindeki din gruplarının teşkilatlanmaları Devletin laikliğinden doğma bir zarurettir. Tarikatlar ve mezhepler bu suretle dondurulmuş olmaktadır. (1)

(1) Ali Fuat Başgil: Din ve Laiklik (İstanbul 1955),- Prof. Başgil tekliflerini, Yeni Sabah gazetesinde yazdığı "Din hürriyeti ve laiklik prensibi yeni Anayasada nasıl ifade edilmeli?" (28.7.1960) ve "Din hürriyeti ve laiklik prensibi üzerinden Anayasaya girmesini uygun gördüğümüz hükümler" (31.7.1960) isimli iki makalede madde madde açıklamıştır. Ayrıca bk. ilmin ışığında günün meseleleri (İstanbul, 1960), s. 130 ve müt.

M M H İ Ullgller Tasarısı

İstanbul Anayasa Komisyonu'na nazaran, çok daha kısa bir süre içinde hazırlanan, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin **Gerekçeli** Anayasa Tasarısı 11. maddesiyle meseleye daha sade bir şekil vermiş ve din eşitliği prensibi de aynı madde içinde yer almıştır. Maddenin son fıkrası dini eşitlik iddiasına dayanılarak ortadan kaldırılabilir bir devrim kuralına tahsis edilmiştir: **"Tarikat, tekke ve zaviyeler yasaktır."** (1)

Her iki tasarının din meseleleriyle ilgili maddeleri kısa bir mukayeseye tabi tutulacak olursa, görülecektir ki, ihtilâlin ilk saatlerinde kurulmuş olan Anayasa Komisyonu tepkiye dayanan bir Anayasa vücade getirmek istemiştir. Yasama organlarına hâkim olan çoğunlukların, insanın temel hak ve hürriyetlerini, kanun koyucu sıfatı ile ne hale getirebileceği henüz pek yeni bir olay olarak İstanbul tasarısı üzerinde tesir etmiştir. Komisyon "Her şeyi kanun koyucunun iradesine" bırakmamak esassından hareket ettiği için tafsilâtlı bir metin meydana gelmiştir.

Siyasal Bilgiler tasarısında politik tecrübenin varlığı her ne kadar açıkça görülüyorsa da, 1945'ten beri politika hayatını çıkmazlara sokmuş olan din istismarcılığı meselesinin çözümünü normal kanunlara bırakması. Türk Siyasî hayatının bir boşluğunu doldurmak sayılmazdı.

(1) Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi hakkındaki Görüşü. (Ankara 1960), s. 21.- Maddenin metni: "Madde 11- Hiç kimse din ve mezhebinden ve felsefi inancından ötürü kınanamaz ve farklı muameleye tabi tutulamaz. Kamu güvenliği ve adabına aykırı olmamak şartıyla her türlü ibadet ve dini tören serbesttir. Tarikat, tekke ve zaviyeler yasaktır."

3- Kurucu Meclis Devresi 1961 Anayasası

6 Ocak 1961'de toplanan Kumcu Meclis'in bir kolu olan Temsilciler Meclisi kanunî vecibesini yerine getirerek bir Anayasa Komisyonu kurmuştur. Komisyon birinci müzakereye sunmak üzere hazırladığı metnin gerekçesinde **Sosyal, demokratik ve laik cumhuriyetin prensibini** Anayasanın genel esası olarak kabul etmiştir. Böylece, laiklik Türk Devriminin temel ilkelerinden biridir, demokratik bir zaruretin ifadesidir, bir devrim prensibi olarakta devam etmelidir. 2. maddesiyle laikliği devletin etik ve ideolojik prensiplerinden birisi olarak ilan etmiş olan 1961 Anayasası din ve vicdan hürriyetini, ferdi hak ve hürriyetler bütününe şâmil teminata bağladıktan sonra, laiklik esasını iki bakımdan koruma yoluna gitmiştir. **Evvela**, 19. maddesi ile Anayasa din ve ibadet hürriyetini ilan etmiş, din eğitim ve öğrenimini fertlerin isteklerine bırakmayı vicdan hürriyetinin tabii bir şartı saymıştır. Maddenin 4. fıkrası, din istismarını önlemek gayesine dayandırılmıştır. Bu yasak dışına çıkan (din istismarına sapan) kişiler cezalandırılacak, partiler de temelli kapatılacaktır (1).

(1) Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (kabul tarihi 27.5.1961). 19. maddenin metni:

Herkes vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlâk veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler dini ayin ve törenler serbesttir.

Kimse ibadete dini ayin ve törenlere katılmaya dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

Din eğitim ve öğrenimi ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır. Kimse, devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırmak veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, din veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkalarını bu yolda kışkırtanlar, kanuna göre cezalandırılır, dernekler, yetkili mahkemece ve siyasi partiler, Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılır."

Saniyen, Türkiye Devleti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden 8 kanun 119. maddede sayılmış ve hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamıyacağı ve yorumlanamayacağı bir Anayasa kuralı haline getirilmiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı da muhafaza edilmiştir (1).

Temsilciler Meclisi' nde Laiklik meseleleri

Temsilciler Meclisi, kurucu karaktere sahip olmakla beraber bütçe ve özellikle Anayasa müzakereleri sırasında, din meseleleriyle ilgili konuşmalar, 1950-1960 Meclis müzakerelerini hatırlatmamıştır.

Bu konuşmalar sırasmda, Anayasa Komisyonu metni

(1) Anayasanın 153. maddesi adı geçen kanunları şu şekilde sıralamıştır.
"Madde 153.-

- (1.3) Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat kanunu;
 - 2.25 teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı, Şapka İktisası hakkında kanun;
 3. 30 teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı, Tekke ve zaviyelerle türbelerin şeddine ve Türbedarlık ile bir takım unvanların men ve ilgasına dair kanun;
 4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk M.K. ile kabul edilen evlenme akdinin evlendirme memuru tarafından yapılacağına dair medeni nikah esası ile aynı kanunun 110. maddesi hükmü;
 5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı beynelmilel erkamın kabulü hakkında kanun,
 6. 1 teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk harflerini kabul ve tatbiki hakkında kanun;
 - 7.26 teşrinisani 1934 tarihli ve 2590 sayılı, efendi, bey, paşa gibi lâkap ve unvanların kaldırıldığına dair kanun;
 8. 3 kânunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı, bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanun "
- 1961 Anayasasının bu bakımdan, tahlili için genç meslekdaşımız Dr. Çetin Özek'in özlü makalesine başvurulmalıdır: Türk Anayasa Hukukunda Laiklik Kuralı ve Gelişimi (ayrı bası) s. 82 ve müt.

ile getirilen laiklik prensibinin yeteri kadar açtk ve ilmi olmadğı, tasrih edilmesi gerektiğı bilhassa tenkitler faslında belirtilmiştir. Fakat görüşler İslamcılık cereyanının ifadesi olmamışlardır. Laiklik kanunlarını koruyucu madde hakkında tenkitten fazla övgü yapılmıştır (1).

Anayasa Komisyonu Sözcüsü, tasarının tümünü savunurken, laiklik hakkında şu sözleri söylemiştir: "Laiklik meselesine gelince; biz laiklik prensibini Türk Devriminin koruyucu prensiplerinden en önemlisi ve demokratik bir zaruret saymışızdır. İkinci maddemizde bu prensibe yer verdik. Ve bunda kesin bir davranışa sahip olmayı da uygun bulduk. Laiklik bizim milli geleneklerimize göre incelenmiştir. Laiklik her şeyden evvel devlet idaresini, din müessesesini taassubun sultasından kurtarmaktır. Bu sebeple biz laikliği, biraz önce arzettiğim gibi, devletin hurafeler karşısında cephe almasını sağlamak ve hurafelere dayanan çevrelerin sosyal ve siyasi hayatımızı vesayet altına almalarını önlemek anlamında kabul ettik. Bu devrimci bir yoldur. Ve Türk devriminin çizdiği bu yolu takip etmenin hayati bir değeri, önemi ve tarihi sebepleri vardır. Bu bakımdan sosyal hayatımızı beşeri esaslara göre düzenlemekle görevli olan devlete bir görev yükledik ve kontrol hakkı tanıdık." (2)

(1) Hikmet Kümbetlioğlu'ya göre "inkılapları bir tarih hatırası olarak değil, bu devletin temelleri olarak muhafaza etmek mecburiyetindeyiz." TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C. 2. Otuzbeşinci Birleşim (31.3.1961), s. 421.)

(2) Sözcü, bu satırların yazarı idi bk. TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi C. 2 Otuzyedinci Birleşim (4.4.1961), s. 503.- Ayrıca, Sözcülerden Dr. Muammer Aksoy'un açıklamalarına da bakılmalıdır (Aynı Eser).

Amy.ı/akereleri ve basındaki akisler göstermiş-
lı kı, din meseleleri, ister laiklik ister islamcı görüşlerin ifa-
(k-sı şeklinde olsun, Türkiye'de geniş bir kitleyi ilgilendir-
mekte ve harekete getirmektedir. Türkiye'de, nasıl laikliğe
kuvvetle inanmış ve savunacak bir kitle varsa, onu yanlış yo-
rumlayacak ve seçmenler kitlesine yanlış anlatacak çevre-
ler de vardır. Gelecek yıllar laiklik ve din meseleleri Türki-
ye'nin sosyal hayatında önemli olaylara konu olacaklardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

MÜŞAHEDELER VE TEZLER

I

İSLAM DÜNYASINDAKİ REFORMCU GELİŞMELER VE TÜRKİYE

İslam dini, XX. yüzyılda büyük dinlerin tabi olduğu gelişme seyrini takip etmiştir. Dünyanın büyük dinleri arasındaki müşterek noktalar, İslamiyetle Hinduizm, Budizm ve Hristiyanlık arasında bir bağlantı kurmuştur. Aralarındaki farklar da, İslamiyetin özel durumunu ortaya çıkarmıştır (1). Bunun yanında, Türkiye'de dinin sosyal ve siyasal hayat içindeki yeri, tepkileri ve yorumları (fikir cereyanları) meseleye ayrı bir önem vermiştir. Şu halde, genel planda varılacak müşahedelerin ve tezlerin, İslam dünyası ve memleketimiz bakımlarından, iki bölüme ayrılarak incelenmesinde zaruret vardır. Metodumuz da bu olacaktır.

(1) Büyük dinler arasındaki benzerlikler ve farklar için bk. H.de Glasenapp: Les Cinq Grandes Religions du Monde, s. 502 ve mût.

BİRİNCİ AYIRIM

İSLAM DÜNYASINDAKİ REFORMCU GELİŞMELER

1- İslamiyetin karşılaştığı güç mesele

1- İslam dini, yüksek seviyeli, evrensel dinlerin en yenisi sayılır. Dünyadaki Müslümanların sayısı 400 milyondan fazla tahmin edilmektedir (1). Müslümanlar, beş kıtaya da geniş bir kuşak halinde yayılmışlardır. Yalnız sıcak iklimde değil, her çeşit iklim ve coğrafya şartları içinde yaşamaktadırlar. En fazla Asya ve Afrika'da yaygındırlar. Bir tetkikçinin deyimi ile, "İslam dini hiçbir suretle sosyal çevrenin esiri değildir. Sadece coğrafi bakımdan değil, aynı zamanda insanın bütünlüğüne intibakı bakımından cihanşümul (evrensel) olduğu iddiasındadır (2).

2- İslamm, dünya tarihinde fevkalâde önemli ve ilerletici bir rol oynadığı kesin olarak kabul edilmiştir. Bu gerçeği tanımamak tarihi inkâr etmek olur. Fakat, Pakistanlı din bilgini **Mahmud Hüseyin**'in belirttiği gibi, asıl mesele-

(1) Bu 400 milyonun şu kollara ayrıldığı kabul edilmektedir: 1- Arap ve Araplaştırılmış grup (50 milyon); 2- İran ve İranlaştırılmış grup (50 milyon); 3- Türkler grubu (60 milyon); 4- Hint grubu (Pakistan dahil 100 milyon); 5- Çin grubu (20 milyon); 6- Malezya ve Çin Hindi grubu (70 milyon); 7- Siyahiler grubu (Somali, Svahili ve Habeşiler) (40 milyon); 8- Balkanlılar grubu (5 milyon). 400 milyon İslamm 150 milyona yakın bir kısmı (Türklerin 2/3'si, bütün Çin grubu, İranlıların 1/10'i (Sovyetler ülkesindedir). bk. ESNA Cahiers-Nord-Africains No. 62, 1958: La Société musulmane devant le monde moderne) (ayrı bası).

(2) Pierre Rondot: LTslâm et les Musulmans d'aujourd'hui, C. 1, s. 24.

le bugün de İslamlığın insan hayatı üzerinde müessir bir âmil olup olmadığı, gelecekte de böyle bir rol oynayıp oynamayacağıdır. Bunun için de, İslamm modern dünya meseleleri ve baskıları karşısındaki durumunu, çağımızın ihtiyaçlarını nasıl karşıladığını tayin etmek zorundayız **(1)**. Zira, modern çağın getirdiği değişimler, çok sarsıntılı, insanların hayat tarzlarını değiştirecek kadar derin ve hareketli olaylardır. Bugünün ihtilâlcı dünyası içinde islamm aktüel durumunu ve davranışlarını izlemek gerekir. Acaba, XX. yüzyılın siyasal, ekonomik meselelerine ve olaylarına İslam dini nasıl cevap aramış ve vermiştir?

3- İslamm, diğer büyük dinler gibi, yeni zamanlarda karşılaştığı güçlükler nelerdir? Bunlar kısaca Hümanizma, rasyonalizm, tarihi maddecilik ve milliyetçilik olarak görünürler. Hepsi de, hem doktrin hem de aksiyon halinde, insanın Tanrı ile arasındaki bağlılığa, iman müessesine hücum etmişlerdir. "Rönesans'ın çocuğu" Hümanizma, insan düşüncesinin yönünü değiştirerek materyalizmin kapısını açmıştır. Daha sonra rasyonalizm, yeni ilimlerin temeli olmuş, dini gayrı akli saymıştır. "İman açısından bakmak, akla gözlerini kapamaktır" formülü bir materyalizmin eşiğindeki neslin buluşudur. Tarihi maddeciliğe gelince, dine en şiddetli bir dille hücum etmiştir: "Din halkın afyonudur". Tarihi maddecilere göre din, gelecek dünyadaki iyilikleri vaadederek, fani dünyanın eziyetlerine, sosyal adaletsizliğe ve insanın insan tarafından, milletlerin milletler tarafından istismarına katlanmaya insanı alıştırmakta ve uyuştur-

(1) Mahmoud Hussein: L'İslam dans la Société moderne, s. 89.

faiktedir. Dinlerin, bu arada İslamın temellerini sarsan, dinin kurduğu müesseselerin çoğunu yıkan bu ideolojik hareketler olmuştur.

4- İslam dininin bu ideolojik baskılar karşısındaki durumu, diğer dinlere nispetle farklı olmuştur. Diğer dinlerin sadece uhrevi olmalarına karşılık, İslam fert ve toplum hayatlarını, en ince münasebetlerine kadar, düzenlemek gayesini güder. İslam dini aynı zamanda dünyevîdir, siyasal ve toplumsaldır. Din ve dünya işlerini bağdaştırmak, ruhanî-cismanî alanlar arasında bir sentez yapmak ister.

5- İslamı, din olarak ve toplum düzencisi olarak, güç durumunda bırakan asıl önemli olay Batı ile teması olmuştur. İslam dünyası, Batı ile temasa geçtiği safhada, bir duraklama devrine girmiş, bütün yaratıcılığı kaybolmuştu. Bedevi kitleleri medeni toplumlar haline getiren, büyük imparatorluklar kurucusu İslam dini ve âlemi, Batı ile arasındaki seviye farkını, yaratıcı mesafeyi acı bir gerçek olarak, Bağdat'ın alınışında (1258) görmüştür. Yeni bir dünya karşısında, o artık **eski**'yi temsil ettiğini açıkça anlamıştır.

2- Reformcu Fikir Cereyanları (1)

6- Batı, İslam dünyasını, özellikle teknik üstünlüğünden doğan baskısı altında bırakmıştır. Milliyetçi cereyan-

(1) Reform cereyanları, memleketimizdeki gelişmelerin yerini tâyin edebilmek için, özet halinde açıklanmıştır. Bu konu memleketimiz için yeni sayılabilirse de, İslamcılık hareketlerini inceleyen eserlerin hemen hepsinde vardır. Kitabın bibliyografya kısmında, okuyucularımız genel mahiyetteki eserlerin isimlerini bulacaklardır.

lar ümmetçiliği, laiklik teokratik monarşi şekillerini değiştirmiştir. **Patriyarkal** ve **ziraî** bir toplumdan, geniş ve **sınaî** (endüstriyel) bir sosyal organizasyona, kabileden devlete geçmek zorunda kalınmıştır. İslam dünyasındaki buhranlar da böylece başlamıştır. Şu halde bugün varılmış olan müşahede şudur: İslam toplumu reformun zaruretine inanmış, değişmesi, zamana uyması gereğini bir gerçek olarak kabul etmiş bir toplumdur. Batı seviyesine erişebilmek, medeni bir toplum olmak ve devlet kurmak, kısacası modern çağın bütün nimetlerinden faydalanarak yaşamak için iki yoldan birini seçmek gerekiyordu: **Birincisi**, bu seviyeye ulaşmak imkânlarım, bizatihi İslam dininin ve medeniyetinin unsurlarıyla sağlamak; **ikincisi**, tamamen Batı'ya iltihak ederek, sosyal değişme kanunlarının şartları içinde ve **dini mülâhazalar dışında**, Batı medeniyeti alanına geçerek gerekli seviyeyi bulmak.

7- Bunun için İslam dininin ilkeleri üzerinde yeniden düşünmek, bunları gözden geçirmek gerekmiştir. İslamın "ahkâmı zamana göre ayarlamak" imkânını vermiş olan yaratıcı **İçtihat Kapısı**'nın XIII. yüzyılda kapandığı söylenir. Müslüman toplumların kalkınması ile ilgili fikir hareketleri ise, **modernizm** veya **reform** cereyanları olarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, üç kol halinde, ortaya çıkmıştır. Daha doğrusu, cereyanlar üç merkebden doğmuştur. Birinci kol, **Arap koludur**, ikincisi, **Hint koludur**, üçüncüsü, **Türk koludur**. Böylelikle, Batı'da biraz da yanlış olarak **Panislamisme**, bizim siyaset edebiyatımızda da **İslamcılık** adı verilmiş olan fikir cereyanı, ideolojik karakteriyle, İçtihat Kapısı'nın kapanmasından hemen hemen altı yüz-

yıl sonra, hayli geç olarak ortaya çıkmıştır. Bu kollar arasında müşterek noktalar, farklara nazaran çok fazladır. Gerçek özellikleri, İslamcı modernizm cereyanlarının, fikir planından kolaylıkla siyaset planına geçebilmeleri ve siyasi hareketlere vücut vermiş olmalarıdır.

Arap Kolu

8- Daha doğru olarak **Doğu kolu** ismini de almış olan bu koldaki reformcular iki grupta toplanır. Birinci grup **Vahabîlik** adını taşır. İkincisi, **Şeyh Cemalüddin Efganî**'nin öncülüğü ile başlamış ve **Selefiye** ekolünü kurmuştur.

9- **Vahabîlik**, kaynağını XIV yüzyılın büyük islam bilgini **İbni Taymiyya**'nın doktrininde bulur. XVIII. yüzyılda **Muhammed İbni Abdül Vahab** bu doktrini geliştirmiştir. 1748 yılında, **Abdül Vahab**'ın doktrini **Necd Emîri İbni Suud** tarafından uygulanmış ve bir çeşit devlet dini yapılmıştır. **Vahabî**'ler islam püritenleridir. Kur'an ve Hadis'ten başka kaynakları tanımazlar. Kanunun kesin olarak uygulanmasını isterler: Zina yapan kadın reccedilmeli, hırsızın eli kesilmelidir. Tütün yasak edilmeli, evliyaların tazizden vazgeçmelidir. Sakal traş edilmemeli, camiler süslü olmamalıdır.

Vahabîler Hindistan'da kısmî bir tesire sahip olmuşlarsa da, asıl yeniliği Necd Emirliği'nde vücade getirmişlerdir. 1919'da askeri tipte ziraî birlikler kurulmuş, daha sonra bunlar **İhvan** adını alarak kabilelerin yerine geçmiş ve göçebeliliği önlemiştir. **İcma** ve **Kıyas**'ı bertaraf eden Vahabîliğin reformculuğu, İslamın asıl kaynaklarına, uzak maziye dönüşten ibaret kalmıştır.

10- **Selefiye Cereyan:** Arap kolunun, diğer ve hâlâ devam edegelen cereyanı bir Efganlı ile başlar. **Şeyh Cemalüddin Efgani** (1839-1897) İslam dünyasının büyük reformcusu sayılır. Kendisini Mısırlı **Şeyh Muhammed Abduh** (1849-1905) takip etmiş ve **Selefiye** hareketini kurmuştur. Onu da Suriyeli **El Kavâkibi** (1854-1902), **Kasım Amin** ve **Râşid Rida** (ölümü 1935) takip etmişlerdir. **Daha sonra, bu kolda reformcu olarak Şeyh Abdürrazık ile Taha Hussein** görülür. Bu kol, Arap dünyasında - Kuzey Afrika dahil- büyük tesir icra etmiş ve süratle siyasi plana intikal ederek sömürgecilikle savaşın ve Arap milliyetçiliğinin (milli kurtuluş hareketinin) fikri desteğini teşkil etmiştir. Sömürge idareleriyle savaş hareketleri bu doktrinden kuvvet almışlardır.

11- **Şeyh Cemalüddin Efgani "Maddecilerin Reddiyesi" adlı eseri ile Batılı emperyalistlere hücum etmiş ve İslam dünyasındaki gerilemeden, dini değil hükümetleri sorumlu tutmuştur. El Kavakibî, Hilâfet müessesesinin modern esaslara göre düzenlenmesi üzerinde durmuştur, üstatlarının yolunda asıl doktrini kuranlar Şeyh Muhammed Abduh ile Raşid Rida** olmuştur.

12- **Şeyh Abduh, İslam dünyasının kalkınması ile ilgili yapıcı tekliflerini dört noktada toplamıştır: 1- İslam dinini doğru yoldan saptırıcı tesirlerden ve hurafelerden temizlemek, 2- Batılı metotlardan faydalanarak yüksek öğretim sisteminde değişiklikler yapmak; 3- Müçtehitlerin tesirine kapılmadan, modern düşüncenin ışığı altında İslam doktrinini yeniden ele almak; 4- İslamı Batı ve Hıristiyan**

tesirlerine karşı savunmak. Şeyh Muhammedi Abduh, İslami bir rönesans taraftarıydı (1).

13- Raşid Rida, "Al Manar" (Meşale) adlı dergisiyle, Selefiye doktrinini, İslam dünyasının dini ve siyasi birliğini sağlamakla ödevli Hilafet müessesesi üzerinde yenilikler yapma yolunda geliştirmiştir. 1924'te bu içi boşalmış müessesenin Türkiye Cumhuriyeti tarafından ilga edilişi, bütün fikirlerini altüst etmiştir. Râşid Rida, reformculuğunu ayrıca şu noktalar üzerinde de, teksif etmiştir: Müçtehit'ler tarafından dondurulmuş içtihat müessesesini ve bu yüzden kapanmış olan içtihat Kapısı'nı yeniden düzenleyerek açmak; İslamı temsil ettikleri iddiasına dayanan, ilim dağarcıkları boş hükümetlerinin kötü tutumlarını meşrulaştırmaktan başka bir iş görmeyen İlmiye sınıfı mensuplarını (Ulema) kontrol altına almak; Batı hayranlığı yerine milliyetçi ve islamcı bir dayanışma koymak. Râşid Rida, İslam devlet ve hükümet sisteminin, gerçek İslam esaslarına uygun bir şekilde ıslahını ön plana almıştır.

14- Selefiye'nin reformculuğu iki Mısırlı bilgin tarafından, son zamanlarda, daha da geliştirilmiştir. Şeyh Ali Abdurrazık da modernizmini bir İslam rönesansına dayamıştır, "islamiyet ve Hükümet" başlığı ile Türkçeye çevrilen eserinde Şeyh Abdurrazık, Türk laiklik cereyanının tesiri altında kalarak, Kur'andan çıkardığı sonuçlara göre, İslam esaslarının laikliği menetmediğini ispata çalışmıştır. Reformculuk cereyanının Arap kolundaki son temsilcile-

(1) Bu özetleme için bk. H.A.R. Gibb: Les Tendances modernse de l'Islam, s. 55 ve mut- Pierre Rondot: Zikredilen Eseri, s. 239-240.- J.P. Roux: L'Islam ven Occident, s. 208-209.

rinden birisi de Taha Hussein olmuştur. Birçok yeni fikirleri yanında, oruç müessesesinin mecburi olmadığı tezinde ısrar ettiği için, Camiülezher Üniversitesi Şeyh Abdür-razık gibi kendisini de takbih etmiş ve üniversiteden uzaklaştırmıştır. Muhafazakâr üniversite, iki bilgini de, olayların zoru altında, görevlerine iade etmiştir.

Hint ve Pakistan Kolu

15 - İslam reformculuğunun Hint ve bilhassa Pakistan kolu da, geniş mesafeler kazanmıştır. İlk adımı Seyyid Ahmet Bahadır Han (1817-1898) atmıştır. Agranın kuzeyinde Aligarh Üniversitesini kuran odur. Seyyid Ahmed Han, İslamın modern ilimlerle ve modern toplum şartları ile bağdaşabileceğini kuvvetle savunmuştur. **Seyyid Emir Ali** de aynı yolda yürümüştür. Daha yeni olarak, Hint Müslümanlarının reformcu liderliğini ünlü şair **Muhammed İkbal** (1876-1938) yapmıştır. "Pers ve Urdu dillerinde yazan bir şair, İngilizce yazan bir filozof, siyasal rolünü müdrük bir denemeci" olduğu söylenen büyük fikir adamının asıl rolü Hindistan'ın Müslüman cemaatine kuvvetini ispat ve geleceğini tayin şuurunu vermiş olmasıdır. Pakistan, kendisine bir kuruluk vasfı tanımaktadır.

16- Günümüzde, bu ödevi Şeyh Muhammed Aşraf yüklenmiştir.

Hint kolu reformcuları da, diğerleri gibi îslami bir rönesansın savunucularıdır. Bu gerçekleştirildiği takdirde de, hurafe ve batıl itikat pürüzlerinden temizlenmiş bir Müslümanlığın, modern medeniyet şartları ile tamamen bağdaşa-

bileceği kanısına varmışlardır. Hint milliyetçiliği, bir çeşit rasyonalizmle birlikte, milli kurtuluş hareketlerine vücut veren bir cereyan halinde, reformculuğun meyvesi olmuştur.

Özellikler

17 - Gayet kısa olarak özetlemeye çalıştığımız İslam reformculuğu, Arap ve Hint Kolları ile, Batıya karşı direnme yolunu seçmiştir. Batılılık tam bir kabule mazhar olmamıştır. İslami kaideler ve esasları üzerinde yeniden düşünmek, modern islam fikir cereyanlarının değişmez özelliği olarak kalmıştır, icabında İcma ve Kıyas müesseselerini bir tarafa bırakarak, XX. yüzyıl Müslümanının sadece Kuran ve Hadis'ten yeni sosyal ve siyasal prensipler, yeni bir hayat felsefesi çıkarmalarını mümkün kılmak modernizmin, veya reformculuğun, hislerin ve hurafelerin esiri olarak değil de, aklın hâkimiyeti altında ulaşılmak istenilen gayesi sayılmıştır. Varılacak yeni sonuçlar İslamın eski müesseselerini bugünün icaplarına göre yorumlamak, değiştirebilmek, ilga edebilmek, aynı zamanda hurafeleri reddeden bir kafa ile yeni müesseseler bulmak şeklinde ortaya çıkacaktır. Ve çıkmıştır.

18 - Bu fikri davranış karşısında, islamcı bir rönesans, düşünme tarzlarında en ufak bir yeniliği kabul etmeden, isteyen ve özleyen muhafazakâr, gelenekçi bir çevre vardır. Bu çevre sadece romantik ve tarihi bir tablo içinde yaşar, islamcı rasyonalizm metodu bu çevrenin makbul saydığı bir ilerleme yolu değildir, islamcılık, olduğu gibi (bırakıldığı hali ile) bütün ilerdik unsurlarına sahiptir. Bu haliyle bed-

vilikten medeniliğe geçişi sağlamıştır. Kötü olan İslam kaidelerinin uygulanışı, yanlış anlaşılması ve onu doğru yoldan saptıran uygulayıcılardır. Bu çevreye göre, Batılılaşma "dinin elden gitmesi", fert ve toplum ahlakının bozulmasıdır. Mesela çok kadınla evlenmenin kaldırılması, metresliği, fuhuş, boşanmaları arttırmıştır. Diğer Batı müessese ve âdetlerinin kabulünde de benzer sonuçlar ileri sürülmüştür.

19- Modern İslam fikir cereyanlarının iki kutbu bu suretle belirir: Reformcularla, reform istemeyenler. Her ikisi de bir noktada birleşebilir: İslamcı rönesans, İslam dünyasında reform hareketlerinin reaksiyon yolu ile yapılması, cari bir metot olmuştur. Mısır, Suriye, Hindistan, Pakistan, Tunus gibi devletlerde bu metodun bellibaşlı gerçekleştirilme hareketleri cereyan etmiştir.

20- Fakat İslam dünyası içinde, Batılılaşma, "çağdaş olma" alanında bir metot daha vardır: Laik metot. Bu, Batılılaşmayı katılma (iltihak) sureti ile gerçekleştirme yoludur. Laik metot, dine karşı saygılıdır. Ne var ki, ferdi ve toplumsal devrimlerin gerçekleştirilmesinde dini görüşlere göre, dini çevrelere taviz vererek, din adına hareket ettiklerini iddia edenlerin patronluğu altına girerek hareket etmez. İslam dünyasında bu tutum istisnaidir ve sadece Türk Devrimi tarafından bütün halinde uygulanmıştır.

3- Reform hareketleri

İç ve dış engeller

21- Reaksiyon veya katılma yollarından hangisi seçilirse seçilsin, fikir akımları hayli hareketli bir siyasi haya-

tı çoğu zaman kanlı mücadeleleri desteklemişlerdir. İslam dünyasında, devrimci hareketler karşısına biri iç, öteki dış olmak üzere iki engel çıkmıştır. İç engel, din adına hareket iddiasına sahip, İslam esaslarını gayet dar olarak yorumlayan ve her yenilikçi hareket karşısında "din elden gitti" nakaratını söyleyen, gelenekçi (muhafazakâr) çevredir. Geri kalmış memleketler halkının dini duygularını istismar hususunda çok tesirli bir vasıta sayılır. Doğunun doğulu kalmasını, Batı medeniyetinin sadece tekniğini almak gerektiğini ana tez olarak savunur. Batı medeniyetini canlı bir bütün olarak kabul etmez. Bilâkis Hıristiyanlığın malı ve eseri sayar. Bu fikirleri savunan çevreler ve teşekküller bir bakıma ihtilalci de olabilirler.

22- Dış engel, yabancı baskısıdır. Yabancı ise Batı'dır. Batı da sömürgecidir. Medeniyet taşıyıcılığı iddiasının devletler hukuku alanında vücut verdiği şekillere göre metbu, hâmi ve mandater devlet olmuştur. Bugün ise vasidir. Batı, medeniyetini yayacağı alanlar üzerinde sömürgeci olunca, medenilik savaşına girecek kitleler bu savaşın ilk safhasını istiklallerini elde etme gayesiyle yaparlar. Batılılaşmak için, Batı ile savaşır. Batı karşısında Doğu'nun (Sovyet Bloku) tutumu tamamen farklıdır. **(1)**

23- Bu olaylar şeması bizi, İslam dünyasındaki milliyet hareketleriyle karşılaştırır. Bağımsız olmak isteyen milletler, bu durumlarını Batı ile Doğu arasında tespit etmek, iki ideoloji arasında kendi yollarını çizmek zorunda kalırlar. İslam dünyasındaki milliyetçilik hareketlerinde, Batı sade menfi bir

(1) Bu konuda bk. Tariz Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 230 ve müt.

rol oynamamıştır. Osmanlı ülkesinden bağımsız devletler çıkarmak için, bazı kavimleri desteklemiştir. Arap milliyetçiliğinin temelinde bir Batı (yabancı) desteği vardır.

24- İslam dünyasında, milli kurtuluş hareketleri, sömürgecilğe karşı girişilmiş ihtilallerdir. Fakat, belirtildiği gibi daima Batıcı ve laik bir yönde gelişmemişlerdir. Reaksiyon yolundan hareket ettikleri için dini (İslami) bir renk taşırlar. Yalnız, varmak istedikleri gayede anlaşmış sayılmazlar. Tamamen gelenekçi ve muhafazakâr kuvvetler tarafından desteklenen hareketler de vardır.

Cezayir Uleması Derneği ve Müslüman Kardeşler

25- Milli Kurtuluş hareketlerini destekleyen siyasi kuvvetler arasında Cezayir **Uleması Derneği**, Müslüman Kardeşler ve bugün Cezayir kurtuluş hareketini idare etmiş olan **Milli Kurtuluş Cephesi (FLN)** sayılabilir.

26- Cezayir Uleması Derneği XIX. yüzyılın sonlarında Abdülhamid **bin Badis** tarafından kurulmuştur. Tamamen barışçı yollarla gerçekleştirmek istediği gayesi şöyle özetlenebilir: İslam dinine yakışmayan yenilikleri (bid'atleri) kaldırma yolu ile ıslahat, ilk çağların sadeliğine dönüş (İslamcı rönesans), hayır için çalışma ve Müslümanları kültürel metotlarla kalkındırma ve kurtarma. Derneğin 1955 'te 200'den fazla okulda ders verdiği, tahminen 40.000 kişiyi de öğretim alanına soktuğu belirtilmiştir.

27- Müslüman Kardeşler'in (İhvan ül Müslümîn) kuruluşu 1927 yılına rastlar. Selef iye cereyanının mahsulü sayılır. Kurucusu Mısırlı bir öğretmendir: Hasan al Banna.

Şiddet taraftan bir teşekkül olduğundan suikastlerle işgörme yollanm seçmiş ve Suriye'ye de yayılmıştır. Lider ölünce, yerini Şeyh Hasan el Hodeybi almıştır (Şubat 1949). 1952 Mısır ithilali dernekten faydalanmış sonra rakip ve zararlı görerek feshetmiştir (Ocak 1954). Buna karşılık dernek Abdülnasır'a suikast tertip etmiş, muhakeme sonunda 7 idareci ölüm cezasına çarptırılmış, faaliyeti Camiülezher Üniversitesi tarafından takbih edilmiştir. Suriye şubesi, Mustafa Sebai'nin başkanlığında bir siyasi parti şeklinde teşkilatlanmış seçimlere katılmış, Meclis'e üyelerini seçtirmiştir.

28- Cezayir Uleması Derneği ve Müslüman Kardeşler, iki gelenekçi organizma örneğidir. Fakat her ikisi de, önce istiklalcidir: Sömürgecilğe savaş ilan etmişler, Batının bu sakım politik tutumunu reddeden milli kurtuluş hareketleri içindeki yerlerini almışlardır. Milliyetçilikleri, kendilerini laik ve radikal reformculara bağlamamıştır. Ulema, İslam rönesansı ile yetinmiştir. Müslüman Kardeşlere gelince, islam dünyasındaki Batılılaşma cereyanlarına ve hareketlerine taban tabana zıt bir cephe almıştır. Teşekkülün gayesini ifade eden formül şu olmuştur: "idealimiz Allah'tır, şefimiz peygamberdir, anayasamız Kur'andır". Siyasi ve sosyal isteklerinden bazdan ise şunlardır: İslam devlet dini olmalıdır. Kadınlararası maçlar, dans ve şarkı gösterileri yasak edilmelidir. Kur'an yaşanan çağın ruhuna uygun bir şekilde yorumlanmalı ve gerçekten Kur'an milletleri vücut bulmalıdır.

Bu satırlar ittihadı Muhammedi Fırkasını hatırlatır.

29- İslam dünyasında, ihtilalci (şiddet taraftan anla-

mında) muhafazakârlar yanında, XX. yüzyılın gerçeklerine göre geliştirilmiş sosyal hareketler de vardır. Hukuk İslahatı, feminizm hareketleri bu alanda belirtilmelidir. Sosyal ve siyasal plandaki incelemeler arasında görülecek bu hareketler (bk. II) kadınların, başta Camiülezher Üniversitesi olmak üzere bütün bir muhafazakâr çevre ile savaşıarak, medeni ve siyasi haklarını nasıl elde ettiklerini gösterecektir. Yalnız Mısır'da kadınların haklarını savunan iki siyasi parti kurulmuştur.

İKİNCİ AYIRIM

VE TÜRKİYE

30 - İslam dünyasındaki reformcu oluşların genel görünüşleri içinde Türk İslamcılarını, reform hareketinin Türk kolu olarak incelemek tarihi gerçeğe uygundur. Batılı yazarlar, herhalde kaynak toplama zorluğundan olacak, Türk İslamcılarını reform hareketleri içinde ciddi bir inceleme konusu yapmış sayılamazlar. Dünya tarihinde, büyük tepkileri olan Türk Devrimi'nin, gelenekçi ve muhafazakâr davranışları ve müesseseleri yıkması da bu kısmi inceleme içinde ciddi bir eksiklik olarak gözükür.

1- Meşrutiyet İslamcıları

31- İslamcılık cereyanı, sistemli, daha çok derli toplu bir fikir hareketi olarak, kendini İkinci Meşrutiyet'te bulmuştur. Meşrutiyetin şahsiyatçı, sert ve intikamcı siyasi

hayatı içinde gelişmiş olan bu fikir akımı, olayların şeriata uygun olup olmadığını araştırmayı bir ödev sayarak, yorumlamış ve isteklerini gazetelerden minberlere kadar uzanan geniş bildirme vasıtalarıyla halk efkârına duyurmuştur.

Bu devrenin İslamcıları genel olarak İlmiye mensupları olmuşlardır. Bu sınıfa mensup olmayanların da cereyan içinde faal rol oynadıkları hatırlanmalıdır (Sait Halim Paşa bu arada sayılabilir).

32- İkinci Meşrutiyet, çeşitli fikir cereyanlarını barındırdığı için, İslamcıların Türkçülük (Milliyetçilik), Garpçılık, Ademi Merkezîyetçilik ve Sosyalizm cereyanları ile karşılıklı tesir münasebetleri kurmaları tabii olmuştur. İslamcı-Garpçılar, İslamcı-Türkçüler gibi kolların ortaya çıkışı bu durumun sonucudur. Buna karşılık Garpçı-İslamcılar, Türkçü-İslamcılar gibi kolların da varlığı hesaba katılmalıdır.

33- Türk İslamcıları, İslamcı bir rönesans gayesinde müttefiklerdir. Şöyle ki, İslamın mazisi, tarihi başarılan, gelecek için nasıl bir garanti ise, gerçek Müslümanlığa dönüş de, XX. yüzyılın en karmaşık meselelerini çözecek imkânlarla ve unsurlara sahiptir. Bu kez kendilerini Batı karşısında reaksiyon yolunu tercih etmeye götürmüştür. Batılı veya Batı medeniyeti derecesinde yüksek seviyeli bir toplum olmak için kendini tamamen Batıya terketmeye lüzum yoktur, İslamın esasları gerçek bir yorum ve uygulamaya kavuşturulursa bu mesafa alınabilir.

Romantik bir mazi özlemi ve her şeyi ana kaynaklara, geriye dönerek başlatmak fikri İslamcılık cereyanının sürekli fakat mücerret (soyut) ana tezi, kalkınma metodu olmuş-

tur. İslamcılar arasında, hiçbir şeye dokunmadan asli kaynaklara dönüş taraftan muhafazakârlar bulunduğu gibi, İslam dünyasındaki reform hareketlerinin temsilcisi olarak İslamcı rasyonalist olanlar da vardır. Osmanlı veya Meşrutiyet İslamcılar şu halde ya gelenekçi ya da rasyonalisttirler.

34- İslamcılık cereyanı Meşrutiyetle başlayan ve son bulan bir fikir akımı değildir. Meşrutiyet İslamcılar teokratik bir saltanat formülü etrafında çevrelenmişlerdi. Bütün çabaları Osmanlı İmparatorluğu'nun ihyası, yeniden kurulurcasına kalkınması gayesinde toplamıştı. Fakat, cereyan saltanatın yıkılışından sonra da devam etmiştir. Türk Devrim hareketinin içinde de, karşısında da bu cereyan mensupları görülür. Aralarında, Meşrutiyetten devredilenler olduğu gibi, yeni yetişenleri de vardır. Başlangıçta Türk inkılabının da hocaları, fetvacıları, şer'îye vekilleri, laik olmayan siyasi müesseseleri ve anayasa maddeleri vardı. Bu bakımdan, İslamcılık cereyanı, hayli değişik şartlar içinde, Cumhuriyet rejimi içinde de devam edecek bir ortam bulmuştur ve bugün de aynı köprübaşılara sahip olduğu kanısındadır. Cumhuriyet tarihi içinde, İslamcı cereyanın en büyük özelliği, Türk Devrimi'nin kuvvetli yıllarında ve hükümetlerin devrim prensiplerine enerjik bir şekilde bağlı kaldıkları devrelerde, açık yorumlarını ve çalışmalarını azaltmış ve zayıflamış oluşudur.

2- Cumhuriyet rejimi içinde gelenekçi çevre

35- Cumhuriyet rejimi içindeki İslamcı fikirlerin, Meşrutiyettekilere kıyasla en büyük farkı şu noktalarda topla-

nabilir: a) Bu fikirler, laik bir devlet kadrosu içinde, teokratik bir özlemin ifadesi olarak açığa vurulmuşlardır. Bu ifade genel olarak zayıf olmakla beraber, mesela Ticanilik, Nurculuk hareketlerinde Menemen isyanı gibi Nakşibendilik olaylarında gayet kuvvetlidir ve açıktır; b) Cumhuriyet İslamcıları Meşrutiyettekilere nazaran ilmi bakımdan çok daha fakirdiler; c) Günlük politika olaylarına (umumi hayata) çok daha fazla kanşma iddiasındadırlar.

36- Cumhuriyet rejimi boyunca, İslamcı bir fikir akımının doğmamış olmasını mensuplarının kültür kıtlığında aramak gerekir. Yapılan şey, Meşrutiyetteki tezlerin ve belli başlı fikirlerin tekrarından ibaret kalmıştır. Meşrutiyettekiler gibi din felsefesi ile uğraşmamışlar, bir tekrarlama edebiyatı içinde sıkışık kalmışlardır. Cumhuriyet İslamcıları herhangi bir eğitim veya öğretim müessesesi kuramadıkları gibi, böyle bir kuruma bağlanmış da değillerdir. Açılmasını istedikleri İlahiyat Fakültesi kendilerini tatmin etmemiş ve fikri bir üs vazifesi görememiştir. Bu çevre mensupları fikirlerini dini dergilerde, gazete ve broşürlerde açıklamışlardır. Minberlerden halka duyurma yolu, köylerde ve yasama alanında (TBMM'de) tezlerini açıklamak imkânlarını bulmuşlardır. Minberlerden halka duyurma yolu devrimin tartışıldığı devrelerde mümkün olabilmıştır.

37- İslamcı fikirlerin siyasi hayata karışması, bilhassa 1945 yılından itibaren başlamıştır. Bu çevre mensuplarının politik tutumları bilhassa devrim aleyhtarlığı, "27 senelik istibdat" (1923-1950:), "dinsiz parti (CHP)-dinli parti (DP)" ayırımı gibi temalar üzerinde toplanmıştır. Esas itibariyle, cumhuriyet rejimi boyunca İslamcı cereyanı sa-

yunduklarını ileri sürenler siyasi yorumlar üstü, bu yorumları besleyebilecek değerde bir fikir çalışması yapamamışlardır.

38- İslamcı fikirler, 1945'ten itibaren özlerini açıklama alanında yalnız kalmamışlardır. Bu fikirleri geniş bir muhafazakâr, gelenekçi çevre ve bu çevrenin yayım organları içinde aramak gerekir. Bilhassa, son yıllarda, memleketimizde geniş ve elastiki terimler altında toplanan çevreler dini fikirlerle karışık bir ifade şeklini tercih etmektedirler. 1962'de, İslamcı fikirleri "milliyetçi", "sağcı" olduklarını iddia eden geniş bir siyasi halita içinde incelemek gerekir.

39 - Cumhuriyet rejimi içinde de, Meşrutiyette olduğu gibi, islam dini adına doğrudan doğruya laik devletin temellerine hücum eden fikir ve hareketlere rastlanır. **31 Mart Vakası** zihniyet itibarıyla "avrupa terbiyesi almış", "dini mahveden", "laik görüşlü", kimselere karşı girişilmiş bir hareket olarak ilan edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin devrimci oluşları boyunca, her geniş hamleye bir karşı isyan hareketi tekabül eder. Zincirleme medenileşme hareketleri karşısında geriye götürücü (irticai), sözde İslamcı, aslında tamamen siyasi hareketler zinciri vardır. Bu hareketleri, 31 Mart Vakası'na, bu kanaldan da **Kabakçı Mustafa** hareketi gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu kemiren gerici hareketlere bağlamak mümkündür. Medenilik hamleleri karşısında beliren hareketlerin hepsi yüzlerce yıldır aynı zihniyetin, aynı isteklerin taşıyıcılarıdır. **Patrona Halil'in, Derviş Vahdeti'nin, Menemen isyancısı Derviş Mehmet'in** iddiaları arasında bağlantı vardır. Bu iddiala-

rın hiçbirisiyle hiçbir zamanda medeni bir toplumu veya devleti, hatta bir kabileyi idare etmeye imkân yoktur. Bu sebeple hepsi **gerici**'dir.

40 - Cumhuriyet tarihi içinde bu tarz hareketlerin bazı özellikleri vardır: **Nakşibendi** hareketleri, sayı bakımından en fazladır, silahlı ve kanlı olmuşlardır (Şeyh Sait İsyanı, Menemen İsyanı belli başlı örneklerdir). **Ticani** hareketleri silahsızdır, fakat umumi hayatı karıştıracıdır. **Nurculuk** hareketleri pasif mukavemet ve propaganda metotlarına başvurmuştur.

40 - İslamcılık cereyanının. Meşrutiyetten bugüne Batı, Batılılaşmak, Batı Medeniyeti ile ilgili tezlerinde iki müşterek nokta vardır: a - **Batı medeniyeti canlı bir bütün olarak kabul edilemez. Müslüman toplumlara uymaz. Hristiyanlığın eseridir.** Bu iddiada, İslamcılar yalnız kalmamışlardır. Batı 'da sosyal olayları Hristiyanlık açısından gören ve Türklere sevgi beslemeyen tarihçiler ve tetkikçiler ve bunların tesiri altında kalanlar da aynı fikirdedirler. Bu bakımdan İslamcılar bu iddiada, kendilerine tamamen düşman bir çevre ile aynı fikirdedirler. Türk Devrimi ve bütün davranışlarıyla **Atatürk** ve devrimci ekibi bu iddiayı kökünden reddetmişler ve Batı medeniyetini "müşterek" bir medeniyet ve mamelek saymışlardır, b - **Batılılaşma dinin elden gitmesi, ahlaksızlığın (fuhşun, boşanmanın, zinanın) artması anlamına gelir. Türk Devrimi de bu olayları getirmiştir.** Oysa, tarih gösterir ki, tenkit edilen olayların varlığı, artması veya eksilmesi bu cereyandan önce de, sonra da vardı. İlim gösterir ki, medeniyetler karşılaştınca, birisi ortadan kalkmaz, aralarında bir sentez vü-

cut bulur. Ŗu halde, ahlak buhranlarının bütün nedrenlerini Batılı bir seviyeye çıkmakta aramak yanlış bir yoldur.

42 - Bütün islam dünyasında, devrimci çevreler bu kannaatteki çevrelerle savaşmak zorundadırlar. Türk Devrimi bu çarpışmanın sembolüdür. Bu çevreler, sosyal seviyesi yüksek olmayan geniş bir kitlenin duygularını okşadıkları için, devrimci çevreler karşısında bir kuvvet olarak görülürler. Bu çevre kendisini tatmin yoluna giden siyasi rejimleri, müstebit de olsalar desteklemiş, onlara oy sağlamıştır. Bu çevre fikirleri ve istekleri bakımından hiçbir toplumu medeni bir seviyeye ulaştırmamıştır. Bunun için gericidir. Karşılaştığı devrimci kuvvetler karşısında ergeç yenilmiştir.

II

İSLAMIN SİYASET PRENSİPLERİ ALANINDAKİ GELİŞMELER (İslam dünyasında ve Türkiye'de vardan sonuçlar)

43 - islam dünyasındaki reform hareketlerinin, genel görünüşleri yanında, Batı'nın demokratik gelişmelerini nasıl karşıladığı, siyasi müesseselerini nasıl yorumladığını da incelemek gerekir. Bu bakımdan özel meseleler ve müesseselerle karşılaşılacak ve değer hükümlerine varılacaktır. Metodumuz dörtlü bir açıklamaya dayanacaktır: a - Muayyen bir siyasi meselenin islam dünyasındaki gelişmesini tespit etmek; b - Meşrutiyet devresi; c - Cumhuriyet rejimi içinde aynı meselenin islamcı çevreler tarafından yorumlanmasını izlemek; d - Türk Devriminin bu oluşlar karşısındaki davranışını tayin etmek.

1 - Milliyetçilik (Milli Devlet) Meselesi İslam dünyasında

44 - islam dünyası içindeki milliyetçilik cereyanı ve hareketleri iki kısımda incelenebilir: Arap milliyetçiliği ve Arap olmayan kitlelerin milli kurtuluş hareketleri, iki cereyanın da ortak özellikleri vardır. Bir kere hepsi Batı baskılan ve tesirleri altında gelişmişlerdir. Batı ile savaşmak için, Batı romantizmine uygun bir kolektif zihniyeti, milliyetçilik prensibini benimsemişlerdir. Aralanndaki farklara gelince, Arap milliyetçiliği varlığını ve medeniyetini doğrudan doğruya islam dinine borçlu saymıştır.

Bu teze göre, İslamsız bir Arap milliyeti ve milleti düşünülemez. Medeniyet tarihi, bedevi bir kavmi yücelten islamlıkla başlar(1). Asya Hint, İran ve Türk milliyetçilik doktrini, İslamı bir başlangıç olarak kabul etmezler. Bunlar tarihleri İslamla başlamayan, İslamiyeti bir çıkış noktası kabul etmeyen, İslamdan önce "bedevilik halinde" olmayan kavimlerdir.

45 - İslam dünyasında iki çeşit milliyetçilik cereyanına rastlanır. **Geniş milliyetçilik: Arap Birliği** gibi etnik ve tarihi bir kökten gelme prensibine dayanan, coğrafyanın, örf ve adetlerin farklılıklarını örten, geniş bir toplum, (ümme) milletler üstü bir mürekkep devletin (Konfederasyon ya da federasyon) kurulmasını gaye edinmiştir. Bu tarz milliyetçiliğin bir adı da **ümmeçilik**'tir. **Sınırlı milliyetçilik**, özel ve bağımsız bir vatan idealine dayanır. Müslüman kavimlerin kaplayıcı bir devlet halinde değil, ayrı ayrı devletler kurabilmeleri esasına bağlanır.

46 - Milliyetçilik cereyanlarının ifadesi olan milli kuruluş hareketleri ve İstiklal savaşları bu iki tip milliyetçiliğin şartlarına göre şekillenirler, İslam dünyasında **İttihadı İslam**, daha yakın zamanlarda **Arap Birliği** gibi geniş milliyetçilik cereyanları bu birliklerin ikisini de vücuda getirememiştir. Önce de belirtildiği gibi Arap milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrılma hareketi olarak başlamış, bu imparatorluğun yıkılışı olaylarına bağlı kalmıştır. Yabancı destek ve teşviklerinin bu hareketlerde büyük yeri vardır.

(1) Arap milliyetçiliğinin bu ana tezine karşı ileri sürülmüş iddialar da vardır. Mesela **Müslüman Kardeşler**, Firavunlar devri medeniyetine dönüş fikrini ortaya atmışlardır.

Arap milliyetçiliği zamanla sömürgecilik aleyhtarı bir hareket olmuştur. Bugün bu durumunu muhafaza etmektedir.

Meşrutiyet İslamcıları

47 - Meşrutiyetin İslamcılık cereyanı, İslam dünyasındaki milliyetçi oluşları, sömürgeci aleyhtarı karakterinden ötürü müspet karşılamıştır. **İttihadı İslam** bu bakımdan ideal şekil sayılmıştır. Meşrutiyet İslamcıları da İslam dünyasındaki geniş milliyetçilik doktrininin savunucusu olmuşlardır. İslam Birliğini, **millet** değil, **ümme**(Umma) esasına dayanan kaplayıcı bir konfederasyon ya da federasyon olarak nazara almışlardır.

48 - Meşrutiyet devresinde, geniş bir milliyetçilik cereyanı daha vardır ve **Türkçülük** adını almıştır. **Ziya Gökalp**'in manevi liderliği altında gelişen bu cereyan zamanın iktidar partisi **İttihat ve Terakki Fırkası** tarafından da desteklenmiştir. Türkçülerle İslamcılar arasında en büyük fark **Türk Birliğinin** dine değil de milliyete, islamlıktan önce var olan Türklüğe, eski ve parlak bir maziye dayanmasıdır. Bu cereyana göre, Türk Birliği geniş bir ülke idi adı da **Turan** olacaktı. **Turancılık**, geniş bir milliyetçilik cereyanının adı olmuştur. **Gökalp** Çarlık Rusyasının yıkılışı sırasında bu idealin gerçekleşeceğini ilan etmiştir.

49 - İslamcılar da geniş milliyetçilik doktrinine taraftar olmakla beraber, Türkçülere ateş püskürmüşlerdir. Zaten, Türkçüler, teokratik bir imparatorluk hayatı içinde bütün yıldırımları üzerlerine çekmişlerdi. **Süleyman Nazif** bir "**çingiz hastalığı**"ndan bahsederken, **İslamcılar Türk**

Birliği'nin (İttihadı Etrak) zararlarını, İslam Birliğinin de faziletlerini açıklamışlardır. İslamcılara göre, bir ke-re milliyetçilik hareketi (davayı kavmiyet) şeriata aykırı idi. Sonra da Araplar yüksek milletti (zümrei-naciye), Türklerden çok daha üstün ve saygıya laiktiler. İslamdan önceki bir Türk medeniyeti fikri İslamcıları sinirlendirmiştir.

50 - İslamcılık Türkçülük cereyanları arasındaki çarpışma yanında, iki cereyan arasındaki karşılıklı tesirlerin sonuçları da kayda değer. İslamcı - Türkçüler ve **Türkçü - İslamcılar** iki kol halinde ana ırmaktan ayrılmışlardır. **İslamcı - Türkçüler**, milliyetin İslamiyete aykırı olmadığını, milliyetçi bir çağda yaşanıldığını, İttihadı İslam'ın Türk çekirdeği etrafında kurulması gerektiğini, hatta Türkçülüğün bir "farzı ayn" olduğunu savunmuşlardır. Her iki fikir akımı arasındaki çatışma bütün Meşrutiyet devresini kaplamış ve bitmemiştir.

Cumhuriyet gelenekçileri

51 - **Cumhuriyet İslamcıları** milliyet problemini çözülmüş buldukları için dikkatlerini bu noktada toplamamışlardır. İstiklal mücadelesinin din sayesinde kazanıldığını ileri sürmüşler, fakat sonra **atlatıldıklarını** iddia etmişlerdir. Hayli gayri mütecanis bir edebiyat bu durumun açıklanmasını konu edinmiştir. Türk tarih tezi ve araştırmaları karşısında, Meşrutiyet İslamcılarının fikirlerini tekrarlamışlardır. Müdafaa-i Hukuk ve TBMMH devresinde, İslamcı çevre, Meclis içi ve dışı, davranışlarıyla milli hâkimiyet pren-

sibini değişik bir anlamda benimsemiş ve savunmuştur: Milli kurtuluş, cumhuriyetçi bir sistem değildi. Saltanat ve hilafetin kurtuluşu olmalıydı. Padişah Meclis Reisi olmalıydı. Fakat, Cumhuriyetin kuruluşu ve laik bir yönde gelişimi, İslamcılarını sinirlendirmiştir. Küçük bir grup, Cumhuriyetin "İslamın ilk esaslarına dönüş" olduğunu iddia ederken, islamcı grubun geniş bir kısmını tarafından ağır tenkitlere maruz bırakılmıştır.

Türk Devriminin davranışı

52 - Türk Devriminin tezi, İslamcı bir rönesansa karşılık milli bir rönesans olmuştur. İslamdan ve Araplardan önceki Türk medeniyeti ve tarihi araştırılmıştır, islam, Türkleri medeni bulmuştur. "Ruhlarını değiştirmişti, Türk-lüklerini değil..". Türk devrimi, bir geniş milliyet macerasına girişmemiştir. **Turancılık** teorisine, meşrutiyetten kalma, bizzat ünlü sosyolog **Ziya Gökalp**'in dahi realist olmadığını tasdik ettiği bir fikir hareketi gözöyle bakmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, **sınırlı bir milli kurtuluş hareketinin mahsulü, bağımsız bir devlet olmuştur. TBMM hükümetinin Batı ile Doğu arasındaki mahirane davranışları, mütecanis bir devletin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan, milli kurtuluş hareketlerine geçen İslam dünyası milletlerine örnek olmuştur. Tunus, Mısır ve Irak istiklal beyannamelerinde, Türk doktrininin tesirleri okunur. Türk milliyetçiliği dini bir karakter taşımamıştır. Türk milliyetini ve milletini vücuda getiren unsurlar, sadece din bağı değildir. Türk milletinin bağım-**

sız ve milli bir devlet, kurması gerekmiştir. Bu kuruluş Arap veya islam birliği potasında, ve mevhum ülkeler içinde erimeden gerçekleşmiştir. Müdafaa-i Hukuk-Istiklal savaşı bu eserin doktrini ve gerçekleştirme vasıtası olmuştur. Milli Devlet, sınırlı ve realist bir milliyetçilik hareketinin eseridir. Bu fikirler ve olaylar bütün halinde "milli hakimiyet" formülünün özünü vücuda getirmişlerdir. Cumhuriyet rejimi boyunca islamcı iddialarını ileri sürenler bu olayı anlamamışlardır, bir kısmı da bu tarih gerçeğini görmemezlikten gelmiştir.

2 - Demokrasi meseleleri

İslam dünyasında

53 - **İslam reformcuları**, Batı demokrasisi ile İslam siyasi prensiplerini mukayese lüzumunu duymuşlardır. Gerçekten, en büyük tenkit İslamın Batı demokrasisi ile bağdaşamayacağı noktasında toplanıyor, islam siyaset sisteminin otokraside karar kıldığı ileri sürülüyordu. Batılı tetkikçilerin hepsi, genel olarak İslamın ahlak umdeleri içinde saklı siyasi prensiplerini inkâr etmemişlerdir. Bunların vücut verecekleri anayasa müesseselerinin yokluğunu ya da yetersizliğini ileri sürmüşlerdir.

54 - İslamcılar, **Kur'an Devleti**'nin demokratik olduğunu, İslam hukuku kaynaklarından çıkardıkları yüksek etik prensiplerle açıklamışlardır. Anayasa müesseselerini de gayet nazik bir yorumlama gayretine bağlamışlardır. Son zamanlarda, **teokratik bir İslam cumhuriyeti** kurma faali-

yeti içinde bulunan Pakistanlı bilginler, bu yolda hayli verimli olmuşlardır. **Şeyh Mustafa Zarka, Şoduri Halik uz Zaman, Niaz Ahmed Zikria**'nm bu konudaki fikirleri, XX. yüzyılın gelişmelerini temsil eden ciddi çalışmalardır. Bu arada, Endonezya ulemasından **Hacı Agus Salim** şu sonuca varmıştır: "İslam dünyası, tarihinin hiç bir devresinde, Hazreti Muhammed'in devresi dahil, teokratik bir hükümet ve hâkimiyet meydana getirmemiştir"(1). Reformcuların tezleri şu noktaya dayanmıştır: Yirminci yüzyılda da, İslam dininin temelleri demokratik Müslüman devletleri kurulmasına engel değildir. "İslam dini, hem dini dogmaları ve etik anlayışı ile, hem de toplumsal iktisadi ve siyasi müesseseleriyle demokrasiyi savunmaktadır." (2).

İslam, her şeyden önce, demokrasinin yaşama şartı olan manevi unsurlara sahiptir.

55- İslam dünyasında kurulu devletler demokrasi bakımından şöyle sıralanabilir: 1- Tam laik olarak tek cumhuriyet vardır, o da Türkiye Cumhuriyetidir; 2- İslami Cumhuriyet sayısı 5'tir; Endonezya, Mısır, Pakistan, Lübnan, Suriye (Bu satırların dizildiği sırada, Yemen de cumhuriyetçi oluş savaşı içindedir. Cezayir, henüz rejiminin vasfını tayin etmemiştir). 3- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği içinde 6 Müslüman cumhuriyet vardır: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan. (Durum anayasalara göre tespit edilmiştir) (3).

(1) Pierre Rondot: Zikredilen Eseri, s. 256.

(2) Niaz Ahmed Zikria: Hes Principes de l'Islam et la démocratie, s. 93 ve mut.

(3) La Société musulmane devant le monde moderne (E.S.N.A. Cahiers Nord - Africains, No. 62, 1958).

Meşrutiyet İslamcıları

56- Meşrutiyet islamcıları da İslamın demokratik ruhunu ortaya çıkarmışlardır: Hâkimiyet, adalet, meşveret, amme işlerinin ehline tevdiî kaideleriyle sınırlı olduğuna göre, zulüm ve istibdat İslam esasları dışında ve bunlara tamamen aykırı kalır. Ancak meşru bir hükümdara itaat farzdır ,zulme karşı "huruç" (ihtilal) ise bir ödevdir. İslam, insan haklarını, Batı'dan çok önce müesseseleştirmiştir.

Bu açıklamalar, teokratik ve meşruti bir saltanatın yaşaması için verilmiş bir reçete idi. Meşrutiyet İslamcıları bu çerçeve dışına çıkamamışlardır. Batı'nın siyasi (anayasa) müesseselerini de İslamcı bir yoruma tabi tutarak, isteksiz ve heyecansız bir şekilde karşılamışlardır. Onları şiddetli bir isyana sevkeden büyük olay sömürgecilik ve Hıristiyanlık maskesini taşıyan Batı'nın hürriyetçilik ve medeniyet taşıyıcılığı iddiası idi. Meşrutiyet İslamcıları, İmparatorluğun siyasi hayatı içinde amme hak ve hürriyetlerinin, İslami esaslara da uygun olduğu için, yerleşmesi lüzumuna işaret etmişlerdir. Fakat demokratik bir cereyanın mensupları sayılamazlar. Varlık sebeplerini halife-padişahlık müessesesinin muhafazasında bulmuşlar ve bu sığ sığ bir iktidarın destekleyicisi olmuşlardır.

Cumhuriyet gelenekçileri

57- Cumhuriyet rejimi içinde İslamcı cereyan taraftarlığını yapanlar, bu konuda da meşrutiyet İslamcılarının görüşlerini, günlük politika dedikoduları içinde tekrarlamaktan

öteye geçememişlerdir. Zaten XX. yüzyılın önemli meseleleri karşısında dikkati çekici bir ilgisizlik göstermişlerdir.

Türk Devriminin davranışı

58- Türk Devrimi, meseleye bambaşka bir açıdan bakmıştır. Batı'nın demokrasi müesseseleri alınırken, Pakistan'da olduğu gibi, kurucu meclis kararlarının bir ulema heyeti kontrolüne tabi olması şeklinde bir yola başvurulmamıştır. Mesele bir dünya medeniyeti platformuna, bir "müshterek medeniyet" alanına girdi. Bunun için de, bir din ve sayetine ve sansürüne ihtiyaç yoktu. Batı'nın siyasi müesseseleriyle islam kaideleri arasında her zaman bir mukayese yapmak mümkündü. Fakat muayyen bir uygunluğun var oluşu da dini bir organın kontrolü demek değildi. Kaldı ki, bu uygunluk olmasa da, müessese, milli devlete faydalı ise alınmıştır. Bir müessesenin alınması için ölçü dini esaslara (şeriata) uygunluğu değil, milli ve çağdaş ihtiyaçlara cevap vermesi olmuştur. Türk Devrimi dini organların müsadesi ile yapılmamıştır. Laik bir görüşün eseridir. Hukuk düzenindeki büyük değişikliklerin ve resepsiyon hareketinin dayanağı bu prensip olmuştur.

3- Laiklik davası

İslam dünyasında

59- Siyasi iktidar karşısında, dini bir iktidarın varlığı, gerekince siyasi iktidarı kontrol edebilmesi, vatandaşın her

iki iktidara tabi olması meselesi İslam reformcularını derinliğine meşgul etmiştir(1). Bilhassa Batı demokrasininin din-devlet ayrımını gerçekleştirmiş, ruhaniliğin vesayetinden siyasi iktidarı kurtarmış olması çağdaş devletin bir başarısı ve şartı sayılınca, İslam'ın ruhban sınıfını tanımamış olmasına rağmen, bu durumu hâlâ gerçekleştirememiş olması, geniş bir tenkit konusu olmuştur. İslamcılar bu noktada üç savunma şekline başvurmuşlardır: Bir kısmı ruhani-cismani birliğini kabul ederek İslami hükümetin Batı sistemine üstün faziletlerini ileri sürmüşlerdir. Bu fikir klasik ve genel kalmıştır. Bir kısım İslamcılar da İslamda laisizmin varlığını ispat etmek istemişlerdir. Diğer bir kısmı da orta yolu aramışlardır. Müslümanlıkta, din-devlet ayrılığının varlığını ileri sürenler arasında Şeyh Abdürrazık başta gelir. Mısırlı din bilginini, halifeliliğin ne dini ne de dünyevi bir devlet başkanlığı olduğunu, "dinin böyle şeylerden müstağni olduğu" tezini savunmuştur. Ortalama tez, hilafet bahsinde görüleceği gibi Raşid Rida'nın eseri olacaktır. İslamda Batı anlamında laikliğin yokluğunu tespit eden İslam bilginleri, buna karşılık bütün genişliğiyle din ve vicdan hürriyetinin varlığını belirtmişlerdir(1).

60- Laiklik İslam dünyasının her gün mesafe kazanan bir unsuru olmuştur. İslam esaslarına dayanan bir Devlet kurulması, daha doğrusu İslam siyaset prensipleriyle bağdaşan bir devlet kurma denemeleri laiklik meselesinin anlamını ve özünü tayin bakımından dikkate değer, 1947'de ku-

(1) Bu konuda N. A. Zikria, P. Rendot: M. Hussein, J. P. Roux'nun Bibliyografya kısmında zikredilen eserlerine bakılabilir: E.S.N.A. Cahiers Nord - Africains No. 69 ve 72'deki yazı ve dokümanlara da bakmalıdır.

rulmuş ve anayasasında "İslami Cumhuriyet" olarak ilan edilen Pakistan bu alanda ilk deneme sayılabilir. 1956 tarihli Pakistan Anayasası dokuz yıllık bir çalışmanın mahsulüdür. Kurucu meclisin kararları bir ulema heyetinin kontrolüne tabi tutulmuştur. "Yeryüzünün bütün hâkimiyeti Tanrı'ya aittir, Pakistan halkının kullanacağı iktidar onun koyduğu sınırlar içinde kullanılır" düsturu ile başlayan, başlangıcında anayasa 25. maddesi ile Kur'an ve sünnete uygun olarak, hayat kaideleri düzenleyeceğini ilan etmişse de, henüz bu meseleyi çözememiştir. Mısır, Suriye ve Tunusta aynı durumdadırlar. (1).

61- İslam kaidelerinin umumi hayatı düzenlemeleri meselesinin güçlüğü Tunus'ta belli olmuştur. Mesele orucun iktisadi kalkınma hamleleri ile bağdaşıp bağdaşmayacağı konusunda ortaya çıkmıştır. Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba milletine hitap ederek şöyle demiştir: Ekonomik kalkınma bir ölüm kalım davasıdır. Bir cihattır. Eğer oruç, insan vücudunu çalışmaz hale getirirse, ondan vazgeçilebilir. Din kalkınmanın, yükselmenin amili olmalıdır. Allah, kuluna en kısa yolu bulmak için beyin vermiştir. "Din adına konuştuklarını iddia eden şeyhler, müftüler ve zeytunâliler bunu anlamalıdır. Ben de din adına konuşabilirim: Bir islam devletinin başkanımı." (2)

(1) Bu arada anayasalarında İslam'ın resmi devlet dini olduğunu kabul eden memleketler şunlardır: Afganistan, Fas, İran, Irak, Libya, Mısır, Pakistan, Suudi Arabistan, Tunus, Ürdün, Yemen.

(2) Tunus Devlet Başkanı'nın radyo söyleviden parçalar için bk. Pierre Randot: Zikredilen Eseri, C. II, s. 150-152.

Meşrutiyet islamcıları

62- Meşrutiyet İslamcıları, İslamın laikliği reddetmiş olmasını bir eksiklik değil, aksine bir fazilet olarak savunmuşlardır. Bu suretle, devlet ahlaklı olacaktır. Nihayet İslam hükümeti de emreden, aynı zamanda sosyal bir kaide-ler bütünüdür. Din, devlet için elzemdir, devletten ayrılmaz. Devlet ilahi emirlerin gerçekleştirilmesi için dünyevi bir vasıtaadır. Şariat kaideleri anayasanın da üstündedir. Kanunlar şeriata uygun olmalıdır. Bu bakımdan bir ilmiye kontrolü gerekir. Meşrutiyetin İslamcıları, teokratik bir devlet kadrosu içinde bir izah safhasından ileri gidememişlerdir. 31 Mart Vakası, dinden ayrıldığı iddia edilen "dört beş herifi naşerif" e karşı, İslamcı cereyanın dejenere edilerek hücumu olmuştur. Bununla beraber, meşrutiyette teokratik bir saltanat kadrosu içinde, laikleşme kapısını açan tek kıpırdanma, şer'i-urfi alanların ayrımını tespit olmuştur. Bu da cevaz müessesesi dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Türkçülük cereyanı tarafından, sosyal bir "usulü fıkıh" kaidesi olarak ileri sürülmüş olan bu tez, normal sonuçlarına kavuşturulabilseydi, halifenin sosyal hayat alanındaki yetkileri gözden geçirilebilecekti. Meşrutiyette, iktidar partisinin de rağbet ettiği bu eğilim uygulanamamıştır.

Cumhuriyet gelenekçileri

63- Cumhuriyet rejimi islamcıları, milli ve bağımsız bir devlet içinde islam dünyasında yavaş yavaş terkedilen "laikliğe hücum" hareketinden kendilerini kurtaramamış-

lardır. İslamcı görüşleri savunan çevre laiklik prensibini dinsizlik anlamında almıştır. Yazı ile, sözle ,isyancı hareketlerle genç cumhuriyet daimi surette bu çevre ile "eski muhalefet" ile savaşmak zorunda kalmıştır. 1920'den itibaren hücumların ardı arası kesilmemiştir: Saltanatın kaldırılması olayını Şükrü Hoca, cumhuriyetin ilanını Ağa Han, halifeliğin kaldırılmasını Meclis'teki gelenekçilerle Askeri Hoca karşılamıştır. Daha sonra Şeyh Sait isyanı çıkmıştır. Terakkiperver Fırkası muhafazakâr bir muhalefet tarafından desteklenmiştir. Şapka reformu yeni isyan hareketleriyle karşılaşmıştır.

64- Bu engeller laiklik prensibinin kökleşmesini, devrimci yürüyüşü durduramamıştır. Anayasa, 1928'de, bu yönde tadil edilmiştir. Laiklik CHP'nin altı okundan birisi olarak programına girmiştir (1931). Karşı hücumlar durmamıştır: Menemen Olayı (1930), Bursa'da Ulucami Olayı (1933), Siirt'te Şeyh Halit Olayı (1935), İskilip Olayı (1936), Ticaniler, Nurcular, Bursa'da yeni bir Ulucami Olayı (1956) reaksiyonlar zincirinin halkaları olmuşlardır. Türk devriminin bu kadar şiddetle hücumu uğramış başka bir unsuru yoktur. Laiklik, devrimi toptan ifadelendiren bir sembol olarak bugün de değerini muhafaza etmektedir. Ve savaş 1962 yılında henüz son bulmamıştır.

Laiklik, Türk devriminin hurafecilerle en şiddetli mücadeleye silahı olduğu için, dinci çevreler en fazla bu prensibe sataşmışlardır.

65- 1945-1950 devresinde: Devrimleri koruyucu davranış, çeşitli taviz ve sapmalara rağmen mevcut olduğu için, laikliğe ancak birkaç noktada hücum edilebilmiştir, şöyle

ki: 1- CHP laikliği "devrim yobazlığıdır" ve bu parti yıkılacaktır; 2- İlahiyat fakülteleri, imam-hatip okulları açılmalı, medrese zihniyeti okullarda yer etmelidir (din eğitimi tenkit). 3- Kur'an dili ile ibadet edilmelidir (Ezanın Türkçe okunmasını tenkit); 4- Kur'an yazısı olan Arap harflerinin yasaklanması kaldırılmalıdır (Dil devrimi, öztürkçecilik uydurma dil yaratmıştır); 5- İslamcılıkla vasıflandırılan dilekler yasama organına intikal etmiştir (TBMM'de hanedan haklarını muhafaza isteği, Kur'anın Arapça okunmasını sağlamak, dine karışan kanunların anayasaya aykırılığı iddiası, Türk devriminin ilmiye sınıfına inanmamasını tenkit). Bu devre içinde dinci çevreler halk kitlelerinin gerçek duygularını ifade ettikleri iddiasına dayanarak partiler üzerinde gelenekçi bir baskı yapmışlardır. Bu devrede, CHP iktidarı karşısında, muhalefeti genişleten, birleştiren bir siyasi kuvvet haline gelmişlerdir. Ve CHP'nin iktidarı kaybetmesinde ciddi bir amil olmuşlardır.

66-1950-1960 devresinde: DP'nin genel seçimleri kazanarak iktidara geçmesi, muhafazakâr çevreye olan borçlarını ödeme vadesinin de başlangıcı olmuştur. Açış merasimi 14 Haziran 1950'de Arapça ezan kanunu ile başlamıştır. İslamcılar DP'ye yeni sıfatını vermişlerdir: "Dinin kurtarıcısı parti". CHP de "dinsiz parti" olarak ilan edilmiştir. Mason ve Siyonistlere karşı olan tutum bilhassa belirtilmiştir. Bu iklim içinde kuvvet bulan DP'ye rakip partiler ve teşekküller kapatılmıştır. İslamcılar yasama alanına bütçe müzakereleri yolu ile müdahale etmişlerdir. Bizzat TBMM içinde. Hükümeti Usulü Fıkıh üzerinde düşünmeye davet eden, Taaddüdü Zevcat'ın kaldırılmasını tenkit e-

den, mecburi din dersleri isteyen, Atatürk'ün sadece devletin siyasi yapısını değiştirdiğini söyleyen mebuslar devlete resmi din teklifine kadar gitmişlerdir. Laiklik prensiplerinden en büyük ayrılış, bu devrede TBMM kürsüsünden gelmiştir.

Türk Devriminin davranışı

67- Türk devriminin kesin tutumunu, bu hareketler karşısında ve iki safhada tayin etmek gerekir. Kuvvetli devre: Bu devrede devrimin gerekli mantığından hareket edilmiştir. şÖyle ki: Milli hâkimiyetin gerçekteşmesini sağlayan en ileri devlet şekli laik cumhuriyettir. Laiklik, dinin iktidarlara alet olması kadar "kahinlerin ve gayri mesullerin" halk efkârına tesir ederek iktidarlara baskı yapmasını önleyecektir. Laiklik, kanun koyucunun yetkisine de bir sınır teşkil eder. TBMM anti laik kanunlar çıkaramaz. Laiklik, Türk devriminin kendini kuvvetle koruyabildiği bir devrede, din-devlet ayrılığı değil, "dinin memleket içlerinde müessir bir âmil olmaması", devlet otoritesine bağlı kalması esasına dayanmıştır. Bu tutum, geriliğe ve irticaya karşı savaşın bir ifadesiydi. Devrim içinde mülteciye hürriyet tanınmamıştır. İrtica hareketleri anayasaya aykırı sayılmıştır.

68- Zayıf devre: Çok partili rejimle, gelenekçi ve dinci fikirlerin siyasi hayatın yüzüne çıkışı, devrim prensiplerini ve müesseselerini muhafazakâr açıdan yeni bir tahlile tabi tutma gibi bir taviz taktiğini doğurmuştur. Dönüm noktası 1945 yılına rastlar. Oy toplama olayı yeni taktiğin te-

mel faktörüdür, ilk adımlar CHP'den gelmiştir. Bu devrimler üzerinde bir "rötuş" politikası olmuştur. (1) DP ise "inkılabın mübrem mantığı"nı kendi politik mantığı ile değiştirmiştir. Bu mantık şöyle bir muhakemeye dayanmıştır: Devrim yok, Devrimler vardır. Devrim parçalanınca, bunlar arasında tutanlar - tutmayanlar diye bir ayırım yapılabilir. Tutmayan atılır, ayıklanır. Tutsun diye tekrar devrimci bir yola gidilmez. O terkedilir ve eski şekle dönülür. Bu ayırımı yapacak ve kararı verecek merci TBMM, son bir tahlil ile Meclise hâkim olan parti çoğunluğu, yani DP Grubu, en ninayet de bu Grup'a hâkim olan liderlerdir. Arapça Ezan kanunu açılan kapıdan ilk giren tavizdir. Fakat bu taktik hükümetlerin ebedi olarak iktidarda kalması için bir tılsım mıydı? Hayır. Netekim 27 Mayıs 1960 hareketinin önemli sebepleri arasında laiklik prensibinin bu tarz istismarı açıkça görülür.

1961 Anayasası laiklik prensibini bütün genişliği ve devrimci anlamı ile üstün bir hukuk kaidesi yapmıştır.

Laiklik milli kurtuluş hareketlerini gerçekleştiren Do-

(1) Başbakan İsmet İnönü, CHP Genel Başkanı sıfatı ile İstanbul il kongresinde yaptığı konuşmada, duruma şöyle bir izah tarzı bulmuştur: "- Devrimlerin başına gelenler, demokratik sistemin bir tabii neticesi olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Hatta demokratik rejime geçmemizle birlikte ilk tavizlerin, oy kaygısı dolayısıyla CHP tarafından verildiği daha insafsız dillerce iddia olunmuş, bizim köy enstitüleri veya toprak reformu meselelerinde çekingen davrandığımız ileri sürülmüştür.

Bir devrim üzerinde, rötuş yapmakla, onu inkâr etmek arasında farka dikkatinizi çekerim. Biri hayatiyetin, diğeri geriye dönüş arzusunun ifadesidir. Devrimleri, toplum içinde en rahat yürüyecek şekle getirmek başka şeydir, onları toplumun hayatından silkip atmak başka şey." (CHP Genel Başkanı İnönü'nün İstanbul İl Kongresi'nde yaptığı konuşma - CHP Araştırma ve Yayın Bürosu, Yayın No: 28, Ankara 1962, s. 5).

gulu kavimler içinde, en geniş ve kuvvetli tatbikatını Türkiye'de bulmuştur.

4 - Hilafet meselesi

İslam dünyasında

69 - İslamın siyaset prensiplerini ve bu prensiplere dayanılarak kurulacak siyasi müesseselerini en geniş yorumlarla açıklamaya gayret eden fikir adamları İslam Birliği'nin sembolü sayılan Halifelik meselesini çözmek ödeviyle karşılaşmışlardır. Hilafet müessesesinin yeni esaslara bağlanması, ıslahı büyük bir kalkınma olayı sayılmıştır.

Reformcular arasında, İslam dünyasında en fazla tepki yaratan fikirler, Râşid Rida tarafından ortaya atılmıştır. Kendisini Şeyh Abdüh'un gerçek devamcısı saymış olan Râşid Rida, Hilafet müessesesinin muhafazasına taraftardır. Kuvvetli bir Türk düşmanıdır. Hilafet ise Türklerin elindedir ve aslını kaybetmiştir. Fakat, kabahat kimde? Hulefâi Râşidin'in yolundan çıkanlarda. Oysa, hilafet XX. Yüzyılın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir müessesedir. Zira, İslam müesseseleri kapitalizm ile marksizm arasında üçüncü ve yeni bir kuvvet haline gelmişlerdir. İslam bu durumu ile Batıyı da doğru yola yöeltebilir.

Râşid Rida'nın 1900'lerde gelişmeye başlayan fikirleri, muhafazakar bir kadroyu parçalayamamıştı. Halifelik atılamazdı. Vazgeçilemez bir müessese idi. İslam dünyasının sembolü ve prestiji idi. 1924'te Hilafetin, Türkiye Cumhuriyeti tarafından ilgası, Râşid Rida'nın prestijini altüst et-

mistir. Halifeliğin tekrar kurulması için Kahire - Mekke (1926), Kudüs (1931), Madras (1936). Cenevre (1945) teşebbüsleri akîm kalmıştır.

Meşrutiyet İslamcıları

70 - Meşrutiyet İslamcıları, teokratik bir saltanatın muhafazasını ve ıslahını, bir taraftan da İttihadı İslam'ın gerçekleştirilmesini istedikleri için, Halifeliği bu iki idealin birleştirici, merkezi ve vazgeçilmez unsuru saymışlardır. Genel yorumlar yanında, özel bir teoriye varamamışlardır. Tabii olarak tam Hilafet (Hilafeti Kâmile) teorisinden hareket etmişlerdir.

Cumhuriyet Gelenekçileri

71 - '920-1924 yılları arasında, TBMM içinde Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasını havsalası almıyan muhafazakar bir grup mevcuttur. Fakat, aynı grup tamamen aksi kanaatte ve içlerinde ilmiye mensupları bulunan başka bir grubun muhalefetiyle karşılaşmıştır. Böylece, Hilafet ve Saltanatın kaldırılması da, kaldırılmaması da îslami yorumların konusu olmuştur.

Türk Devriminin Davranışı

72 - Türk Devrimi'nin en cesaretli ve kesin hareketlerinden birisi Hilafetin ilgası olmuştur. Bir tetkikçinin deyişi ile, Halifelik Türkiye için, kurtulunması gereken bir

dertti. "Bu müesseseyi kaldırırsa prestiji kaybolacak" iddiası da iflas etmiştir. Türk Devrimi "İslamın büyük hadisesi" sayılmış ve Arap milliyetçiliğinin hayal ettiği şeyleri gerçekleştirmiştir.

5 - Ekonomik Mesele

İslam dünyasında

73 - İslam dünyasının ekonomik ve sosyal düşüklüğü hiçbir Reformcunun, hatta reformcu olmayan İslamcı yazarın gözünden kaçmamıştır. İslam, Batı karşısında ekonomik ve teknik bakımlardan "esir"di. Kapitülasyon zincirleriyle bağlıydı. Sömürge ekonomisi içinde idi. Büyük Devletlerin bir pazanı idi. Batılı bilginler, İslam kültürünün sönmesinde de, İslamın ekonomik alandaki iptidai durumunu belirtmişlerdir. Serbest rekabete ve teşebbüse dayanan bir ekonomiyi Şariat yasaklarının nasıl baltaladığı da Batı iktisatçılarının üzerinde durdukları bir konu olmuştur. Şariat kapitalist ekonominin temellerinden biri olan faizi haram sayıyor, bu yasak tasarrufu, yatırımı, bütün sermaye piyasasını yokolmaya mahkûm ediyordu. Sigartaya, bankacılığa karşı cephe alıyordu. Katolikler de aynı engelleri savunmuşlar, Protestanlara nispetle geri kalmışlardı. Fakat zamanında vazgeçmiştiler. İslam hâlâ ısrar ediyordu. Sonra, tevekkül ve kanaat Müslümanlara bir hareketsizlik ve tembellik telkin ediyordu. İslamcılar bu ağır tenkitleri cevap-

(1) Bu alanda, zikredilen eserler yanında şu etüde de bakılmalıdır: Cl. Cahen: Les facteurs économiques et sociaux dans l'ankylose culturelle de l'Islam.

lahdırmak zorunda kalmışlardır. Bir kere İslam tembellik dini olamazdı. Bir Hadis, çalışmayı ibadet kadar kutsal sayıyordu. Bir diğeri, öğrenimi, "Çin'de de olsa git, bul" di-yordu. Bu bakımdan, İslam Batının anladığı şekilde bir ekonomiye yabancı sayılamamalıydı.

74 - İslamın ekonomik alanda yıkıntı içinde bulundu-ğu müşahedesi, bugünün deyimi ile iktisaden geri kalmış, az gelişmiş olduğunun ifadesi anlamına gelmektedir. Gerçekten, XX. yüzyılda bütün İslam dünyası iktisaden (sous développés) gelişmemiş veya az gelişmiş memleketler ka-tegorisine dahildir. Büyük dinlerin bugünkü dünya mese-leleri karşısındaki tutumlarını araştıran bir kollokyumda varılan hüküm dikkate değer: İslam toplumu patriyarkal ya-pısını muhafaza etmiş, bir ziraat ve zanaat medeniyeti saf-hasında kalmıştır. Sinaî (endüstriyel) bir medeniyete geç-mesi çok zor olacak, hiçbir geçit safhası idrak etmeden, bir-denbire teknik bir dünya içine girmiş bulunacaktır. Şeriat esasları ile bu geçişi ve oluşu açıklamaya imkân yoktur. Ma-nevi buhranlar, sarsıntılı bir arayış devresinin olaylarıdır ve İslam dünyasını kemirmektedir. Bir de şu mesele vardır. Ba-tının ideolojik mefhumları Doğuda aynı anlamı ifade edi-yor mu? İslam milletleri geri kalmış bölgelerin güç ve ka-rışık meselelerini çözmek zorundadırlar. Fakat bu mesele-ler İslam iktisatçıları tarafından değil, Batı ve Doğu blok-ları içinde, İslami olmıyan metodlarla ve yabancı Devlet yardımları ile, pek tabii olarak "yabancı kafası" ile çözül-mektedir. Son kanaat odur ki, İslam dünyasında, siyasal mü-esseseler yanında, sosyal müesseseler de değiştirilmek, kal-dırılmak ve yenilerinin kurulması gerekmektedir.

75 - Bir mesele daha islam reformcularını meşgul etmiştir. Batı demokrasisinin siyasi karakterini sosyalleştir-mesi, kapitalist ekonomiden "Sosyal Refah" sistemine gi-dişi islam esaslarına uygun düşer mi, düşmez mi? İslam bil-ginlerinin bu alandaki ciddi çalışmaları az olmuştur. Umu-mi kanaate göre, İslamın müsavatçı zemini, zamanın ihti-yaçlarına uyma kabiliyeti sosyal bir demokrasi ile bağda-şabilecektir. Nitekim Raşid Rida, belirtildiği gibi, İslamm sosyal ileriliğini zekât müessesesinde tecessüm ettirmiş ve bu müesseseyi kapitalizm ile marksizm arasında üçüncü bir kuvvet olarak görmüştür. Mesele komünizm konusunda, Niaz A. Zikria'nın fikirleriyle, daha fazla açıklık kazana-caktır. (Bk. N. 79).

Meşrutiyet İslamcıları

76 - Meşrutiyet İslamcıları, ekonomik mesele üzerinde, kısmî olarak durmuşlardır. Faizle beraber sigortaya bir ku-mar nazar ile bakmışlardır. Şariat tarafından düzenlenmesi gereken bir sosyal hayat içinde bu gibi unsurların yer alma-sı gerektiği sonucuna varmaları zor olmamıştır. Bununla beraber, İkinci Meşrutiyet, iç ve dış buhranların çarpıştığı bir sahne olarak, teokratik hüviyetine rağmen, ekonomik siste-mini, islamcılarının isteklerinden tamamiyle değişik bir yol-da, otarşik bir ekonomi sistemiyle geliştirmiştir.

Cumhuriyet gelenekçileri

77 - Cumhuriyet rejiminde, İslamcı tezleri ancak iç politika olayları içinde görebilen gelenekçiler bu mesele üzerinde durmamışlardır.

Türk Devriminin Davranışı

78 - Türk Devriminin ekonomik meseleyi ele alışı anayasa prensiplerinden başlamıştır. Batı demokrasisinin gerekleri ve çağdaş gelişmeleri içinde, memleketin ihtiyaçlarıyla bağdaşan bir sistem arayışı Türkiye Cumhuriyetini daima meşgul etmiştir. Siyasi partiler programlarında Devletçiliği, çeşitli tarafları ile ele almışlardır. Bu alanda da meseleye din açısından bakılmamıştır.

6 - Komünizm Meselesi

İslam dünyasında

79 - İslam reformcuları, Komünizmin İslam siyaset prensipleriyle asla bağdaşamıyacağını sürekli olarak ileri sürmüşlerdir. Bir kısım İslamcılara göre, komünizm siyasal ve toplumsal bir tehlikedir. Tartışmaya bile lüzum yoktur ve reddedilmelidir. İslamcıların bu kısmı Komünizmin Şeriata aykırılığını ilmî bir tartışmaya tabi tutmamışlardır.

80 - Son yıllarda, mesele derin inceleme konusu olmuştur. Niaz A. Zikria'nın fikirleri ilgi çekicidir. Gerçi Kur'an insanların farklı doğduklarını kabul eder. Fakat, İslam dini bu eşitsizlik karşısında pasif kalmaz. Doğum, çevre, eğitim eşitsizliklerini kaldırmaya, sosyal bir eşitlik kurmaya çalışır. Mesele bu eşitsizliği kaldırmanın metodundadır. Peygamber, zenginlere karşı şiddet kullanmamıştır. Yoksul sınıfı yararına, zengin sınıfı ortadan kaldırmak yoluna gitmemiştir. Sınıf mücadelesine bir ihtilal vasıtası olarak bak-

mamıştır. Aksine sınıflar birbirine yaklaştırmak, birbiriyle bağdaştırmak istemiştir. Zekât'ın kuruluşu bu gaye ile-
dir. Zekât sadaka gibi ihtiyari ve şahsi değildir. Mecburi-
dir, ekonomiktir ve toplumsaldır. Gayesi yoksul ile zengi-
nin hayat seviyelerini ayarlamaktır.

Görüldüğü gibi, İslam esaslarının sosyal demokrasi ile
bağdaşabildiğini ispat hususunda reformcular başlıca **ze-
kât** müessesesine dayanmaktadırlar.

Meşrutiyet İslamcıları

81- Bu devre İslamcılar Komünizm meselesi üzerin-
de fazla durmamışlardır. Zaten Üçüncü Enternasyonal'in
kuruluşu İkinci Meşrutiyet'in bitimine rastlamıştır. Bunun-
la beraber mesele **Şevketi Hoca**'nın kalemiyle ortaya atıl-
mıştır. Hoca'ya göre komünizm Şer'i Şerife mugayirdir.
İslamiyet marksist bir ihtilâli reddeder. Kur'anın gösterdi-
ği yol, Batı için de kurtarıcı olabilir.

Cumhuriyet gelenekçileri

82- Cumhuriyet rejimi boyunca, İslamcı ve gelenekçi
çevreler bu mesele üzerinde de, Meşrutiyetçilerden ileri gi-
dememişlerdir. Din meselesini komünizme karşı en tesirli bir
baraj olarak, tamamen siyasi bir açıdan, nazara almışlardır.

Türk Devrimi'nin davranışı

83- Türk Devriminin 1918 'den bugüne kadar, değişmez

vasfı: Milli, bağımsız, Batı demokrasisine bağlı bir devletin kuruluşu ve yaşatılması olmuştur. Sovyet taktiği, 1918'den itibaren Türk Kurtuluş hareketine karşı da işletilmiştir. Fakat başarı kazanamamıştır. Türklerin istiklâl Savaşı aynı zamanda bir ideoloji istiklâli için de girişilmiş bir hareket olmuştur. Milli devlet bir vasıta değil, bir gayedir (1). Bütün bu kuruluşlarda ve oluşlarda meselelere din açısından bakılmamıştır. Milli devlet laik devlet anlamında alınmıştır.

7- Feminizm Hareketleri (Kadının toplum içindeki yeri)

İslam dünyasında

84- Kadının hürriyete kavuşması, erkeklerle aynı haklara sahip kılınması, islam toplumunun medeni bir seviyeye ulaşması bakımından en önemli ölçü sayılmıştır. Bu bakımdan çağdaş islam dünyasında en önemli değişiklik olmuştur. Batılı tetkikçiler, bu olayı, Batının Doğu üzerinde en büyük tesiri olarak yorumlamaktadırlar.

Feminizm hareketi herşeyden önce, *sakim* bir tezi çürütmüştür. Kadın, erkeğe nazaran daha az haklara sahip olsa bile, bir eşya değildir. Kadın meselesi de, sırf bir cinsî münasebet açısından görülemez. Kaldı ki, kadının sosyal ve siyasal hayattaki rolü asla küçümsenemez.

85- Reformcular, İslamda kadının yerini ve önemini belirtmekle işe başlamışlardır. Kasım Amin'e göre,

(1) Tarık Z. Tunaya: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşu ve siyasi karakteri (1959).

Kur'andaki ayetlerin 19'u kadın meselesiyle ilgilidir. İslam dini, kadını bedeviliğin pençesinden kurtarmıştır. Taaddüdü zevcat, dört kadınla evlenme kaidesi, Islamdan önce bir erkeğin 8 veya 10 kadın alabileceği âdetine karşı konulmuş bir sınırlamadır. Kur'an tek kadınla evlenme meselesini de açıkça telkin etmiştir: "...Yine de hakbilir olmaktan korkuyorsanız, ancak birisi ile evlenin ya da bir köle kadınla yetinin." Örtünme meselesine geline, Kur'an kadını dünyadan ayırmak istememiştir. Zikria'ya göre, "Kur'an bir maske olarak peçeyi kabul etmez." Bu ve benzeri fikirlerdir ki, İslam dünyasında feminizm hareketlerini desteklemişlerdir. En çetin gelişme Mısır'da olmuştur.

86- Yalnız gelenekçi çevrelerin, Arap memleketlerinde, hayli kuvvetli olduklarını hatırlamak gerekir. Muhafazakârlar, Batı âdetlerinin benimsenmesi karşısında asırlık iddialarını tekrarlar. Kadınlar açık saçık gezmekte, plajlarda uzanmakta, barlara gitmekte, zina, boşanma, fuhş artmaktadır.

87- Bu görüş, şeriati temsil ettiği ve büyük kitlelerin dini duygularını okşadığı için, müspet gelişmeleri durduracak kadar kuvvetlidir ve bilhassa Mısır'da Camiülezher Uleması tarafından hukukileştirilmiştir. Bir Şer'i Mahkeme, Mısırlı bir kadının mayosu ile plaja uzanmasını boşanma sebebi saymıştır. El Ezher Fetvası XX. Yüzyılda, kadın heykel ve resimlerinin yapılmasını ve çoğaltılmasını yasak saymıştır. 1935 yılında, bir İlahiyat Fakültesi profesörü, kadının evleneceği erkeği serbestçe seçebileceğini, seçme ve seçilme ehliyetine sahip olabileceğini talebelerine anlattığı için, Haysiyet Divanınca vazifesinden atılmış, Devlet

Şûrası ise bu karan iptal ederek hocayı kürsüsüne iade etmiştir.

88- Bütün bu hareketler, sadece garip kalmakta ve sosyal ve medeni oluş, sonunda muzaffer çıkmaktır. Netekim, 1956 tarihli seçim kanunu ile Mısır'da, ihtiyari olmakla beraber, kadınlara oy hakkı tanınmıştır. Kadınların haklarını savunan iki parti kurulmuştur. Diğer Arap memleketlerindeki gelişmeler, daha süratli olmuştur. Mesela, çok kadınla evlilik Irak'ta ve Tunus'ta şartlı olarak menedilmiştir.

Meşrutiyet İslamcıları

89- Meşrutiyet İslamcıları, feminizm hareketinin da-ima karşısında ve aleyhinde yer almışlardır. Örtünmeyi, çok kadınla evliliği savunmuşlardır. Güzel sanatlar alanına bu yönden kanşmışlar, umumi hayatta kadınları çarşı pazarına gitmekten menedecek beyannameler yayınlamışlar, İstanbul Merkez Kumandanlığı üzerinde tesir etmişlerdir.

Cumhuriyet Gelenekçileri

90- Laik bir Cumhuriyet rejimi içinde gelenekçiler kadının meselesini Meşrutiyet islamcılarının da geriye götürmüşlerdir. 1925 yılında çizilmiş olan Müslüman Türk kadını tablosu cidden hazindir. Tarlada çalışan kadının, fabrikada çalışmasının şeriata niçin aykırı olduğu henüz cevaplandırılmamış bir sorudur. Kadının insan hüviyetinden çıkarılıp sadece şehvet telkin eden bir eşya olarak nazara alınması bizatihi şeriatın kendisine aykırıdır. Daha sonra-

lan laik cumhuriyet karşısındaki Nakşibendi, Ticani ve Nurcu direnişlerin yorumları bu durumun canlı delilleridir. Çarşaf ve peçeyi kadın için birkal'a, kısa eteklilerin bacaklarını cehennem odunları olarak tarifler, laik Türkiye'de, 1962 yılında bile yapılabilmektedirler.

Türk Devriminin Davranışı

91- Türk Devrimi feminist hareketi büyük bir cesaretle desteklemiştir. Kadının, toplumdaki yeri, Batı demokrasileri ile, kıyaslanacak bir şekilde sağlanmıştır. Kadınlara seçme ve seçilme haklarının tanınması 1934 tarihinde yapılan bir anayasa tadili ile, birçok Batı demokrasilerinden evvel, mümkün olmuştur. Kadın, toplum içindeki gerçek yerini ve değerini bilhassa hukuk düzeninde yapılan İslâhat yolu ile elde etmiştir. Taaddüdü zevcatın yasaklanması, hukuki eşitliğe sahip olması laik bir hukuk düzeni ile sağlanmıştır. Batılı bir cetkikçinin deyimi ile, kadının hürriyete kavuşturulması İslam dünyasının en büyük ihtilâli olmuştur. "Türkiye olmasaydı, bu değişme bu kadar genişlik kazanııyacaktı."

8- Son Görünüşler

92- İslamcılık cereyanı, Meşrutiyetin siyasi hayatı içinde, teokratik bir monarşinin (dini-sultani bir imparatorluğun) sosyal ve siyasal yapısını koruma, kurtarma ve "diriltme" kaygısı ile, çağdaş meseleleri karşılama baskısı arasında doğmuştur. Meşrutiyet İslamcılan, fikirlerini inf irat-

çılıktan ve şahsiliikten kurtarıp, mümkün mertebe bir sistem içinde toplayabilmişlerdir. Tek kurtuluşu islamcı bir dâirilişte aramışlardır. Bazdan, zayıf bir kol halinde, islamcı bir rasyonalizm cereyanına katılmışlardır. Geride kalan büyük kısım şeriat prensiplerini yeni bir yoruma tabi tutmak taraftarı olmamışlardır. Bunlar reformcu olduklarını iddia edip, reform istememek gibi bir durumdadırlar. Fakat, fikirleriyle ve yazılarıyla Meşrutiyet islamcıları büyük bir cehd sarfetmiş olmakla beraber, Arap ve Hint-Pakistan kollarındaki orijinallikten yoksun kalmışlardır.

93- Cumhuriyet rejimi içinde, Meşrutiyet İslamcılarının mirasçısı olduklarını iddia eden çevrenin özelliklerine gelince, bir kere insicamlı bir fikri bütünlük göstermemişlerdir. İlmi ve kültürel hüviyetleri gayet zayıf kalmıştır. Bu bakımdan cumhuriyet rejimi içinde, meşrutiyette olduğu gibi, bir İslamcılık cereyanından bahsedilemez. Daha ziyade, laiklik prensibini yetersiz bulan, bu prensibe hücum eden ve olaylara din açısından bakmaya çalışanlar grubu ya da çevresinden bahsetmek yerinde olacaktır.

94- Bu çevre hangi dünya görüşüne sahiptir? Nasıl bir devlet ister? Daha doğrusu fikirleri ve davranışları nasıl bir devlet şekline tekabül eder? Önce, şu olayı belirtmek gerekir ki, bu çevre devrimci hükümetler zamanında sustuğu için, tezlerine fazla açıklık verememiştir. Fakat, her hal ve kârda, Türk devrimine gerçek açısından, laik bir gözle bakmamıştır. Türk devriminin özünü, Atatürkçülüğün tarifini kendi görüşlerine göre tayin etmiş ve vermiştir. 1920-1923 döneminde Hilafetçi ve saltanatçı kalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da, teokratik müesseseleri yıkan, laik ham-

lelerden intikam alma yoluna gitmiştir. Açıkça saltanatı isteyememiş, fakat böyle bir sistem içinde daha rahat konuşabileceğini anlatmıştır.

95- Dinci çevre, devrimleri parçalara ayırma fikrinde olan, oy toplamak (iktidarda kalmak) için gelenekçi, tavizci olabilen hükümetlerin yanında yer almıştır. Halkı bu vasıftaki hükümetlerin politikalarını desteklemeye, buna tahammül etmeye davet etmiştir. Parti kongrelerinden, minberlere ve Meclis kürsüsüne kadar bu davranışı delillendirecek olaylar bol bol gösterilmiştir. Bu çevre mensupları, devrimci safralar atılan bir politik iklim içinde, devrim aleyhtarı bir yönde hayli hareketli olmuşlardır. Bu bakımdan, gayet geniş ve canlı bir şekilde iç politikaya karışmışlar, "din adına" hareket ettikleri iddiasını her zaman tekrarlamışlardır. İktisaden geri kalmış, yüzyıllarca ihmale uğratılmış bir memleketin devrimci yürüyüşünü durdurmak hususunda ellerinden geleni yapmışlardır. Bu çevre kolaylıkla bir siyasi kuvvet haline gelmiştir. Hükümetlerin tavizci tutumlarını halka, halkın da isteklerini hükümetlere duyurmak ödevini üzerine aldığını her zaman ileri sürmüştür.

96- Türkiye Cumhuriyeti gibi, laikliği etik ve ideolojik temel edinmiş devlet içinde, dinci çevrenin kaydettiği bu gelişme yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı bir eğilim göstermiştir. Çevrenin siyasi hayat içinde izlediği yol, bir nakilcilik ve dedikodu edebiyatı, ciddi ve samimi din incelemeleri yapmasına vakit bırakmamıştır. İleri sürdüğü fikirler bakıldığında zaman, bu çevre mensuplarının, Türkiye'nin hangi meselesini çözmeye gayret ettikleri merakla sorulabilir. Hangi iktisadi, siyasi ve sosyal meseleye, çağın ve

memleketin ihtiyaçlarına göre, dokunmuşlardır? Bu soruya tatminkâr cevap bulunamayacaktır.

97- Laikliğin bu çevre tarafından bu derece hırpalanmasına karşılık, akla bir soru gelmektedir: Demokrasi, sorumsuz kişilerin halk vicdan üzerinde hurafeci bir baskı yapması, dini duyguları, siyasi bakımdan istismarı mı demektir? Böyle bir hareket tarzı karşısında, hangi bilgi, hangi ehliyetle "**din adına**" hareket ettikleri bilinmeyen çevreler, karşısına, "**devrim adına**" hareket eden bir çevrenin çıkması en tabii ve tarihi bir olay olarak kabul edilmelidir.

98- Bu çevrenin ileri sürdüğü fikirlerle bir devleti idare etmeye imkân yoktur. Fakat Türk devriminin dayandığı prensiplerle bağımsız, milli bir devlet kurulabilmiş ve bütün milli kurtuluş hareketlerine örnek olmuştur. Devrimciler, oddan ateşten geçmiş tezleri ve hareketleriyle, bu sıfatla, gerici çevrelerle savaşmak hakkına sahiptirler.

99- Din adına harekete geçtiğini iddia eden çevrenin fonksiyonu üzerinde de durmak gerekir. Memleketimizin siyasi tarihi göstermiştir ki, din duyguları istismar edilmeye müsait bir kitle bugün de vardır. Bu kitle hayli geniştir. Kendilerini dinci tanıtan kişiler, teşeküller ve çevrelerle bu kitle arasındaki ilgi kurma mekanizması görünüşte pek basit değildir. Evvela, halka muayyen meseleleri "din adına" benimsetmek; sonra da, bunların kitle tarafından **istetilme** ameliyesine girişmek. Böylece, kitleye **istetilen şey**, din korkusu altında bir azınlığın fikirleri ve yorumlarıdır. "Millet bunu istiyor" iddiası aslında manevi bir zorlamaya dayanır.

100- Türkiye'nin gerçek medeniyet savaşı, **devrimci**

ekip ile halk arasında cereyan etmemiştir ve etmemektedir. Savaş, **devrimci ekip ile dincilik iddiasında bulunan ekip** arasında yapılmıştır, ve yapılmaktadır. Dincilik, gelenekçilik iddiasında bulunanlar sadece İslamcı değildirler. Bu halita içinde her çeşidi ile laik cumhuriyete ve Türk devrimine düşman olanlar da vardır.

101 - Aynı halita içinde samimi din adamlarının bulunduğu da hatırlanmalıdır. Yapılacak iş basittir. İslam gibi devrimci ve yüksek bir dini, hâlâ Ortaçağ kafası ile yorumlayarak, devrimi yıkmak yoluna sapan kişiler ve çevreler yerine, halk efkârının yapılışına faal olarak katılacak, aydın kafalı, çağın meselelerini anlar din adamları yetiştirmesine imkân vermek. Türkiye'inn sosyal kalkınmasında bu tip insanın rolü büyük olacaktır.

102- Laiklik, bütün hücumlara rağmen, yıkılmayan temel bir devrim prensibidir. Bugünkü hüviyeti ile laikliği, din ve vicdan hürriyetine tecavüz sayanlar, halkın vicdanı üzerinde manevi bir vesayet kurmak iddiasındadırlar. Gerçek hata buradadır. Devrim prensipleri Türkiye'nin kuruluş ve kurtuluş yollarıdır. Bağımsız ve milli bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti cehaletle, gerilikle, hurafecilikle savasarak kurulmuştur. İstiklâl Savaşı'nın bir anlamı da budur. Savaş bitmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abadan, Yavuz (ve Bahri Savcı): Türkiye'de Anayasa gelişmelerine bir bakış (An kara 1959)
- Abdülaziz Çaviş: İslam ve medeniyet (Sebilürreşad 1334-1918, No: 367,369, 370, 371).
- İslamın hastalıkları ve çareleri (Sebilürreşad 1334-1918 No: 365, 366)
- Anglikan Kilisesi'ne cevap (istanbul 1340-1342) (Mehmet Ali tercümesi).
- Abdülhak Bağdadi: İslamiyetin Avrupa'ya son sözü (Şeyh Muhsini Fâni tarafın dan 'Felaha Doğru" başlıklı eser- de Türkçe'ye nakledil mistir) (İstanbul 1328-1912)
- Abdülhamid H'nin hal' Fetvası (bk. Ali Cevat Beyin fezlekesi s. 148).
- Abdülhamid Elberzenci (Hacı): Dini, vatani, askeri risalei irşadiye (1331)
- Abdülvehap (Bolu mebusu): Ademi itaat meselesi (Tesisat, 1327, No: 121)
- Abdürrazık (Şeyh): İslamiyet ve Hükümet (Ömer, Rı za tercümesi, istanbul 1927).
- Abdürreşid ibrahim: Kapitülasyon (Sıratı Müstakim 1327, - No: 121)
- Abidullah (Aydın Mebusu) Islâhı Medârisi kadim (İs tanbul 1328-1331).
- Ahmet Agayef (Ağaoğlu): Taassubu cahilane kimde dir? (Sebilürreşad 1328, No: 15-197).
- İslam aleminde görülen inhitatın sebepleri (İslam mec. 1330, No:2)
- (Bk. Ağaoğlu)
- Ahmed Hamdi Akseki, Aksekili): İslamiyet ve terakki (Selamet, 1948, No: 38)
- Dünya emniyetini İslam kanunlarına inandığı gün bulmuş olacaktır (Sebilürreşad 1948, No: 17)

- Mev'ize (Filibe Muradiye Camii Şerifinde) (Sebilürreşad 1328-1912, No: 23-205)
- Ulemayı İslamiyeye bir sual ve Abdullah Güvilyam Efendinin cevabı (İstanbul 1332-1916)
- A.N: İstikbali nasıl kurtaracağız? (Sıratı Müstakim 1327, No: 169)
- A. Hilmi: İttihadı Muhammedi Cemiyeti Celilesine (Volkan 1324, No: 82)
- Ağa Han'ın mektubu (Tevhidi Efkâr, İkdâm, Tanin ve Trabzon'da İstikbal gazetesinde yayımlanmıştır. 6 Ocak 1923)
- Ağaoğlu Ahmet (Agayef): Tanin ve Derviş Vahdet-i Sâni (Hâkimiyeti Milliye, 11 Teşrinisânî 1923)
- Akli selimin galebesi (Hâkimiyeti Milliye, 30 Teşrini evvel 1923)
- Müfsitler hadlerini bilmelidirler. (Hâkimiyeti Milliye 4 teşrinisani 1923)
- Hüseyin Cahit Beye Cevabım (Hâkimiyeti Milliye, 6 kânunuevvel 1923)
- Ahmed Naim (Babanzade): Tefsiri Şerif (Sebiürreşad 1328, No: 25-205)
- Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328, No: 30-212).
- Ahlâkı İslamiye Esasları (İstanbul 1340-1343)
- İslamda davayı kavmiyet (Darülhilafe 1332)
- Bizde din ve devlet (Sebilürreşad 1334, C. XV 293-294)
- A. Rasim: 31 Mart hakkında (Alemdar 1919, No: 167-1477)
- Ahmet Rasim: Akşamın itirazına cevap (Alemdar 1919, No:169-1479)
- Ahmet Rasim Avni (Hoca): Kitabüttenvir (İstanbul 1334)
- 31 Mart hadisesi bir hareketi irticaiye değildir (Alemdar 1919, No: 167-1477)
- Ahmet Refik: İnkılabı Azim (İstanbul 1324)
- Ahmet Saip: Tarihi Meşrutiyet (1329)
- Ali Cevat Bey'in fezlekesi- İkinci Meşrutiyetin ilanı ve 31

- Mart Hadiessi (Yayını hazırlayan Faik Reşat Unat, Ankara 1960)
- Aksay, Fikri: (Türkçe Kur'an Okunamaz- broşüründe ki yazısı- İstanbul 1958).
- Ali Haydar Emin: Delâli meşveret (Sıratı müstaikm 1324, No: 2)
- Anayasa hazırlamak üzere kurulan komisyonun 28 Mayıs Beyannamesi (Ankara 1960)
- Arab ve Türk (Mizan 1324, No: 69, s. 292)
- Asil Türk Milletinin evelatlarına halisane tavsiyemiz (Sebilürreşad 1952, No: 124)
- Atatürk, Gazi M. Kemal: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Ankara 1945)
- A. Süleyman: Mev'ize (Sebilürreşad 1328, No: 23-205)
- Azmzade Refik: İttihadı İslam ve Avrupa (Halil tercümesi) (Kostantiniyye 1327)
- Atilhan Cevat Rifat: Tarih Önünde ve İlim İşığında 31 Mart Faciası (İstanbul 1956)
- Din Davamız (Sebilürreşad 1948, No: 10)
 - Sömürgeci Garb (Hür Adam 1958, No: 290)
 - Karşı taraf (Hür Adam, No: 357)
- Ayas, Nevzat: Mehmed Âkif, zihniyeti ve düşünce hayatı (Bk. Eşref Edib: Mehmed Âkif adlı eserinde)
- Aydınlı, Ahmet: (Türkçe Kur'an Okunamaz- broşüründe ki yazısı- İstanbul 1950)
- Aytemiz, Sabri: Batı dünyası ve Türkiye (Hür Adam No: 313, 1960)
- Babanzade, İsmail Hakkı: Cehennemi bir gün (Yeni Gazete, 17, 18 Nisan 1325- 1909)
- Başgil, Ali Fuad: Din ve laiklik (İstanbul 1955)
- Türkiye siyasi rejimi ve anayasa prensipleri (İstanbul 1957)
 - Memleket tefekkür hayatına indirilen ağır darbe (Sebilürreşad 1948, No: 15)
 - Uydurma dil faciası (Sebilürreşad 1948, No: 12)

- Maneviyata muhtacız (Sebilürreşad 1952, 124)
- (Türkçe Kur'an okunamaz- broşüründeki yazısı- İstanbul 1958)
- Din hürriyeti ve laiklik prensibi yeni Anayasada nasıl ifade edilmeli? (Yeni Sabah, 28 Temmuz 1960)
- Din hürriyeti ve laiklik prensibi üzerinden Anayasaya girmesini uygun gördüğümüz, hükümleri (Yeni Sabah 31 Temmuz 1960)
- ilmin ışığında günün meseleleri (İstanbul 1960)
- Baydan Kubilây (İstanbul 1930)
- Baydar, Mustafa: 31 Mart vakası (İstanbul 1955)
- Bediüzzaman Saidi Kürdi (Saidi Nursi)nin fihristei makasıdı ve efkârının programıdır (Volkan 1324-1908, No: 83, 84)
- Gençlik rehberi (24 lem'a) (İstanbul 1951)
- İki mektebi musibetin şahadetnamesi veyahut Divanı Harbi Örfi (Samsun 1957 baskısı)
- Hutbei Şâmiye (Antalya 1957)
- Mesnevii Nuriye İstanbul 1958)
- Hanımlar rehberi (24 lem'a) (İstanbul 1958)
- Münazarat (Tarihsiz)
- Risalei Nur Sönmez (İstanbul 1961)
- Hutuvatı sitte ve tülûat (İstanbul, Taş basması, tarih siz)
- Mektubat (Ankara 1958)
- Bedi Nuri: Hakkı İntihap (İstanbul 1330-1914)
- Beyannameler (Volkan ve İttihadi Muhammedi'ye ait 13, 28 şubat 1324-1909, 7, 18 Mart 1325-1909 tarihli)
- 1332 İttihad ve Terakki Kongresi (İstanbul 1332)
- Bouzquet, G.H: L'Islam Maghrébin (Alger 1954)
- Berreby, J.J.: Le Golfe Persique (Paris 1958)
- Bennabi, Malek: Vocation de, L'Islam (Paris 1954) Boyacıyan, Mihran K.: Ahid namei Mübareke (İstanbul 1342)
- Bilmen, Ömer Nasuhi: (Türkçe Kur'an Okunamaz- adlı broşüründeki yazısı- İstanbul 1958)

- Cahen, CL: Les Facteurs Economiques et Sociaux dans l'aneolyse Culturelle De L'Islam (Classicisme et Déc-lin Culturelle dans l'his toire de l'Islam- Paris, 1957)
- Celal Nuri (İleri): 31 Mart (Edebiyatı Umumiye Mecmu-ası, c. 3, No: 62-63)
- Taç Giyen Millet (İstanbul 1339)
- Cemaati İslamiye İhzar Cemiyeti (Vahdet, 17 Mart 1921)
- Cemiyeti Müderrisin Nizamnamei Esasisi (İstanbul, 1334)
- Cemiyeti Sûfiye Nizamnamesi: (İstanbul, 1329)
- Cihadı Ekber ile ilgili Fetva ve Beyanname (İslam Mec mu-ası 1330-1914, c. I)
- Crozat, Charles: Amme Hukuk Dersleri (c. I, İstanbul 1946)
- Cumhuriyetin ismi, şekli ve kuvveti (Hâkimiyeti Milliye, başyazı, 15 Kânunuevvel 1923)
- Çantay, Hasan Basri: (Türkçe Kur'an Okunamaz- broşü-ründeki yazısı- İstanbul 1958)
- Din öğretimi ve din müesseseleri hakkında (Selâmet 1948, No: 41.)
- Danışmend, İsmail Hami: 31 Mart vakası (İstanbul 1961)
- (Türkçe Kur'an Okunamaz- broşüründeki yazısı- İstan-bul 1958)
- Demirağ, Nuri: 1. İnönü'ye açık mektup (İstanbul 1949)
- Demokrasinin feyizleri (Sebilürreşad 1950, No: 87)
- Dergizüni Zade Hasan Rıza (İbni Muhammed): Şer'i si ya-si ve şerhi Kanunu Esasi (Darülhilafetialiyye 1326-1910)
- Devrim Yobazları (Hür Adam, 1958, No: 30)
- Din ve Devlet (Mizan 1324-1908, No: 65)
- Doğan, Mustafa: Adnan Menderes'in konuşmaları (İstan-bul 1957)
- Doğrul (Bk. Ömer Rıza).
- Duran Lütfi: Türk İdare mevzuatı (İstanbul 1954)
- Anayasa Ön Tasarısı hakkındaki muhalefet raporu (An-kara 1961)

- Ebul'ula (Mardini Zade, Mardin): Surei Şura (Sıratı Müstakim 1324-1908, No: 1)
- Muhtelit Mahkemeler (Sıratı Müstakim 1324-1908 No: 11)
 - Adli İstiklâl (Sıratı Müstakim 1327-1911, No: 157)
- Ebülziyazade (Velid): Efendiler isticâl ediyorsunuz (Tevhidi Efkâr 30 Teşriniev vel 1923)
- Efendiler devletin adını taktınız, işlerini düzeltebilecek misiniz (Tevhidi Efkâr 31 Teşrinievvel 1923)
 - Bizi korkutan kırmızı cumhuriyet paçavrası mıdır? (1 Teşrinisani 1923)
 - Hilafet meselesi (Tevhidi Efkâr 13 Teşri nisani 1923)
- Ankara kendini düzeltmelidir. Tevhidi Efkâr 13 teşrinisani 1923
- Efgani (Bk. Ubeydullah)
- El İslam Cemiyetine mahsus nizamname (İstanbul 1324-1908)
- Elöve, Mustafa E.: 31 Mart Vakası (Vatan 13 Nisan 1955)
- Enver Rıdvan (Sadık Vıcdani): Hitabiyat (Bursa 1336-1920)
- Eşref Edib (Edip): Mehmed Âkif- Hayatı, eserleri ve 70 muharririn yazıları (İstanbul)
- Risalei Nur (İstanbul 1952-1371)
 - Din mektepleri Diyanet İşleri Riyasetine bağlanmalıdır (Sebilürreşad 1948, No:2)
 - Onlar için hidayet yolları kapalıdır (Sebilürreşad 1948, No: 3)
 - Davamız İslamın izzet ve şerefi davasıdır (Sebilürre şad, 1948, No: 5)
 - İnkılap ve Din (Sebilürreşad 1948, No: 15)
 - Garblılaşıma hareketinde hristiyanlaşma da var mıdır? (Sebilürreşad 1948 No: 10)
 - Tanzimat Hareketi (Sebilürreşad 1948, No: 106,124,140, 203)

- Günaltay'ın Başbakanlığı ve akisleri (Sebilürreşad 1949, No: 5)
- Millete malolmuş inkılâplar (Sebilürreşad 1950, No: 80)- 1950)
- Faruki Ömer: Hürriyeti gasbetmek nasıl olur? (Volkan 1324-1908, No: 21)
- Meclisi Mebusan Riyaseti Aliyyesine (Volkan, 1324-1908 No: 26)
- Bugün nasıl mesaiye muhtacız? (Volkan 1324-1908)
- Fernau, F.W.: Le réveil du monde musulman (Paris 1953)
- Feridun, Server: Anayasalar ve Siyasal Belgeler (İs tanbul 1962)
- Frye, N.: İslam and the West (Mouton 1957)
- Fuad şkr (Dilbilen): Halk saltanatı (istanbul 1338-1922)
- Gazi M.Kemal: (Bkb Aatrk)
- Girgin, Galip: Peyami Safaya mektup (Hr Adam 1958, No: 322)
- Giritli, ismet: 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete (İstan bul 1961)
- Gibb, H.A.R.: Les tendances modernes de l'islam (Bernard Vernier tercümesi) (Paris 1949)
- Giraud, Rene: LA vie politique en Turquie après le 27 Mai 1960 (Crient, 1962, No: 21)
- Glasenapp (H.de): Les cinq grandes religions du monde (Paris 1954)
- Gkmenle mlakat (Selâmet 1948, No: 43)
- Günaltay (Bk. M. şemseddin)
- Gzelyazıcı, şeref: (Türkçe Kur'an Okunamaz- broşu rn-deki yazısı- İstanbul 1958)
- Hacamatı Ahrarane (Volkan 1324-1908, No: 48)
- Hafız şevket Fevzi (Volettrinli): Meclisi Meb'usan ve Dahiliye Nazırının enzarı dıkkatins (Volkan 1324- 1908, No: 81)
- Hakikat gizlenemez (Serbesti 1324-1908,2 Nisan)
- Hâlâ da usanmadılar mı (Hâkimiyeti Milliye, 31 teş rini-sani1922)

Halim Sabit (Kazanlı): islamiyet, fikri dini medeniyet
(Sıratı Müstakim 1324-1908 No: 2)
- içtimaî Usulü Fıkh (islam Mecmuası, 1330-1914, No: 5)
- Mehmed Âkif, milliyetçilik ve milliyetçiliği (Bk. Eşref
Edib Mehmed Âkifadlı eserde)
Halil Hulki (Hoca) (ve Hoca Ilyas Sami, Rasih): Hâki mi-
yeti milliye ve Hilâfeti Islamiye (Ankara 1341-1924)
Hamdullah, Suphi (Tannöver): Hüseyin Cahit Beye ve di-
ğerlerine cevabım (Hâki miyeti Millie, 4 Kânunuevvel
1923)
Hasan Fehmi: Cihad hakkında kürsü Islamadan bir hitap
(istanbul 1334-1918)
Heyeti Müttetikai Osmaniye Beyannamesi (Osmanlı
1325-1908)
Heykelin men'i sebepleri hakkında Darülhikmeti Is lami-
yenin cevabı (Ceridei ilmiye 1341-1924)
Hüseyin Cahit (Yalçın): Yaşasın Cumhuriyet (Tanin, 31
Teşrinievvel 1339-1923)
Hüseyin Kaydavi (Şeyh Müşr): Nutuk (Müslüman Protes-
tosu Cemiyeti Merke ziyetçi Islamiye Neşriyatı- Lond-
ra 1919, No: 13)
- Türkiye, islam Imparatorluğu'nun istikbâli (Londra 1919)
- Islama çekilen kılıç yahut alemdârânı İslamı müdafaa
(Londra 1919)
Huillier (Fernand L'): Le Moyen Crient Contempo rain
(Paris 1959)
Hulusi (Nafia Nâzın Esbakı): Itikâdât ve itiyadâtı İsla mi-
ye(Dersaadet 1329-1913)
Hussein (Mahmoud): L'İslam dans la société moderne
(Les grandes religions face au monde d'aujourd'hui
ad h eserde, Paris 1961)
İbnilfani Zeynelâbidin) Müslümanlık (Kostanniyeye 1328)
İbnilhatip Cemaleddin: Arabın nazariyeleri Şükrü Ganem
ve Tanin (Dersaa det 1326-1910)
İbni Hazım Ferid: Uhuvveti Islamiye ve milliye (istanbul
1326)

- ibrahim Edhem: Evamir meselesi (Tesisat 1327-1911, No: 20)
- I.R (Kocaemir Zade): Ümmeti islam teşkilâtı esasen nasıldır, bugün nasıl olmalı dır? (İstanbul 1322-1196)
- İlahi kurtuluşun lûtfuna hürmeten (Hür Adam 1959, No: 248)
- İlyas Sami (Hoca) (Bk. Halil Hulki)
- İncil dilini millete maleden İnkılap mı? (Sebilürreşad 1950, No: 38)
- İnönü, İsmet: CHP, İl Kongresinde yaptığı konuşma (CHP Araştırma ve Yayın Bürosu, Yayın No: 28, Ankara 1962)
- İslam ve adalet (Saday Hak 1324-1908)
- İsmail Hakkı (Bk. Babanzade)
- İsmail Hakkı (Bereketzade): Sürei Maide, 7 ayet (Sıratı Müstakim 1324 No: 18)
- İslam ve usulü meşveret (Sıratı Müstakim 1324 No: 5)
 - Surei Al-i İmran, 104. Ayet (Sıratı Müstakim 1324 No: 12)
- İsmail Hakkı Hoca (izmirli, Hafız): Ayasofya mev'izesi (Alemdar 1920 No: 458-2758)
- Ayasofya mev'izesi (Alemdar 1920 No: 465-2765)
 - Ayasofya mev'izesi (Alemdar 1920 No: 486-2786)
 - Mev'ize (Alemdar 1920 No: 494-2794)
- İsmail Hakkı (Manastırlı): Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 No: 48, 5)
- Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 No: 7, 14)
 - Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 No: 16, 18)
- İsmail Hakkı (Manastırlı): Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 No: 20, 36)
- İslamiyetin bahşettiği hürriyeti amme (Sıratı Müstakim 1324 No: 20, 36)
 - İslamiyetin bahşettiği hürriyeti amme (Sıratı Müstakim 1324 No: 23,24,25,26, 27)
 - Kuvvei teşriye tabirine dair (Sıratı Müstakim 1324 'No: 25)

- Usulü meşrutiyete karşı husemayı milletin itirazatı na müdafaai muhikka (Sıra tı Müstakim 1324 No: 14, 15, 16, 17, .18,20,22)
- Ahkâmı İslamiye ve İctihad (Sıratı Müstakim 1324 No: 29)
- î. Şehabeddin: İslamiyet (Volkan 1324 No: 25 baş makale)
- İsmail Sıdkı: Hayye alelintibah (Darülhilafe 1329)
- Ittihad ve Terakki Cemiyeti (Volkan 1325 No: 81)
- İ Ittihad (Volkan 1324 No: 49, 50)
- İskilipli Atıf Hoca nasıl idam edildi (İstanbul 1952)
- İnkılabı sahih ve teşekkürat (Mizan, 1 Nisan 1325-1909)
- İnkılabın mübrem mantığı (Hâkimiyeti Milliye 27 Şu bat 1924)
- İstanbul Muhafızlığının Beyannamesi (İkdam 1328-1912, 10 Ocak)
- İstiklal Mahkemelerinin faaliyeti (Hâkimiyeti Milli ye, 4 Ocak 1962)
- İttihadı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi (Volkan 1325-1909, No: 75)
- Kanunu Esasi ve Şeriati İslamiye (Nizan 1324-1908, No: 18)
- Karal (Enver Ziya): 27 Mayıs inkılabının sebepleri ve oluşu (İstanbul 1960)
- Kızıl tehlike Hazreti Muhammedin bayrağı altında değil, Saraçoğlu'nun bayrağı altındadır (Sebilürreşad 1948, No: 3)
- Komünistlikle mücadele (Selamet 1948, No: 34)
- Kolcalı Abdülaziz: Kur'anıkerim ve Kanunu Esasi (Der-saadet1326-1910:
- Köprü cinayeti ve efkârı umumiye (Siperi Saika 1325-1909, No: 45)
- Kösemenoğlu (Kösemen), Yusuf Ziya: Laikliğin yan hş tatbikatından doğan manevi ve ahlaki buhran ce miyet-te ahlaksızlık doğurur (Sebilürreşad 1948, No: 6)

- Laik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Sebilürreşad 1948, No: 18)
- Millet hakikati ahlak hakikati (Sebilürreşad 1948, No: 5)
- Kübalı (Hüseyin Nail): Devlet Ana Hukuku (İstanbul 1950)
- Kunt, Necip: Çarşaf meselesi (Hür Adam 1958, No: 322)
- Kur'an (Ahmet Bedevi): inkılap Tarihimiz ve Jön Türkler (İstanbul 1949)
- Osmanlı Tarihinde inkılap Hareketleri ve Milli Mücadele (İstanbul 1956)
- Hükümdarlık karşısında milliyet ve mesuliyet ve tefrik kuvva mesaili (İstanbul 1338-1922)
- La société musulmane devant le monde moderne (ESNA-Cahiers Nord Africains, No: 62)
- Leonyan, Lütfi (Prof): Dinde nüfuz nerededir? (İstanbul 1922).
- Dinin mesaili içtimaiyeye alakası nedir (İstanbul 1922).
- Les Grandes religions face au monde d'aujourd'hui (Paris 1961)
- Lewis, Bernard: The Emergence of Modern Turkey (London 1961)
- The Concept of an Islamic Republic (Die Welt Des Islams, 1955, Ayrı bası).
- Communism and İslam (Islamic Review, June 1954, ayrı bası)
- The Arabs in History (London 1954)
- Lutfi Fikri: Ne elim mazhariyet (İfham 1912, No: 111 -295)
- Mahir: Mucizatı Kur'aniye (Sıratı Müstakim 1324-1908, No: 3)
- Maliye Nazırı'nın insafına (Volkan 1324-1908, No: 28)
- Mahmud Hamza: Bakayî Saltanatı Osmaniye (Bereket-Zade İsmail Hakkı tercümesi Dersaadet 1332-1916)
- Mahmut Muhtar Paşa: Maziye bir nazar (İstanbul 1341-1924)
- M. Bedrettin (Erbili, Fakih Velizade): Millet-Asker (Volkan 1324-1908, No: 81)

- Mehmet Âkif: Safahatı hayattan, istibdat, bir gün evvel (Sıratı Müstakim 1324-1908 No: 21)
- İki Gün Sonra (Sıratı Müstakim 1324-1908 No: 22)
 - Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328-1912, No: 9-191)
 - Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328-1912 NO. 16-198)
 - Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328-1912, No: 27-209: 20-272)
 - Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328-1912, No: 31-213)
 - Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328-1912, No: 32-214)
 - Bayezit Kürsüsünde Mev'ize (Sebilürreşad 1328-1912 No: 48-230)
 - Fatih Kürsüsünde Mev'ize (Sebilürreşad 1328-1912 No: 49-231)
- Mehmed Arif: Anadolu inkılabı (İstanbul 1340-1924)
- Mehmed Arif (Mardinizade): Hikmeti edyan (Sıratı Müstakim 1324-1908 No: 2)
- Mehmed Âif (İskilipli, Hoca): Medeniyeti Şer'iyeye, Terakkiyeti diniye (İstanbul 1329-1323)
- Tesettürü Şer'i (İstanbul 1339-1323)
- Mehmed Ekrem: Nazariyatı Hukukiye muvacehesinde Türkiye İnkılabı ahiri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (Dersaadet 1338-1922)
- Mehmed Emin Hayreti: Feveran (Volkan 1325-1909, No: 81)
- Beyanı hakikat (Volkan 1325-1909 No: 109)
- Mehmed Fehmi (Ulgener): Hikmeti hukuki İslamiye (İstanbul 1329-1913)
- Mehmed Ferit Vecdi: Müslümanlıkta medeniyet (Sıratı Müstakim 1327-1911, No: 159-161)
- Mehmed Halis: Alemler İslam, Cihadı Ekber (İstanbul 1333-1917)
- Mehmed Hilmi: Şeriat İsteriz diyenlere Kılavuz (İstanbul 1326-1910)
- Vehmiyata karşı hakikatlar (İstanbul 1331-1914)
- Mehmed İzzet (Akçaabat Müftüsü): Mir'atı Meşrutiyet (Trabzon 1326-1910)

- Mehraed Memduh: Esvatı Sudur (İstanbul 1328-1912)
- Mehmed Murad: Tatlı Emeller, Acı Hakikatlar (İstanbul 1330-1414)
- Mehmed Nusret (Erzurumlu): Nazariyatı Fıkhiye ve âdatı milliye (Dersaadet 1340-1924)
- Mehmed Sadık (Milaslı Durmuşzade): Âlemi İslam, Cihadı Ekber (İstanbul 1339-1924)
- M. S. (Kesriydi): Meşrutiyet içinde müsavatsızlık (Volkan 1324-1908, No: 46)
- Mehmed Saffet (Ermenaklı): İslamiyette İzdivaç (Beyanülhak 1326-1910 s. 1694-1696)
- Tiyatrolar (Beyanülhak 1326-1910 No: 78)
- Mehmed Şeref: Anadolu'da bir Müslüman Türkün Şeyhülislam Efendi Hazretlerine en son sözü (Bursa 1331-1329)
- M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura (İstanbul 1311)
- Muhtekirlerin pençeleri altında kıvranan köylüleri düşünelim (Sebilürreşad 1328, No: 33-215)
- Sebilürreşad ceridei Muhteremesine (Sebilürreşad 1327-1911 No: 5-187)
- Bir Milleti sefaletle saik kuvvetler ve kurtaracak eller (Sebilürreşad 1328, No: 16-198)
- Müslümanlık Aleminde intibah emareleri (İslam mecmuası 1330-1914, NoO 1-4)
- M. Şinasi: Evamiri Hükümete itaat meselesi (Tesisat 1327-1911, No: 129)
- Mehmed Tahir (Bursalı): Fezaili cihad hakkında müellifattı Osmaniye (Sebillürreşad 1328 No: 46-228).
- Mehmed Ziyaeddin: Mir'atı Kanunu Esasi (İstanbul 1324-1908)
- Meryem Cemile: Batı karşısında İslam (Kemal Kuşçu tercümesi İstanbul 1962)
- Midhat Cemal (Kuntay): Meclisi Meb'usan (Sıratı Müstakim 1324-1908, No: 18)
- Muhammed Abduh (Şeyh): Hanotonun hücumuna karşı

- Şeyh Muhammed Abduh'un İslamı müdafaası (Darülhilafe 1331) (Mehmed Âkif tercümesi)
- Muhsini Fâni (Şeyh) (Hüseyin Kâzım): Felaha Doğru (İstanbul 1331-1323)
- İstikbale Doğru (İstanbul 1311-1329)
- Muhsini Fâni Elzâhiri (Şeyh): Yirminci asırda İslamiyet (İstanbul 1339-1922)
- Musa Carullah: Şeriatı İslamiyeye benim nazarım (İslam Mecmuası No: 1)
- Musa Kâzım (Şeyhülislam): İslamda usulü meşveret ve hürriyet (İstanbul 1324-1908)
- Beyanname (5 Zilhicce 1329-14 Teşrinisani 1327-1911) (Sıratı Müstakim 1327, No: 169)
- Devri İstibdat ve musibetleri (Dersaadet 1327-1911)
- Külliyyatı Şeyhülislam Musa Kâzım, Dini, İstimai makaleler (Darülhilafetilaliye 1336-1920).
- Mustafa Asım: Celâl Nuri Bey'e cevabım (İçtiha 1329-1913 No: 67)
- Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında Şeyhülislam Dürriyade Abdullah Efendinin Fetvası (Takvimi Vekayı 11 Nisan 1920)
- Mustafa Naki (Sivasi Selim Efendizade): Bir mütalâ (Beyanlhak 1325-1909, No: 25)
- Mustafa Sabri (Şeyhülislam, Tokat Mebusu, Hoca): Dini Mücedditler yahut "Türkiye için necat ve itilâ yollarında bir rehber (İstanbul 1332-1922)
- Dini İslamda hedefi münakaşa olan mesailden: Sigorta ve kumar (Beyanülhak 1327-1911, No: 100 ve 102)
- Hilafî kanun verilen emirlere itaat lazım mıdır? (Tesisat 1327-1911, No: 122)
- cevabım (Beyanülhak 1324-1908 No: 17)
- Sait Efendinin Sait Paşa Hazretlerine müdafaası (Tesisat 1327-1911, 128)
- Cihadı Ekber Fetvası Hakkında (Alemdar 1918, No: 7-1317)

- Mustafa Şeref: Fukahaya göre hukuku âmme (İslam mecmuası 1330-1914, No: 3)
- Mustafa Zihni (Babanzade, Paşa): İslamda Hilafet Kostantiniye 1327-1911)
- Mustafa Fevzi: Dini, ahlaki, Edebi tebeyyünü hakikat (Nisri, Hürriyet ve İtilaf Firkai Muhteremesi Merkezi Umumisidir. İstanbul 1328-1912)
- Muzaffer Muhiddin: Vahidettinin ihanetleri ve firarı İstanbul 1338)
- Naima Tarihi, Cilt I.
- Nazif Sururi: Terbiye-i İslamiye (Dersaadet 1326-1910)
- Nur, Z., Vatan Cephesi kurulabilirini (Hür Adam 1958, No: 326)
- Ömer Lütfü: Nazarı İslamda makamı Hilafet (Selanik 1330-1914)
- Ömer Rıza (Doğrul): Alemler İslamda mevkiimiz (Sebilürreşad 1335-1919, No: 18-417)
- Felaketlere karşı (Sebilürreşad 1335-1919 No: 286)
 - İslam mefkuresine doğru (Sebilürreşad 1335-1919 No: 9-398)
 - Yine o illeti mühlike (Sebilürreşad 1335-1919, No: 18-417)
 - Akif'in Davası (Selamet 1947, No: 32)
 - Skolastik devri ebediyen kapanmıştır (Selamet 1948 No: 43)
 - Komünizm, insanlık için en büyük felakettir (Selamet 1948, No: 43)
 - İslam Birliğini ve Türk Birliğini bozmaya uğraşan neşriyate karşı (Selamet 1948 No: 34)
 - İslam Birliği cereyanı bütün İslam Birliğini kapladı (Selamet 1948, No: 35)
 - İslam Peygamberi Hazreti Muhammed Mustafa'nın kurduğu içtimai nizam (Selamet 1948, No: 36)
 - Yine o illeti mühlike (Sebilürreşad 1335-1919 No: 18-417)
 - Sözün özü (Sebilürreşad 1948, No: 5)

- Omur, Sinan: Milli imam cephesi 1961'de Halk Partisi'ni birdaha hortlatmamak üzere yere serecektir. (Hür Adam 1959, No: 395)
- Ömer Ziyaeddin: Hukuku Selatin (İstanbul 1326-1910)
- Özdemir Sait: (Bk. Tahsin Tola)
- İslamda kadının mevkii (Hür Adam 1958, No: 290)
- Osman Fahri: 31 Mart (Sıratı Müstakim 1324-1908, No: 46)
- Ogan, Raif: latin Alfabesi ve Uydurma Dil (Sebiürreşad, 1950, No: 85)
- Mekteplerde din dersi (Sebiürreşad 1950, No: 51)
- Okandan, Recai G.: Umumi Amime Hukuku (istanbul 1946)
- Amme Hukukumuzun Ana Hatları (istanbul 1958)
- Özek, Çetin: Türkiye'de Laiklik (İstanbul 1962)
- Türk Anayasa Hukukunda laiklik kuralı ve gelişimi (istanbul 1962) (ayrı bası)
 - Neden Geriye (Vatan, 4 Ekim 1959)
- Özçelik, Halis: 31 Mart Vak'ası (Tercüman, 5 Ekim 1955)
- Özçelik, Selçuk: İslamda devlet Müessesesinin inkişafı (istanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, Ayrı Bası 1955)
- İslam Hukukuna göre Hükümdarın Hukuki durumu (İstanbul, Hukuk Fakültesi Mecmuası 1956, Ayrı bası).
 - İslam Hukukuna göre devlet ve Fert Münasebetleri (Ord. Prof. Samim Gönensay'a Armağan'dan ayrı bası-İstanbul 1955).
- Rasih (Kaplan, Hoca) Bk. Halil Hulki
- Receb (Peker): Tanin'e Cevabım (Hâkimiyeti Milliye, 2 Kanunevvel 1923)
- Rondot, Pierre: L'Islam au et les Musulmans d'Aujourd'hui (2 cilt, Paris 1958-1960)
- Rustow, Dankwar A.: Politics and Islam in Turkey (Frye: İslam and the West adlı eserde, 1957).
- Roux, Jean Paul: L'Islam au Proche Orient (Paris 1960)
- L'Islam en Occident (Paris 1959)
 - L'Islam en Asie (Paris 1958)

- Sabahattin (Prens Mehmed): Sultanzade Sabahattin Beyfendinin Ulemai Kirama hitaben açılmektupları (Osmanlı, 5 Nisan 1325-1909):
- Asker kardaşlarımıza (Osmanlı, 1 Nisan 1925-1909)
- Sadrettin: Hukuku Aile ve Usulü Muhakematı Şer'îye hakkında (Sebilürreşad, c. 18, No: 445)
- Said Halim (Paşa, Mehmed): Bühranı İctimaimiz (İstanbul 1332-1916)
- Taassup (İstanbul 1332-1916)
 - inhitatı İslam Hakkında bir tecrübe-i kalemiye (İstanbul 1334-1918)
 - İslamlaşmak (Darülhilafe 1337-1919)
 - Bühranlarımız (İstanbul 1335-1919)
- Said Nursi (Bk. Bediüzzaman)
- Savcı, Bahri (ve Abadan, Yavuz): Türkiye'de Anayasa gelişmelerine bir bakış (Ankara 1959)
- Anayasa Ön Tasarısı hakkındaki muhalefet raporu (Ankara 1961)
- Saruhan, Hüseyin: Laik misiniz, yoksa din idüşmanı mı? (Sebilürreşad 1948, No: 18)
- Komünizme karşı duracak ancak İslamiyet kalesidir (Sebilürreşad 1948, No: 9)
- Selahattin Âsim: İctimaiyat ve Şeriatı İslamiye (Sıratı Müstakim 1324-1908, No: 28)
- ilmi İctimaa nazaran İslamiyet (Sıratı Müstakim 1325-1909, No: 32)
- Serdengeçti: Hezeyanlar (Hür Adam 1958, No: 321)
- Sati' Al-Husri: L'idée de nation dans les pays arabes du début du XXe siècle à la création de la Ligue des Etats Arabes-Les pays arabes et le Sultanat Ottoman (Orient, le trimestre 1962)
- Seyyid Abdülmecid: İngiltere ve Âlemi İslam (İstanbul 1326-1910)
- Seyyid (Mehmed, İzmir Meb'usu): Usulü Fıkr Dersleri (İstanbul 1330-1914)

- İċtihad ve Taklid (İslam Mecmuası 1339-1914, No: 4, 5, 7)
- Hak mefhumunun ve kuwei müeyyidesinin sureti telak-kisi hakkında İslam felsefei hukuku ile Avrupa felse-fei hukuku arasında bir mukayese (Konferans, istan-bul 1338-1922)
- Hilafetin mahiyeti şer'iyesi (Ankara 1924)
- Hilafet ve hâkimiyeti milliye (Ankara 1924)
- Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari ilimler Enstitüsünün Gerek-çeli Anayasa Tasansı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüşü (Ankara 1960)
- Smith, Wilfred Cantwell: İslam in Moden History (Prince-
ton 1957)
- Süleyman Nazif: Tarihin Yılan Hikâyesi
- İmana Tasallut-Şapka Meselesi (İstanbul 1324-1926)
- Hâdisat gazetesinden naklen makalesi (Sebilürreşad 1335-
1919, No: 397)
- Şenkan, Hakkı: Müslümanlık faziletli bir medeniyettir (Se-
bilürreşad 1948, No: 20)
- Şehsuvaroğlu, Haluk: 31 Mart Vak'ası (Cumhuriyet, 11
Mayıs 1951)
- Şeref (Mehmed) (Edirne Meb'usu): Hakimiyeti milliye
(Hakimiyeti Milliye, 29, 30 Mart 1923)
- İnkilaptan istikrara (Hakimiyeti Milliye, 5 nisan 1923) Şe-
riat Esası Meşrutiyet (Serbesti, 4 Nisan 1325-1909)
- Şerif (Paşa): Mücadeli Vataniye - Muhalefeti ittihad ve Te-
rakki (İstanbul 1325-1946)
- Şevketi (Eşref Efendi Zade): Medarisi İslamiye Islahat
Programı (İstanbul 1339-1923)
- Sây ve sermaye mücadelâtının dînen sureti halli (İstanbul
1342-1922)
- Şeyh Saffet (Urfa Meb'usu): İċtihat kapıları
- Ehli Bedr ve Kuvayi Milliye)Hakimiyeti Milliye 3 ve 6
Mart 1924)
- Şeytanlar Devri (Volkan 1324-1908, No. 3)

Tahirülmevlevi: Teranei Milli (Sıratı Müstakim 1324 - 1908, No. 23)
Tanrıöver (Bk. Hamdullah Suphi).
Tarihi vak'alardan 31 Mart Vak'asının İçyüzü (Büyük Gazete 17 Mart 1927, No. 20)
Tesettürü Şer'i hakkında Beyannamei Meşihatpenâhî Sebilürreşad 1328-1912, No. 5713)
Tefrikanın sonu memattır (İstanbul 1330-1914)
Türkçe Kur'anı Kerim (İsmail Hakkı İzmirli tercümesi) (İstanbul 1952)
Tola, Tahsin (ve Sait Özdemir): Bediüzzaman Saidi Nursi (İstanbul 1958)
Tunaya Tarık Z.: Amme Hukukumuz bakımından İkinci Meşrutiyetin fikir cereyanları (İstanbul 1948) (Doçentlik Tezi - Teksir baskısı)
- Türkiye'de Siyasi Partiler (İstanbul 1952)
- Hürriyetin İlanı (İstanbul 1960)
- Türkiye'nin Siyasi hayatında Batılılaşma hareketleri (İstanbul 1961)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri (İstanbul 1959)
- 1924 Anayasasının ideolojik karakteri (İstanbul 1959) (Teksir baskısı). Bu etüd İngilizce olarak yayınlanmıştır:
idéologie Character of the 1924 Constitution (İstanbul 1960) (ayrı bası).
- 31 Mart Vak'ası (Vatan, 10 Mart 1949)
- Türkiye'de ilk irtica partisi: ittihadı Muhammedi Fırkası (Vatan, 16 Mart 1949)
Türkçe Kur'an okunamaz (İstanbul 1958)
T.C. Milli Birlik Komitesi Direktifi ve Temel Görüşleri (Ankara 1960)
Ubeydullah, Efgani (Kavmi Cedid): Mucizei Peygamberi (İstanbul 1332-1916)
Unat, Faik Reşit (Bk. Ali Cevat Bey'in Fezlekesi)

Ustaoglu, Hasan Fehmi: Büyük Cihad (3 Ekim 1952)
Ülker, Reşit: CHP 1947 Kurultay raporu hakkında (Vazife 1959- No. 28)
Vahdeti (Kıbrıslı, Derviş): Esbabı inkılap (Volkan 1324-1908, No. 3)
- Melhameler, Matranlar (Volkan 1324-1908, No. 23)
- Mutasavvıfla Feylesof (Volkan 1324-1908, No. 25)
- Tenzili maaşat yahut idarei meşrutada kaydı hayat yoktur (Volkan 1324-1908, No. 31)
- Altı aylık meşrutiyetimiz böyle mi olacaktı? (Volkan 1324-1908, No. 34)
- Kanunu adalet mi, yoksa kanunu istibdat mı? (Volkan 1324-1908, No. 35)
- Din - Kavmiyet (Volkan 1324-1908, No. 41)
- Kuwei maneviyeyi kırmak ne fenadır (Volkan 1324-1908, No. 49)
- Acele şeytandan, teenni rahmandır (Volkan 1324-1908, No. 51)
- İttihad (Volkan 1324-1908, No. 52 ve 54)
- Hakikat nasıl anlaşılacak? (Volkan 1324-1908, No. 61)
- Alaylı - Mektepli zabitanla askerler (Volkan 1324-1908, No. 82)
- Teskini heyecan emrü muhal (Volkan 1325-1909, No. 102)
- Halifei İslam Abdülhamid Hazretlerine açık mektup (Volkan 1325, No. 104)
- Asker kardaşlarımızdan selameti vatan namına rica (Volkan, 1325-1909, No. 108).
- Enzarı umumiyyeye (Volkan 1325-1909, No. 19)
Velidedeoğlu, H. V: Aile Hukuku (istanbul 1960)
Veliyüddin: Hukuku islam (İslam Mecmuası 1330, No. 9)
Yahia, Osman: Sagesse de l'Islam (Les grands religions face au monde d'Aujourd'hui - adlı eserde)
Yakup Kadri (Karaosmanoğlu): Hürriyet ve Cumhuriyet (Hâkimiyeti Milliye 3 Kanunusani 1923)

- Genç cumhuriyetimiz ve eski muhalefet (Hakimiyeti Milliye, 1 Kanunusani 1923)
- Yavuz, Fikri: (Türkçe Kur'an Okunamaz - broşüründeki yazısı - İstanbul 1958)
- Yirmi sene süren Komünizm umdeleri (Sebilürreşad 1948, No. 17)
- 27 Senedenberi milletimizin imanına hücum edenler artık hortlamıyacaklardır (Fetih 1958, No. 37)
- Zeki Ali: İslam medeniyeti (Selamet 1948, No. 38)
- Zıkrıa, Nıaz Ahmed: Les principes de l'İslam et la Democratie (Paris 1958)
- Zühdü: Yedigari Muhtasar Tarihi Meşrutiyeti osmaniye (istanbul (1326 - 1910)

DERGİLER

Beyanülhak
Die Welt des Islams
Edebiyatı Umumiye Mecmuası
Fetih
İslam Mecmuası
islamic Review
İslamiyet
Revue du Monde Musulman
Livayı İslam
Mahfel
Mekâtıp ve medaris
Sebillürreşad (Sebilürreşat)
Serdengeçti
Servetifünun
Selamet
Sıratı Müstakim
Utarit
Vazife
Orient
Cahiers Nort-Africains

DİĞER YAYINLAR

Aylık Ansiklopedi
CH. R Kurultaylarının tutanakları
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi
T.B.M.M. Tutanak Dergisi
T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi
Takvimi Vekayi

DÖNEMLİ YAYINLAR

GAZETELER

Akşam
Alemdar (1911, 1918-19)
Boşboğaz(1908)
Büyük Gazete (1909)
Cumhuriyet
Hakimiyeti Milliye (1923-1924)
Hür Adam
Hürriyet (1909)
İkdam (1911, 1924)
İfham (1911-1912)
İstikbal (1923-1924)
Kadıköy (1909)
Minber (1918)
Mizan (1908-1909)
Osmanlı (1908-1909)
Sabah (1908-1909)
Sadayı Hak
Serbesti (1908-1909)
Siperi Saika (1909)
Şikayet(1909)
Şurayı ümmet (1909)
Tanin (1923-1924)
Tasvir
Tercüman
Tesisat (1911)
Vahdet(1918)
Vatan
Volkan (19-8-1909)
Yeni Gazete (1908-1909)
Yeni Sabah
Zaman (1909)